ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Α. Μ. ΓΕΡΙΟΜΙΝ

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

Α. Μ. ΓΕΡΙΟΜΙΝ

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΘΗΝΑ 1994

Ο συγγραφέας και ο τίτλος στο πρωτότυπο:
А. М. Еремин
Процесс реставрации капитализма в СССР
«ИЗМ», № 1&2/1993

ISBN 960 224 705 [illegible]

Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα Τηλ.: [illegible]

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Το εκδοτικό «Σύγχρονη Εποχή» με την έκδοση αυτή συνεχίζει τη σειρά ενημέρωσης και προβληματισμού «Ζητήματα Σοσιαλισμού-Προβληματισμοί», που ξεκίνησε το Νοέμβρη του 1992 με το βιβλίο του Ε. Χόνεκερ *Για τα δραματικά γεγονότα του 1989.*

Η σειρά αυτή φιλοδοξεί να παρουσιάσει άρθρα, μελέτες, ντοκουμέντα και άλλα υλικά που αφορούν την πορεία οικοδόμησης του σοσιαλισμού στον 20ό αιώνα, τις αιτίες της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και της ανατροπής των σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, τη διαδικασία παλινόρθωσης του καπιταλισμού στις χώρες αυτές, αλλά και τα σύγχρονα προβλήματα και τις προοπτικές ανάκαμψης και ανάπτυξης του διεθνούς κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος.

Ασφαλώς οι εκτιμήσεις που περιέχονται στις εργασίες αυτές απηχούν τις θέσεις και απόψεις των συγγραφέων τους.

Το εκδοτικό θεωρεί πως η σειρά αυτή θα συμβάλει στην ενημέρωση και τον προβληματισμό των αναγνωστών που τους απασχολούν τα ζητήματα αυτά, καθώς και στη συζήτηση για τις προοπτικές του επαναστατικού κινήματος και τα ιδεολογικο-πολιτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη του Α. Μ. Γεριόμιν για τα δρώμενα στην πρώην ΕΣΣΔ είναι σίγουρα μία από τις πλέον αξιόλογες που έχουν γραφτεί μέχρι τώρα. Βάζει πολύ βαθιά το νυστέρι στο εξεταζόμενο θέμα. Χωρίς να το εξαντλεί, βέβαια (πώς θα μπορούσε, άλλωστε, στα πλαίσια μιας μπροσούρας;) Εντοπίζει, όμως, εύστοχα τα καίρια ζητήματα που χρειάζονται μια βαθύτερη και ολόπλευρη ανάλυση. Πάντως, δε συνθηματολογεί μικροπολιτικά. Επιχειρηματολογεί επιστημονικά. Σαν προβληματισμένος κοινωνιολόγος και υπεύθυνος πολίτης. Δε χαρίζει κάστανα σε κανέναν και σε τίποτα. Καταλογίζει ευθέως προσωπικές ευθύνες, όπου αυτές υπάρχουν. Καυτηριάζει με παρρησία τα τρωτά του υπαρκτού σοσιαλισμού, όπου αυτά εκδηλώθηκαν. Δε διατείνεται ότι το συγκεκριμένο μοντέλο σοσιαλισμού ήταν άρτιο. Όχι, είχε πολλές ατέλειες, αλλά και τεράστιες δυνατότητες να αυτοτελειοποιείται συνεχώς. Γιατί, όμως, δεν αξιοποιήθηκαν αυτές οι δυνατότητες; Ιδού το μέγα ερώτημα!

Οι περισσότερες και μεγαλύτερες ελλείψεις παρατηρήθηκαν στο σύστημα διακυβέρνησης (πολιτικό καθεστώς): σταδιακός παραγκωνισμός των εργαζομένων από τον άμεσο έλεγχο της εξουσίας· υποκατάσταση των σοβιέτ (κύτταρα της σοβιετικής εξουσίας, κατά τον Λένιν) από την αυταρχική γραφειοκρατία· σκόπιμη αδρανοποίηση των λαϊκών μαζών· απαράδεκτα προνόμια, οφειλόμενα όχι στην αξιοκρατία, αλλά στα κομματικά βιβλιάρια ή πόστα· ασύδοτη νομενκλατούρα κλπ., κλπ.

Στον τομέα του εποικοδομήματος (παρ' όλη την κατά καιρούς παραμόρφωση των πάγιων σοσιαλιστικών αρχών) είχαν σημειωθεί πρωτόγνωρα για την ανθρώπινη κοινωνία επιτεύγματα: πρόσβαση όλων των πολιτών στη

δωρεάν παιδεία και ιατρική περίθαλψη· καθολική συνταξιοδοτική κάλυψη των πολιτών και εξασφάλιση φτηνής κατοικίας· παντελής εξάλειψη του αναλφαβητισμού σε μια αχανή χώρα, με δεκάδες λαούς και λαότητες, ορισμένες από τις οποίες πέρασαν κατευθείαν από τη φεουδαρχία στο σοσιαλισμό· ευρύτατη ανάπτυξη του μαζικού αθλητισμού και του ερασιτεχνικού καλλιτεχνικού κινήματος (ο πολιτισμός είχε αποβεί πράγματι κτήμα όλου του λαού)· κοινωνική δικαιοσύνη, όχι απόλυτη, πάντως ασύγκριτα μεγαλύτερη απ' αυτήν που προσφέρει ο καπιταλισμός.

Αλλά εκεί που φάνηκε ξεκάθαρα η ανωτερότητα του σοσιαλισμού, ως νέου κοινωνικού συστήματος, ήταν στον τρόπο παραγωγής (κατοχή των μέσων παραγωγής και σχέσεις παραγωγής): κατάργηση, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο· εξάλειψη της ανεργίας και της αναρχίας στην παραγωγή με τη σχεδιοποίηση της εθνικής οικονομίας· ευρεία και ταχεία εκβιομηχάνιση μιας κατ' εξοχήν αγροτικής χώρας κλπ.

Μια τέτοια κοινωνική διάσταση δεν είχε κι ούτε μπορούσε να έχει κανένα προηγούμενο κοινωνικό σύστημα. Για τον απλούστατο λόγο ότι όλα ήταν εκμεταλλευτικά.

Η σοβιετική οικονομία έχει αποδείξει επανειλημμένα τα πλεονεκτήματά της. Στη δεκαετία του '30 όλοι οι ειδήμονες της Δύσης μιλούσαν για «σοβιετικό οικονομικό θαύμα». Στις δεκαετίες '50 '60 η Σοβιετική Ένωση έγινε υπερδύναμη (όχι μόνο στρατιωτική, αλλά και *οικονομική*). Σε βαθμό μάλιστα που η άλλη υπερδύναμη (οι ΗΠΑ) να ανησυχεί σοβαρά για το «απρόσμενο προβάδισμα των Σοβιετικών». Άλλωστε, στις διαστημικές έρευνες, οι Αμε-

σικανοί αγκομαχούσαν για πολλά χρόνια στην απεγνωσμένη προσπάθειά τους να φτάσουν τους Σοβιετικούς.

Για ποια χρεοκοπία της σοβιετικής οικονομίας μιλάνε λοιπόν; Η οικονομία της ΕΣΣΔ είχε όλες τις προϋποθέσεις να κάνει στις δεκαετίες '70-'80 ένα ακόμη μεγάλο άλμα. Γιατί δεν το έκανε; Ιδού και πάλι το μέγα ερώτημα!

Οπωσδήποτε, στον τεχνολογικό τομέα υπήρξε μια αδικαιολόγητη καθυστέρηση. Αλλά μόνο σ' ό,τι αφορά την ευρεία εφαρμογή της τεχνολογίας αιχμής άμεσα στην υλική παραγωγή.

Όσον αφορά τώρα τα υλικά κίνητρα, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι δεν εφαρμόστηκε με συνέπεια η πάγια σοσιαλιστική αρχή της αμοιβής: *στον καθένα ανάλογα με την ποιότητα και την ποσότητα της εργασίας του.*

Αυτές και πολλές άλλες αλήθειες μας λέει ο Α. Μ. Γεριόμιν στην εμπεριστατωμένη εργασία του. Με την αισιόδοξη πρόβλεψη ότι τελικά ο καπιταλισμός στην ΕΣΣΔ θα ηττηθεί ακριβώς από το νέο, σοσιαλιστικό τρόπο παραγωγής. Θα ηττηθεί νομοτελειακά.

Αυτές τις μεγάλες αλήθειες για τον υπαρκτό σοσιαλισμό κανένας «νεοκαπιταλιστής» δεν μπορεί να τις ξεριζώσει από την ψυχή και το μυαλό των σοβιετικών ανθρώπων. Διότι έχουν αποβεί βιώματα που, αργά ή γρήγορα, θα ξαναγίνουν *κινητήρια δύναμη.*

«ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1992*

Οποιεσδήποτε επιστημονικές έρευνες, γύρω από την κοινωνική εξέλιξη εδράζονται στην εκτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης, στην αποκάλυψη των αιτιών εμφάνισής της. Παίρνοντας υπόψη αυτό το δεδομένο και, εννοείται, τις θεωρητικές αντιλήψεις της κοινωνικής ανέλιξης, είναι δυνατό να βγουν έπειτα και κάποια σχετικά συμπεράσματα, έστω για το άμεσο μέλλον. Στην εκτίμηση της κατάστασης δε δίνουμε έμφαση στην περιγραφή αυτών καθεαυτών των γεγονότων, αλλά στην αξιολόγηση της ουσίας τους και τον καθορισμό της θέσης τους στη γενική αλυσίδα της ιστορικής ανέλιξης.

Οι ριζικές αλλαγές που συντελέστηκαν τα τελευταία χρόνια στο κοινωνικό σύστημα της χώρας είναι εμφανείς και χωρίς καμιά επιστημονική ανάλυση. Λίγο διαφορετικά έχουν τα πράγματα όσον αφορά την αποτίμηση της ουσίας των αλλαγών που έγιναν. Αυτό σχετίζεται, μάλλον, με το γεγονός ότι οι πολιτικές ηγεσίες των τελευταίων χρόνων και οι επίσημοι ιδεολόγοι ερμήνευσαν και εξακολουθούν να ερμηνεύουν τις αλλαγές αυτές (καθώς και τους σκοπούς τους) πάρα πολύ αόριστα. Ο συντάκτης της παρούσας εισήγησης[1] έχει προσδιορίσει πολύ έγκαιρα την ουσία των συντελούμενων αλλαγών ως κατάλυση του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος του σοσιαλισμού και ως

---

* Το παρόν δημοσίευμα είναι το κείμενο της εισήγησης με τίτλο *Η ήττα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, που ο επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Οικονομίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, καθηγητής Α.Μ. Γεριόμιν, παρουσίασε στα τέλη του Μάρτη 1992 στο κέντρο «Προβλήματα της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού» που ιδρύθηκε, πάνω σε κοινωνικές αρχές, στα πλαίσια του Ινστιτούτου αυτού.

παλινόρθωση του αστικού, καπιταλιστικού συστήματος.

Τα τελευταία χρόνια είναι δυνατό να χαρακτηριστούν, από την άποψη αυτή, ως ένα είδος μεταβατικής περιόδου «σε αντίθετη κατεύθυνση», μιας μεταβατικής περιόδου οπισθοδρόμησης. Για να πούμε την αλήθεια, αναφορές στη «μεταβατική περίοδο» συναντάμε, ακόμη από το 1989-90, αρκετά συχνά στο λεξιλόγιο των οικονομολόγων και των πολιτικών, μόνο που οι αναφορές αυτές δεν επισήμαναν συνήθως την κατεύθυνση της εν λόγω «μετάβασης». Ο όρος «ατομική ιδιοκτησία» δεν υπήρχε στο κείμενο του νόμου για την ιδιοκτησία στην ΕΣΣΔ, αν και στην ουσία καθρεφτιζόταν έντονα στο νόμο αυτόν.

Από τους πολιτικούς το μόνο που μπορούμε να μνημονεύσουμε εδώ είναι ο πρόεδρος της Πολωνίας Λ. Βαλέσα, ο οποίος δεν έκρυβε την κατεύθυνση της πορείας που ακολουθούσε η χώρα υπό την ηγεσία του: από το σοσιαλισμό στον καπιταλισμό. Οι δικοί μας πολιτικοί ηγέτες απέφευγαν για πολύ καιρό να μιλήσουν ανοιχτά για επάνοδο στην ατομική ιδιοκτησιακή βάση της παραγωγής. Σχολιάζοντας, για παράδειγμα, αυτό το χρονικό διάστημα «απόκρυψης», ο πρωθυπουργός Β. Πάβλοφ ομολόγησε ότι ήταν υποχρεωμένος για κάμποσο καιρό να «ελίσσεται». Ακόμα και για τον Μ. Γκορμπατσόφ το «να διατυπώσει δημόσια την ιδέα της ατομικής ιδιοκτησίας μπορούσε να σημάνει πολιτική αυτοκτονία» (*Ιζβέστια*, 1991, αριθμός φύλλου 142)[2].

Στο βαθμό που προχωρούσε η «περεστρόικα», ο χαρακτηρισμός της ουσίας των τεκταινόμενων ως παλινόρθωση του καπιταλισμού άρχισε να διαδίδεται όλο και περισσότερο. Ενώ το 1989 γινόταν γι' αυτό λόγος μόνο στα πλαίσια του Ενιαίου Μετώπου των εργαζομένων ή του

συλλόγου «Ενότητα», το σχετικό γκάλοπ μεταξύ των αντιπροσώπων στο 28ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ έδειξε ότι το 45% του συνόλου τους θεωρούσε ότι εμφανίστηκαν στην κοινωνία δυνάμεις που ωθούν προς το αστικό καθεστώς και έχουν πιθανότητες επιτυχίας. Βέβαια, δεν «αποκρυπτογραφήθηκαν» στο Συνέδριο οι «δυνάμεις» αυτές.

Πιο κατηγορηματικός ήταν ο εργάτης από το Κίεβο Β. Γκριτσένκο: «Είναι ντροπή και προσβολή για την ηγεσία του ΚΚΣΕ να καλεί εμάς, τους απλούς κομμουνιστές, να δεχτούμε τις σχέσεις αγοράς και, για να το πούμε καθαρά, να εγκαταλείψουμε το σοσιαλισμό» (*Πράβντα*, 1990, αριθμός φύλλου 227).

Άλλωστε, το ίδιο συμπέρασμα επιβεβαίωναν φωνές από την αντίθετη πλευρά. Από το 1987, ακόμα ο ηγέτης της περεστρόικα υπογράμμιζε τον «επαναστατικό χαρακτήρα» της, αλλά, επικαλούμενος τον Λένιν, υποσχόταν «περισσότερο σοσιαλισμό». Τότε θα μπορούσε να φανεί πως το επίθετο «επαναστατικός» είναι απλό συνώνυμο των λέξεων «βαθύς» και «σοβαρός». Στο βαθμό, όμως, που προχωρούσε η περεστρόικα άρχισαν να μιλούν για «επανάσταση από τα πάνω» κάτι το απόλυτα σωστό, αφού ο λαός δε μετείχε στην αλλαγή πολιτικής (του μιλούσαν ακόμη για σοσιαλισμό). Αλλά μια μερίδα ιδεολόγων διατύπωνε τη γνώμη της με όλο και μεγαλύτερη ειλικρίνεια. Λόγου χάρη, ο καθηγητής, ιστορικός Π. Βασίλιεφ, ο οποίος ζητούσε την επιστροφή στον καπιταλισμό, έλεγε απερίφραστα: «Έχουμε σήμερα μια αντισοσιαλιστική επανάσταση.» (*Νέοι καιροί,* 1990, τεύχος 45, σελ. 34-35)[3].

Ο πολιτειολόγος Α. Μπόβιν έγραφε για πέρασμα «από την περεστρόικα στην επανάσταση», διατυπώνοντας το συμπέρασμά του πιο κομψά. «Η υπόθεση προχωρεί στην

πλήρη διάλυση του σοσιαλισμού "στρατώνα" και στην αντικατάστασή του όχι από έναν ανανεωμένο σοσιαλισμό, αλλά από μια παραλλαγή του νεοκαπιταλισμού» (*Ιζβέστια,* 1991, αριθμός φύλλου 215).

Εννοείται ότι η παλινόρθωση του παλαιού κοινωνικού συστήματος ονομάζεται αντεπανάσταση και όχι επανάσταση. Είναι ευνόητο ότι η λέξη «αντεπανάσταση» υποκαθίσταται εδώ αποκλειστικά και μόνο επειδή είναι «κακόηχη» από προπαγανδιστική άποψη. Η ουσία της διαδικασίας που συντελείται σήμερα συνίσταται, αναμφίβολα, στην απόπειρα παλινόρθωσης του καπιταλιστικού συστήματος με αντεπανάσταση. Για παλινόθρωση, για επάνοδο της ΕΣΣΔ στον καπιταλισμό γράφει συχνά και ο αστικός τύπος της Δύσης. Ο Τζον Γκαλμπρέιθ τιτλοφόρησε το άρθρο του για τις αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη «Φυγή προς τον καπιταλισμό». Τίποτε το διαφορετικό δεν μπορεί να σημαίνουν η «αποκρατικοποίηση», η «ιδιωτικοποίηση» και η «αγορά», που έχουν αποβεί σήμερα βασικές οικονομικές έννοιες. «Στην οικονομία, ισχυρίζεται ένας από τους ιδεολόγους της παλινόρθωσης, ο Γκ. Ποπόφ, οφείλουμε να πραγματοποιήσουμε την αποκρατικοποίηση και την ιδιωτικοποίηση, να δημιουργήσουμε νοικοκυραίους, αγορά, ανταγωνισμό...» (*Ιζβέστια,* 1992, αριθμός φύλλου 236). Επίσημη επιβεβαίωση της κατάλυσης του σοσιαλισμού αποτελεί η απάλειψη από την ονομασία των περισσότερων Δημοκρατιών του προσδιορισμού «σοσιαλιστική».

Η παρούσα εισήγηση είναι αφιερωμένη στην ανάλυση ορισμένων πτυχών της παλινόρθωσης του καπιταλισμού, ασχέτως της προτεινόμενης παραλλαγής του («άγριος», «κολομβιανός» ή «αναπτυγμένος καπιταλισμός», από

άποψη αποτελέσματος). Φυσικά, στα περιορισμένα πλαίσια μιας εισήγησης δεν είναι δυνατό να θιγούν όλα τα προβλήματα που έχουν ανακύψει από την παλινόρθωση.

Δε θα θίξουμε τις πτυχές που αφορούν την τύχη των άλλων πρώην σοσιαλιστικών χωρών, αν και, προφανώς, έχουν άμεση σχέση με τα δρώμενα στην ΕΣΣΔ. Δε δίνεται ιδιαίτερη έμφαση ούτε στις ειδικές πτυχές της διαδικασίας αποσύνθεσης της χώρας, δεδομένου ότι, σε όλες τις εκφάνσεις της, η ουσία της διαδικασίας αυτής είναι για την ώρα ίδια, αν δε λάβουμε υπόψη τις αστικές-εθνικιστικές αποχρώσεις. Η προσοχή επικεντρώνεται κατά προτίμηση στην οικονομία, μολονότι είναι τελείως αδύνατο να κάνουμε αφαίρεση του εποικοδομήματος, εφόσον αυτό είχε συχνά αποφασιστική σημασία για την πορεία της διαδικασίας παλινόρθωσης.

Η πτυχή της παλινόρθωσης, της «δύσης του σοσιαλισμού» δεν υποδηλώνει απαισιοδοξία εκ μέρους του γράφοντος. Και σήμερα κάποια θεμέλια του υπό κατεδάφιση καθεστώτος διατηρούνται. Αναμφίβολα, τα θεμέλια αυτά είναι γερά μέσα στις ψυχές των ανθρώπων και στην αποτίμηση απ' αυτούς της συγκεκριμένης ζωής. Είναι αμφίβολο, αν η μαζική συνείδηση χώνεψε ακόμη τις «μοιραίες αλλαγές» είναι αμφίβολο, αν οι μάζες συνειδητοποίησαν τι τους συνέβη, πού τις οδήγησαν. Είναι χαρακτηριστική η γνώμη της δεξιάς εφημερίδας *Ιζβέστια* (1992, αριθμός φύλλου 48) για τους βετεράνους και άλλους που πήγαν στη συγκέντρωση της Μόσχας στις 23 Φλεβάρη. Η εφημερίδα τους θεωρεί ανθρώπους που δεν καταλαβαίνουν καλά τι γίνεται τέλος πάντων μ' αυτούς και με τη χώρα. Ο Γ. Λιγκατσόφ μάλιστα θεωρεί ακόμη και σήμερα ότι, παρ' όλες τις αλλαγές που έχει υποστεί, ο σοσιαλιστικός χαρα-

κτήρας του συστήματος προς το παρόν διατηρείται. (*Γκλάσνοστ*, 1992, τεύχος 4)[4]. Ίσως ο ισχυρισμός του αυτός είναι μια προσπάθεια να δείξει το «καλό πρόσωπο» του ανθρώπου που κατείχε υψηλή θέση στο ξεκίνημα της διαδικασίας, χωρίς να συνειδητοποιεί τι ακριβώς υπηρετεί. Άλλο πράγμα είναι η μαζική ψυχολογία που μνημονεύουμε πιο πάνω.

Ο γράφων, ως εξωκομματικός, οπαδός των κομμουνιστικών αντιλήψεων για το ιστορικό γίγνεσθαι, είναι στις κρίσεις και τις εκτιμήσεις του πρόδηλα μεροληπτικός. Οι εκτιμήσεις του είναι συνυφασμένες με την πείρα της ζωής, με το έργο του παππού και του πατέρα του που δεν τους απαρνιέται. Αυτό δε σημαίνει πως δεν έχει επιδιώξει να είναι όσο γίνεται πιο αντικειμενικός στις κρίσεις του. Κάτι περισσότερο, η επιθυμία του να διατηρήσει την αντικειμενικότητα εκφράζεται και με την ευρύτατη προβολή της γνώμης οπαδών της αντίθετης ιδεολογίας.

Η συνεχώς επιταχυνόμενη διαδικασία της παλινόρθωσης πέρασε από κάμποσα στάδια. Η «περεστρόικα» που διακήρυξε ο Μ. Γκορμπατσόφ το 1985, μόνο στην αρχική της φάση έκανε μερικά βήματα προς την αναζήτηση του δρόμου εξέλιξης του σοσιαλισμού. Δεν άργησε, όμως, να εγκαταλείψει τα συνθήματα για «επιτάχυνση της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης», για «κοινωνική δικαιοσύνη» κλπ., οπότε με την παλιά σάλτσα της «ανανέωσης του σοσιαλισμού» άρχισε η κατάλυσή του. Σε ορισμένα σημεία της, η έννοια «σοσιαλισμός» υποβαλλόταν σε όλο και πιο επιθετικό εξοστρακισμό. Ο αφορισμός: «Η χώρα μας επί 70 χρόνια δεν πήγαινε προς τα εκεί που έπρεπε» (Β. Τίχονοφ, Γ. Αφανάσιεφ) έπαιρνε όλο και ευρύτερη διάδοση στα πολιτικά σενάρια, στο περιβάλλον της ελίτ των δια-

νοουμένων. Το 1986 υπήρξε πρακτικά χρόνος καμπής. Ακόμη από τις αρχές του 1986 ο οικονομολόγος της περεστρόικα Π. Μπούνιτς πανηγύριζε από τις στήλες της *Λιτερατούρναγια Γκαζέτα,* (τεύχος 7): «Οι αλλαγές άρχισαν!» Ο άνθρωπος αυτός «βελτιώνει» και σήμερα την οικονομία, λες και τα αποτελέσματα της δραστηριότητάς του δεν είναι πλέον ολοφάνερα. Το 1987 σημαδεύτηκε από την οικονομική μεταρρύθμιση, που καλυπτόταν με τη σημαία της εξυγίανσης του σοσιαλιστικού συστήματος. Το 1987 νεοτερισμός ήταν η κατάλυση του πολιτικού καθεστώτος ως όρος για την αλλαγή των σχέσεων παραγωγής. Έτσι, δόθηκε η δυνατότητα να θεσπιστούν πολλοί και διάφοροι νόμοι που κατεδαφίζουν το οικονομικό σύστημα του σοσιαλισμού. Μολονότι η κρατική ιδεολογία διατηρούσε τη σοσιαλιστική της πρόσοψη, οι δεξιές δυνάμεις απόκτησαν τη δυνατότητα να οργανωθούν, να βγουν στα μπαλκόνια, να πιέσουν την κυβέρνηση.

Η υπονόμευση του παλιού συστήματος δε στηριζόταν πια μόνο στο νόμο για τις επιχειρήσεις, αλλά και στο νόμο για τους συνεταιρισμούς. Ωστόσο, τον οικονομικό και ιδεολογικό ρόλο-κλειδί τον έπαιξε ο νόμος για την ιδιοκτησία. Αυτός θεσμοθέτησε την ανατροπή της βαθύτερης οικονομικής σχέσης: η κρατική ιδιοκτησία προσέλαβε διά νόμου συμβατικό χαρακτήρα («πλήρης οικονομική αρμοδιότητα»), ενώ η ατομική ιδιοκτησία απόκτησε με πολλαπλές μορφές το δικαίωμα ανάπτυξης, αν και οι νομοθέτες δε χρησιμοποίησαν σκόπιμα το επίθετο «ατομική».

Το προπαρασκευαστικό στάδιο της παλινόρθωσης έληξε με την ψήφιση του νόμου για την ιδιοκτησία και άρχισε το λανθάνον (κρυφό) στάδιο της άμεσης παλινόρθωσης με την κατάργηση του σχεδιασμού, με την «εκτροφή» της τά-

ξης των επιχειρηματιών κλπ. Η κρυψίνοια διασφαλιζόταν με τη διατήρηση σε καίριες θέσεις ανθρώπων με κομματικά βιβλιάρια του ΚΚΣΕ. Εκτός από αυτό, η πάλη (στα κοινοβούλια, στις συγκεντρώσεις, ο «πόλεμος των νόμων» μεταξύ κέντρου και Δημοκρατιών) ανάμεσα στη γκορμπατσοφική γραμμή της παλινόρθωσης και τις δεξιές ριζοσπαστικές ομάδες (από την «Ντεμσογιούζ της κυρίας Νοβοντβόρσκαγια ως το Μ Γκ Ντ και τους άλλους εκκολαπτόμενους «δημοκράτες») συγκάλυπτε την ουσία της διαδικασίας. Η κεντρώα στάση του Μ. Γκορμπατσόφ δεχόταν τις επιθέσεις των δήθεν αντιπάλων, ενώ δεν επρόκειτο παρά για σύγκρουση πολιτικών φιλοδοξιών. Στη σκιά έμενε η ουσία της διαδικασίας, η ταύτιση των σκοπών της κεντρώας τάσης και του δεξιού ριζοσπαστισμού.

Το απόστημα ανάμεσα στους αντίζηλους του ίδιου προσανατολισμού έσπασε ξαφνικά τον Αύγουστο του 1991, με αποτέλεσμα την αυθόρμητη, σπασμωδική, αδέξια, χωρίς την εξασφάλιση της υποστήριξης των λαϊκών μαζών, απόπειρα των ανώτατων κρατικών παραγόντων να απομακρύνουν από το πηδάλιο τον Μ. Γκορμπατσόφ. Ενώ έταξαν σκοπό τους (όπως μπορούμε να κρίνουμε για την ώρα μόνο από τις δηλώσεις της Κρατικής Επιτροπής Έκτακτης Κατάστασης) να ανακόψουν το οικονομικό χάος και την αποσύνθεση της χώρας, να διατηρήσουν κάποιες σοσιαλιστικές βάσεις της κοινωνίας, στην πραγματικότητα επέτρεψαν να αντικατασταθεί η κρυφή από την ανοιχτή γραμμή της παλινόρθωσης. Όπως ομολόγησε σε τηλεοπτική εκπομπή ο Γκ. Ποπόφ, ένας από τους ιδεολόγους της δεξιάς γραμμής, «δεν υπολογίζαμε μάλιστα σε τόσο ταχεία νίκη». Η δεξιά κεντρώα τάση αντικαταστάθηκε από το δεξιό ριζοσπαστισμό, με φανερό πια σκοπό την

επιτάχυνση της αντίστροφης πορείας προς το καπιταλιστικό σύστημα. Στο μεταξύ, τον Αύγουστο εντάθηκαν οι επιθέσεις ενάντια στο κέντρο, δηλαδή ενάντια στην ενότητα της ΕΣΣΔ.

Αυτή ήταν, σε γενικές γραμμές, η πορεία της διαδικασίας κατάλυσης του σοσιαλισμού. Τώρα θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε στην προηγούμενη, τη σοσιαλιστική ανάπτυξη.

ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ «ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ»

Η περίοδος του σοσιαλισμού έληξε 74 χρόνια μετά τη Μεγάλη Σοσιαλιστική Επανάσταση. Η σημερινή εκκωφαντική κριτική που ασκούν σε βάρος της οι ιδεολογικοί της αντίπαλοι, τα ενίοτε χλευαστικά σχόλια των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που υπηρετούν τους αντιπάλους αυτούς, δεν έχουν καμιά σχέση με την επιστήμη. Εδώ θα κατέτασσα και το ιδεολογικό υβρεολόγιο με τους χαρακτηρισμούς «σταλινικός», «απολυταρχικός», «γραφειοκρατικός», «φεουδαρχικός» κλπ. σοσιαλισμός. Έστω κι αν μ' αυτούς τους χαρακτηρισμούς τουλάχιστον αναγνωρίζεται ο «σοσιαλισμός», σε σύγκριση με τους ισχυρισμούς ότι δεν υπήρξε καν σοσιαλισμός. Ουσιαστικά, υπήρχε από τα παλιά στην αστική ιδεολογία η «θεωρία» ότι ο σοσιαλισμός είναι πρακτικά ανέφικτος. Αυτή η «θεωρία» τροφοδοτεί σήμερα την προσπάθεια να αποδειχθεί πως δεν υπήρξε σοσιαλισμός, κάτι που μοιάζει με το εξορκιστικό απόφθεγμα της ηρωίδας του θεατρικού έργου του Γκόρκι *Στο βυθό:* «Αυτό δεν υπήρξε, δεν υπήρξε τίποτε.» Κάτι το παρόμοιο μπορεί να δει κανείς στην προαναφερόμενη εισήγηση του Λ. Νικηφόροφ, ο οποίος ισχυρίζεται ότι «τα σοσιαλιστικά ιδανικά και αξιώματα» (κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, απονέκρωση των σχέσεων αγοράς, πορεία προς την κοινωνική ισότητα) «είναι εξ ορισμού απραγματοποίητα».

«Δεν υπήρξε σοσιαλισμός» ισχυρίζονται ο Μπ. και η Γκ. Ρακίτσκι στο πολυγραφημένο έντυπο *Η σύγχρονη σοβιετική κοινωνία: βασικές αντιθέσεις και προοπτικές υπέρβασής τους* (Μόσχα, 1991, σελ. 5). Δύσκολο να καταλάβει κανείς σε ποιου καθεστώτος (του σοβιετικού;) τις αντιθέσεις αναφέρονται. Οι χαρακτηρισμοί του είδους

«στρατοκρατικός», «φασιστικός» σοσιαλισμός είναι μάλλον επιβιώσεις της ακροδεξιάς πολιτικής θέσης. Συγχρόνως, ο Μπ. και η Γκ. Ρακίτσκι αποφαίνονται ότι «όλα προχωρούν κανονικά», ότι «καλυτέρεψε η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της κοινωνίας», αφού αυτή μετασχηματίζεται σε αστική, όμως, όχι με δημοκρατικές, αλλά με δικτατορικές μεθόδους (σ. 15-16). Παραμένει αναπάντητο το ερώτημα: ποια τέλος πάντων κοινωνία μετασχηματίζει η περεστρόικα σε αστική, εφόσον δεν υπήρξε σοσιαλισμός, από πού ξεκίνησε η «κανονική» διαδικασία προς το αστικό καθεστώς; Περίεργη είναι και η εκτίμηση που κάνει η Τ. Ζασλάφσκαγια. Στην αρχή φαίνεται να διακρίνει στην «κοινωνικο-οικονομική φύση της σταλινικής κοινωνίας» κάποια «προσοσιαλιστικά γνωρίσματα», ενώ στη συνέχεια αποφαίνεται ότι στη «σταλινική» κοινωνία, «σοσιαλισμός δεν υπάρχει». Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις του Χρουστσιόφ, κατά τη γνώμη της, «οδηγούσαν στην ενίσχυση του σοσιαλισμού» (Βλ. *Κοινωνιολογία της περεστρόικα.* Μόσχα, 1990, σελ. 16-18). Είναι αμφίβολο, αν μπορείς να «ενισχύσεις» κάτι που δεν υπάρχει (ή μήπως υπήρξε κάτι;) Πρόκειται γενικά για το φαύλο κύκλο της «περεστροϊκής» δημοσιολογίας (και των θεωρητικών που την τρέφουν). Η δημοσιολογία αυτή χρησιμοποιεί ταυτόχρονα δυο αντίθετες θέσεις: Τη θέση ότι σοσιαλισμός δεν υπήρξε και τη θέση ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε το σοσιαλισμό και να πορευτούμε προς την «πολιτισμένη κοινωνία» (την αστική κοινωνία των πολιτών).

Το ερώτημα, αν «υπήρξε σοσιαλισμός» είναι, από επιστημονική άποψη, κατ' εξοχήν ή καθ' υπερβολήν σχολαστικό, διότι η ανάπτυξη του σοσιαλισμού είναι μια διαδικασία (με αναπόφευκτες αντιφάσεις, με μελανά στίγματα

κλπ.), ενώ τα κριτήρια διαπίστωσης της ύπαρξής του, από την άποψη της παραβολής του θεωρητικού μοντέλου και της αντικειμενικής πρακτικής, αλλάζουν ιστορικά. Ας πούμε ότι στα μέσα της δεκαετίας του '30 κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στην παραγωγή και πέρασμα στη σχεδιασμένη επίλυση των κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων σήμαινε σοσιαλισμός («ζούμε στο σοσιαλισμό»). Στις δεκαετίεςτου '60 και του '70 τέτοια γενικά κριτήρια ήταν πλέον ελάχιστα. Απ' εδώ και όλη η συζήτηση για τον αναπτυγμένο σοσιαλισμό, δηλαδή για το τι πρέπει να κάνουμε, ώστε να είναι «πραγματικός σοσιαλισμός».

Εκτός απ' αυτό, στην πρακτική εναλλάσσεται πάντα το τυπικό με το πραγματικό. Έτσι, για τον καιρό του, το Σύνταγμα του 1936 ήταν το πιο δημοκρατικό στον κόσμο, όμως, η πραγματική ανάπτυξη του δημοκρατισμού δεν ήταν ακόμη κάτι το εφικτό, αλλά το επιθυμητό. Το οικονομικό σύστημα πρέπει να το αντιλαμβάνεται κανείς στην κίνησή του, και μάλιστα στην αντιφατική κίνησή του.

Στην περίπτωση αυτή, παραμένει αναμφισβήτητο το γεγονός ότι κατά την περίοδο 1917-1986 υπήρχε ένα καθεστώς που διέφερε ριζικά από το καπιταλιστικό. Αυτό το παραδέχονται άλλωστε και οι απανταχού αντίπαλοί του, που γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ήταν και αντίπαλοί του. Απ' εδώ κι όλες οι στρατιωτικές και ιδεολογικές επιθέσεις εναντίον της ΕΣΣΔ. Οι ίδιοι αντίπαλοι προσδιόριζαν το υφιστάμενο καθεστώς ως «σοσιαλισμό» («κομμουνισμό») και οι ίδιοι πάλι, με τα χείλη π.χ. του προέδρου Μπους, προδίκαζαν τη «χρεοκοπία του κομμουνισμού».

Ακόμη και ο Λ. Τρότσκι, ο οποίος μάλλον ενδιαφερόταν προσωπικά για οποιαδήποτε επίκριση του κοινωνικού συστήματος της ΕΣΣΔ, και ο οποίος, ανάμεσα στ' άλ-

λα, χρησιμοποιούσε διάφορα «κοσμητικά επίθετα» για να εκτιμήσει αρνητικά το «σταλινισμό», υποστήριζε ως το τέλος της ζωής του πως η Ένωση παραμένει εργατικό κράτος και ότι οφείλουμε να το προστατεύουμε ανεπιφύλακτα απ' όλους τους εχθρούς του, φασίστες και δημοκράτες. Σε αντίθεση, ας πούμε, με τον Χ. Ρακόφσκι, ο οποίος ισχυριζόταν από την εξορία, το 1929, ότι η ΕΣΣΔ έχει μετατραπεί από προλεταριακό σε γραφειοκρατικό κράτος. Το 1939 ο Χ. Ρακόφσκι άνοιξε συζήτηση με τον Ιταλό, πρώην τροτσκιστή, Μπ. Ρίντζι, ο οποίος ήταν μάλλον ο πρώτος που αποπειράθηκε (με τον ψευδεπίγραφο ορισμό «γραφειοκρατικός κολεκτιβισμός») να ερμηνεύσει το σοβιετικό καθεστώς σαν νέα μορφή εκμετάλλευσης. Στη συνέχεια, με τη «θεωρία» του Τζίλας περί «νέας τάξης», όλα αυτά υιοθετήθηκαν ανεπιφύλακτα από τους δεξιούς επικριτές του «υπαρκτού σοσιαλισμού» μέσα και έξω από τη χώρα. Κατά τον Τρότσκι, το γραφειοκρατικό εξόγκωμα δεν αποτελεί ανεξάρτητο όργανο και η πρόοδος της ΕΣΣΔ δεν εξαρτάται απ' αυτό, αλλά από τον κολεκτιβισμό. Πρακτικά, ο Τρότσκι έκανε τη διάκριση ανάμεσα στην ουσία της διαδικασίας και τις μορφές εκδήλωσης της (βλέπε: Ι. Ντόιτσερ, *Ο Τρότσκι στην εξορία,* Μόσχα, 1991, σελ. 488-506)[5].

Το υφιστάμενο καθεστώς, κατά τη γνώμη μας, αντιστοιχούσε αναμφίβολα στην έννοια του σοσιαλισμού με το νόημα που έδιναν σ' αυτό οι ουτοπιστές, οι μαρξιστές και οι αστοί επικριτές. Οι τελευταίοι, για να πούμε όλη την αλήθεια, επέκριναν συγχρόνως και τη θεωρία και την πρακτική του μαρξισμού, ταυτίζοντάς τες κατά κάποιον τρόπο. Η οικονομική βάση ήταν σαφής: καταργήθηκε η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και επιβλήθηκε η

κοινή – όπως κι αν την ονομάσουμε: παλλαϊκή, κοινωνική, πανεθνική-ιδιοκτησία. Διάφορα είδη παραδοσιακών ή μεταβατικών μορφών υπήρχαν, αλλά δεν ήταν αυτές οι μορφές που καθόριζαν τη λειτουργία και ανάπτυξη της κοινωνίας. Διαμορφωνόταν αντίστοιχα –ως συνήθως, σαν τάση– το σύστημα κατανομής των καταναλωτικών αγαθών.

Παρ' όλες τις ελλείψεις (γραφειοκρατικά προνόμια, κ.ά.), εξαφανίστηκαν οι κοινωνικές τάξεις (αφήνοντας κατά μέρος τις επινοημένες «φιλικές» τάξεις) που έχουμε λόγο να τις βλέπουμε μόνο σαν ανταγωνιστικές, ως προς τα συμφέροντά τους, σαν κοινότητες ανθρώπων πολωμένες από τη θέση τους στην οικονομική ζωή. Αυτό, εννοείται, δε σήμαινε ότι η όλη δομή της κοινωνίας ήταν απλή, ότι δεν εμπεριείχε αντιθετικά στρώματα.

Για την οικονομία του σοσιαλισμού γενικό κριτήριο δεν είναι μόνο η κυριαρχία της παλλαϊκής ιδιοκτησίας, και πολύ περισσότερο το κρατικό δικαίωμα ιδιοκτησίας στα αποφασιστικά μέσα παραγωγής, αλλά το γεγονός ότι η κοινωνική παραγωγική διαδικασία συντελείται *για λογαριασμό ολόκληρης της κοινωνίας και με σκοπό την ευημερία και την ολόπλευρη ανάπτυξη όλων των μελών της κοινωνίας*. Αυτό ακριβώς είναι η παλλαϊκή ιδιοκτησία σε δράση. Απ' εδώ και οι τεχνικο-οικονομικές δυνατότητες του ενιαίου συμπλέγματος της εθνικής οικονομίας για αποδοτική αξιοποίηση όλων των πόρων της παραγωγής.

Μπορούμε να μιλάμε για οποιεσδήποτε ελλείψεις στην πρακτική της πορείας προς μια τέτοια κοινωνικο-οικονομική οργάνωση (χωρίς να λησμονούμε τις αντικειμενικές συνθήκες, εξωτερικές και εσωτερικές, μέσα στις οποίες συντελείται η ιστορική διαδικασία), αλλά είναι αδύνατο

να αρνηθούμε πως η νέα οργάνωση, στην αφετηριακή της μορφή, υπήρχε. Ανάμεσα στ' άλλα, και σε ό,τι αφορά τον «αυτοσκοπό» της.

Εξυπακούεται ότι το καθεστώς, που ήρθε να αντικαταστήσει το καπιταλιστικό και πήρε στην αρχική του φάση το όνομα σοσιαλιστικό, δεν ήταν τόσο αναπτυγμένο στην ΕΣΣΔ, όπως το παρουσίαζε κατά καιρούς η πολιτική προπαγάνδα. Από την άποψη της επιστήμης (και όχι των πολιτικών φιλοδοξιών) το ζήτημα του «αναπτυγμένου σοσιαλισμού» που τέθηκε στα πρόθυρα της δεκαετίας του '70 σήμαινε διερεύνηση των προβλημάτων που έπρεπε να επιλυθούν, ώστε να μπούμε στον «υλοποιημένο σοσιαλισμό», σήμαινε εξεύρεση των τρόπων υπερνίκησης των αντιφάσεων που είχαν αρχίσει να αναχαιτίζουν την ανάπτυξη του συστήματος των σοσιαλιστικών σχέσεων. Οι επικριτικές πολιτικές εκτιμήσεις για τα πεπραγμένα απορρίπτουν την επίσημη ιδεολογία, αλλά δεν αρνούνται την ίδια την ύπαρξη του νέου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, παρ' όλες τις «καθυστερήσεις στην ανάπτυξη» και τις αντιφάσεις. Η παλλαϊκή ιδιοκτησία, η σχεδιασμένη οικονομία, ο μεγάλος, σε σύγκριση με τον καπιταλισμό, βαθμός ισότητας και δικαιοσύνης ήταν γεγονός. Αυτό το γεγονός επιβεβαιωνόταν και από τις αντιδράσεις του «παλιού κόσμου», που διεξήγαγε πρακτικά ασίγαστη πάλη ενάντια στο σοσιαλισμό, από τη στρατιωτική επέμβαση της περιόδου του εμφυλίου πολέμου, περιλαμβανομένων και των σχεδίων να πλήξουν με ατομικές βόμβες διάφορες σοβιετικές πόλεις στις δεκαετίες του '50-'60, έως τη στρατηγική «αναχαίτισης του σοσιαλισμού», «κατευνασμού του σοσιαλισμού», στις δεκαετίες του '70-'80. Τα πολιτικο-ιδεολογικά κέντρα του καπιταλισμού παραδέχονταν

έτσι την ύπαρξη ενός νέου, ουσιαστικά διαφορετικού κοινωνικού συστήματος. Αλλά και μέσα στο δικό τους σύστημα είχαν αναγκαστεί να παίρνουν υπόψη (να «δανείζονται») τα προοδευτικά γνωρίσματα του σοσιαλισμού (κρατικές προτεραιότητες, κοινωνικά ταμεία πρόνοιας), τουλάχιστο με τη «νέα πορεία» του Φ. Ρούσβελτ, τον οποίο μάλιστα η αντίδραση θεωρούσε σοσιαλιστή.

Το νέο οικονομικό σύστημα έρχεται αντικειμενικά να αντικαταστήσει το παλιό για να άρει τα εμπόδια από το δρόμο της παραπέρα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων (και μάλιστα ευρύτερα: τα εμπόδια από το δρόμο ανάπτυξης του ανθρώπου, της φύσης του). Με αυτή την έννοια, μπορούμε να πούμε πως το νέο καθεστώς οφείλει να αποδείξει το «νεοτερισμό» του με την αποτελεσματικότητα, με την ταχύτητα της προόδου των παραγωγικών δυνάμεων, με την ταχύτητα της κοινωνικής προόδου στην πράξη. Ο σοσιαλισμός το απόδειξε αυτό ιστορικά· η σχετική στατιστική είναι γνωστή. Ωστόσο, παίρνοντας υπόψη τα ιδεολογικά γνωρίσματα των τελευταίων καταστροφικών χρόνων, μπορούμε να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις.

Η τύχη το έφερε να νικήσει η σοσιαλιστική επανάσταση σε μια χώρα που δεν είχε προηγμένες παραγωγικές δυνάμεις, όπου και ο πληθυσμός των πόλεων (δηλαδή, η βιομηχανία, η επιστήμη, η παιδεία, η δημόσια υγεία) έφτανε μόλις το 18%. Υπήρχε τεράστια καθυστέρηση από τις προηγμένες χώρες στην κατά κεφαλήν παραγωγή. Κατά τους υπολογισμούς του Ντ. Μεντελέγεφ, στα τέλη του 19ου αιώνα η Ρωσία παρήγαγε κατά κεφαλήν βιομηχανικά εμπορεύματα 13-15 φορές λιγότερα από τις ΗΠΑ[6].

Οι πολλοί και διάφοροι που θέλουν σήμερα να μειώ-

σουν το σοσιαλισμό, πλέκοντας το εγκώμιο του τσαρικού καπιταλισμού, θα μπορούσαν να διαβάσουν βιβλία (ή ακόμη να δουν κινηματογραφικά επίκαιρα-μαρτυρίες) ουδέτερων είτε ξένων παρατηρητών. Οι κοινωνικές επαναστάσεις (αυτές οι επικίνδυνες για το άτομο συγκρούσεις των τάξεων) γίνονται μόνον, όταν οι καταπιεζόμενοι φτάσουν στην απόγνωση (π.χ. το 1905 και το 1917). Ακόμη και ο Λ. Τολστόι έβλεπε την αιτία της επανάστασης του 1905 στο γεγονός ότι «η κυβέρνηση οδήγησε το ρωσικό λαό σε πραγματικά άθλια κατάσταση» (Λ. Τολστόι, *Η σημασία της Ρωσικής Επανάστασης,* Αγία Πετρούπολη, σελ. 20)[7].

Ο τσαρικός στρατηγός Γ. Ντανίλοφ στα μετεπαναστατικά απομνημονεύματά του γράφει για «σκοτεινό αδιέξοδο του μοναρχικού καθεστώτος», όπου «η βιομηχανία, παρά την ανάπτυξή της, παρέμενε αδύνατη» και «ο γηγενής ρωσικός πληθυσμός... ζούσε σε βάρος της αγροτιάς... περνώντας... μια σχεδόν ανεπίγνωστη ζωή, πορευόμενος μέσα στο σκοτάδι και την αγραμματοσύνη... και βυθισμένος σε μια άθλια οικονομική ζωή» (Βλ.: *Στρατιωτικο-Ιστορικό Περιοδικό,* 1991, τεύχος 10, σελ. 71). Η Ρωσία, κατά τη γνώμη του Γ. Ντανίλοφ, ήταν ένας κολοσσός με πήλινα πόδια που έφτασε στον Οκτώβρη του 1917 ερειπωμένος, με κατεστραμμένες τις παραγωγικές δυνάμεις. Πρόσθετο πλήγμα σ' αυτό τον «πήλινο γίγαντα» κατάφερε ο εμφύλιος πόλεμος και η επέμβαση. Κι όμως, προς τα μέσα της δεκαετίας του '50, σε διάστημα περίπου 35 ειρηνικών χρόνων, η Σοβιετική Ένωση, αφού ανόρθωσε τη ερειπωμένη από τη φασιστική επιδρομή χώρα, έγινε η πανθομολογούμενη υπερδύναμη (κυρίως οικονομικά), η μία από τις δύο στον κόσμο. Γι' αυτό το οικονομικό θαύμα μιλούσαν στο εξωτερικό τόσο πριν από τον πόλεμο

όσο και στη δεκαετία του ’50. Το θαύμα είχε φυσικά τις ρίζες του στο νέο οικονομικό σύστημα.

Πρέπει γενικά να δούμε ότι η ΕΣΣΔ είχε στη διάθεσή της για τη σχετικά ειρηνική σοσιαλιστική ανάπτυξη λιγότερο από 50 χρόνια (1928-1940, 1950-1985). Το έτος 1928 είναι οριακό, γιατί πριν απ’ αυτό συντελούνταν η ανόρθωσης της εθνικής οικονομίας και τον καιρό εκείνο το εθνικό εισόδημα έφτανε κάπου στο ύψος του 1913. Ήταν ένα σχετικά ειρηνικό χρονικό διάστημα, γιατί όλα εκείνα τα χρόνια η χώρα ζούσε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, λόγω της τεράστιας επιθετικής πίεσης που ασκούσε σε βάρος της ο καπιταλιστικός κόσμος (αποκλεισμός, στρατιωτικές απειλές, «ψυχρός πόλεμος» κλπ.) Απ’ εδώ και η ανάγκη δαπανών για την άμυνα σε ανθρώπινο δυναμικό και υλικά μέσα. Ως το 1932-33 υπήρχε και η εσωτερική κοινωνική αστάθεια που χαρακτηρίζει κάθε μεταβατική περίοδο, πολύ περισσότερο σε μια χώρα, όπου επικρατούσε απόλυτα (μετά το 1917) ο πληθυσμός των ιδιωτών αγροτών. Γι’ αυτό, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη όχι μόνο τη μικρή διάρκεια της ειρηνικής σοσιαλιστικής ανάπτυξης γενικά, αλλά και την απώλεια χρόνου για την αναπόφευκτη μετάβαση από το παλιό οικονομικό σύστημα στο νέο. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε την ιστορική διάρκεια της μη καθεαυτό σοσιαλιστικής (αλλά μόνο «μεταβατικής») περιόδου. Ο Λένιν, για παράδειγμα, θεωρώντας στον καιρό του την ΝΕΠ σαν υποχωρητικό ελιγμό, υπέθετε ότι το διάστημα αυτό θα διαρκέσει 10-20 χρόνια[8]. Σ’ αυτή την περίπτωση, το διάστημα της άμεσης ειρηνικής περιόδου για τη «σοσιαλιστικοποίηση» συρρικνώνεται ακόμα πιο πολύ.

Τα γνωστά γεγονότα της μεταπολεμικής ιστορίας κα-

ταμαρτυρούν τις τεράστιες δυνατότητες του νέου οικονομικού συστήματος για ταχεία επίλυση δυσκολότατων προβλημάτων, όπως είναι, λόγου χάρη, η οργανωμένη μετατροπή όλης της βιομηχανίας σε αποκλειστικά ειρηνική μέσα σε 2-3 χρόνια.

Στις συνθήκες των μεταπολεμικών ερειπίων, μετά την πολύ κακή σοδειά του 1946, η ΕΣΣΔ ήταν η πρώτη από τις χώρες που μετείχαν στον πόλεμο, η οποία κατάργησε το δελτίο τροφίμων, ενώ άρχισε να μειώνει κάθε χρόνο τις τιμές στο ψωμί από σίκαλη (το 1947 κατά 12%, το 1949 κατά 10%, το 1950 κατά 26%, το 1951 κατά 15% και το 1953 κατά 10%). Κατά τη διάρκεια του μεταπολεμικού πεντάχρονου η παραγωγή στη βιομηχανία της ομάδας «Β» διπλασιάστηκε. Ο μέσος μισθός των εργατοϋπαλλήλων υπερδιπλασιάστηκε το 1955 σε σύγκριση με το επίπεδο του 1940, ενώ το πραγματικό εισόδημα των αγροτών μόνο στα χρόνια 1951-55 αυξήθηκε κατά 1,5 φορά. Έτσι αντισταθμίστηκε το υψηλότερο επίπεδο τιμών του 1954 (όχι όλων: οι τιμές στο ψωμί, τις πατάτες, τα αλλαντικά, τα πουλερικά, τα ρολόγια κλπ. ήταν χαμηλότερες), συγκριτικά με το 1940.

Το μεταπολεμικό άλμα έδωσε τη δυνατότητα στη βιομηχανία της ΕΣΣΔ να καταλάβει στα μέσα της δεκαετίας του '60 την τρίτη θέση στον κόσμο ως προς την παραγωγικότητα της εργασίας (στα μέσα της δεκαετίας του '80 έπεσε στην 5η). Το 1989 οι αστοί οικονομολόγοι Κ. Ντέιβις και Β. Χορέζι σημειώνουν: «Προς τα τέλη της δεκαετίας του '50 έγινε ολοφάνερο ότι το παραδοσιακό σχεδιασμένο οικονομικό σύστημα (εννοείται της ΕΣΣΔ-Α. Γ.) αποδείχθηκε αποτελεσματικό σ' ότι αφορά την εξασφάλιση της ανάπτυξης των βασικών κλάδων της βιομηχανίας, την παρα-

γωγή προϊόντων άμεσης προτεραιότητας και τη γενική άνοδο.»

Η οικονομική άνοδος εξασφάλισε όχι μόνο την ευημερία, αλλά και τη δυνατότητα πνευματικής ανάπτυξης του λαού. Όπως επισήμανε τελευταία ο Μπ. Σ. Χόρεφ, στα χρόνια της σοβιετικής εξουσίας η μέση διάρκεια ζωής ανέβηκε από τα 25 στα 76 περίπου χρόνια και πριν από την «περεστρόικα» η ΕΣΣΔ ανήκε, σύμφωνα με τις διεθνείς στατιστικές, στην ομάδα των «εύπορων» χωρών ως προς το κατά καφαλήν εθνικό εισόδημα, (και όχι των «φτωχών», των «φτωχότατων» ή «μέσου επιπέδου»), όπου ζούσαν μόνο 550 εκατομμύρια άτομα. Οι επενδύσεις μας στην παιδεία της δεκαετίας του '50 ξεπερνούσαν τις αντίστοιχες επενδύσεις των ΗΠΑ (στην πορεία της «περεστρόικα» μειώθηκαν κατά τέσσερις φορές), και αντιπροσώπευαν στις αρχές της δεκαετίας του '60 το 5,5% του εθνικού εισοδήματος (στις ΗΠΑ το 1,7% και στη Γαλλία το 3,0%). Η χώρα μας κατείχε στα τέλη της δεκαετίας του '50, σύμφωνα με στοιχεία διεθνών οργανισμών, την 3η θέση στον κόσμο σ' ό,τι αφορά το πνευματικό επίπεδο της νεολαίας (στα τέλη της δεκαετίας του '80 γινόταν λόγος για 47η θέση). Στη δεκαετία του '60 είχε εξαλειφθεί η μαζική εγκληματικότητα, κάτι που δεν μπορεί να πετύχει ο καπιταλισμός.

Χάρη στην οικονομική επιτυχία –παίρνοντας υπόψη τη διαφορά δυναμικού μεταξύ ΕΣΣΔ και καπιταλιστικού κόσμου– εξασφαλίστηκε η στρατιωτική ισοδυναμία, με αποτέλεσμα να αναγκαστούν οι ΗΠΑ να αλλάξουν στάση απέναντι στο σοσιαλισμό, να μετριάσουν την επιθετικότητα, να προχωρήσουν στις γνωστές συμφωνίες.

Βέβαια, η προσπάθεια για στρατιωτική ισοδυναμία

απόσπασε δυνάμεις από την επίλυση των κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων. Μπορεί να γίνει λόγος και για κάποια λάθη: μετά την επίτευξη της στρατιωτικής ισοδυναμίας, λόγου χάρη, θα ήταν δυνατόν ως έναν ορισμένο βαθμό να κατανεμηθούν πιο ορθολογικά τα υλικά μέσα. Αλλά εδώ θα επισημάνουμε κάτι άλλο: το γεγονός ότι η κοινωνικοποιημένη, σχεδιασμένη οικονομία απέδειξε έμπρακτα την ικανότητά της να επιλύει αποτελεσματικά (εννοείται, με την εξειδικευμένη καθοδήγηση και ανάπτυξη του όλου συστήματος σοσιαλιστικών σχέσεων) δύσκολα προβλήματα. Έτσι μέσα στη δεκαετία του '70 είχαν δημιουργηθεί ήδη οι προϋποθέσεις, ώστε να δείξει ο σοσιαλισμός στην πράξη τα πλεονεκτήματά του, υπερβαίνοντας το επίπεδο ζωής στον υπόλοιπο κόσμο.

Άλλο ζήτημα, αν σε οποιοδήποτε συγκεντρωτικό σύστημα (όπως επίσης και στο καπιταλιστικό κονσέρνο) αυξάνει ο ρόλος του υποκειμενικού παράγοντα, που μπορεί και στην περίπτωση του σοσιαλισμού να υπονομεύσει τα αντικειμενικά πλεονεκτήματα, κυρίως όταν η ηγεσία δεν τελεί υπό τον έλεγχο του υποκειμένου της παλλαϊκής ιδιοκτησίας (του συνεταιρισμού των παραγωγών), όταν έχει τη δυνατότητα να παίρνει και να εφαρμόζει υποκειμενίστικες αποφάσεις που αφορούν την όλη οικονομική ανάπτυξη. Εδώ, βέβαια, μεγάλη σημασία έχει η πολιτική οργάνωση του εποικοδομήματος, με τη διαμεσολάβηση του οποίου λειτουργεί το οικονομικό σύστημα, πραγματοποιείται η λήψη αποφάσεων.

Δυστυχώς, όλα αυτά επιβεβαιώθηκαν από την οικονομική μεταρρύθμιση του 1965 που είχε έντονη ροπή προς την αγορά και προσανατόλιζε τις επιχειρήσεις στο άμεσο χρηματικό αποτέλεσμα, αλλά αντί για την άνοδο του

«αποτελέσματος» αυτού προέκυπτε πρακτικά η αύξηση των δαπανών. Από τον τύπο ο προσανατολισμός αυτός ονομαζόταν «μηχανισμός δαπανών της οικονομίας», ένας μηχανισμός που ενθάρρυνε πλέον το παιχνίδι των τιμών, το ξέπλυμα των πιο φτηνών εμπορευμάτων κλπ. Ύστερα από μερικά χρόνια, αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αδειάσουν τα ράφια των εμπορικών καταστημάτων. Εφόσον το άμεσο χρηματικό αποτέλεσμα ήταν πλέον συνυφασμένο με το συλλογικό και προσωπικό συμφέρον, παρεμποδιζόταν αντικειμενικά η εισαγωγή τεχνικών και τεχνολογικών νεοτερισμών (μέσα παραγωγής και είδη προϊόντων), οι οποίοι απαιτούσαν πρόσθετες δαπάνες, συνεπάγονταν ένα ορισμένο ρίσκο κλπ. Στη σχεδιοποίηση ο κύριος προσανατολισμός δόθηκε στους χρηματικούς δείκτες (παρ' όλη τη συμβατικότητα των τιμών μας), όμως, στη βάση του σχεδιασμού της παραγωγής της εθνικής οικονομίας δεν τέθηκε η τεχνική πρόοδος. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 τα ελαττώματα της πρακτικής αυτής ήταν ήδη ολοφάνερα, αλλά η ανάλυση της ουσίας τους δεν επικέντρωσε την προσοχή ούτε της οικονομικής επιστήμης ούτε των αρχών. Κι ας ήταν ήδη γνωστά τα αποτελέσματα του «ιαπωνικού θαύματος» που εδράζεται στη διεύθυνση της τεχνικής προόδου. «Το σύστημα δαπανών –επαναλαμβάνει σήμερα την παλιά αλήθεια ο Ντ. Βαλοβόι– στάθηκε εμπόδιο στο δρόμο της τεχνικής προόδου και νίκησε» (*Πράβντα,* 1992, αριθμός φύλλου 34), ακριβέστερα, την περίοδο εκείνη νίκησε η θεωρία της απομίμησης κάποιων σχέσεων αγοράς που έδωσε αξιοθρήνητα αποτελέσματα, τα οποία επιδεινώνονται σήμερα με τη διαδικασία της παλινόρθωσης. Στο μεταξύ, θα πρέπει να πούμε ότι τα αποτελέσματα της σημερινής λαθεμένης πο-

λιτικής παρουσιάζονται ως οργανικά ελαττώματα της σοσιαλιστικής οικονομίας.

Βέβαια, οφείλουμε να κάνουμε το διαχωρισμό ανάμεσα στην περίοδο 1965-86 και τη σημερινή παλινόρθωση. Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την εικοσαετία εκείνη σαν περίοδο παραμόρφωσης. Η στασιμότητα στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων (ενώ υπήρχε ακόμα οικονομική άνοδος), που άρχισε με την οικονομική μεταρρύθμιση του 1965, είχε σαν αποτέλεσμα την πτώση των ρυθμών ανόδου. Η οικονομική μεταρρύθμιση του 1987, που προετοιμάστηκε το 1986, ήταν μια κάπως χειρότερη παραλλαγή της μεταρρύθμισης του 1965. Ωστόσο μετά το 1965 έγιναν ορισμένες τροποποιήσεις που συγκράτησαν την οικονομία στα πλαίσια μιας ελάχιστης αύξησης. Ενώ σήμερα οι πολιτικοί ηγέτες που καθορίζουν την οικονομική πολιτική προσανατολίζονται όλο και περισσότερο στην αγορά και την οικονομική απομόνωση της ατομικής ιδιοκτησίας.

Μια ανάλυση της προόδου που σημείωσε η αγροτική οικονομία κατά την περίοδο της σοσιαλιστικής πρακτικής είναι δύσκολη. Στην εισήγησή μου δε γίνεται ειδική μνεία γι' αυτήν, ούτε επιχειρείται μια ανάλυση των ιδιαιτέρων αιτιών της αναχαίτισής της. Στην τελευταία περίπτωση, το ζήτημα δεν έγκειται στην κοινωνικοποίηση (κολεκτιβοποίηση), αλλά κυρίως στο γεγονός ότι δεν επαρκούσαν πάντα τα μέσα για την αγροτική παραγωγή και ιδίως για τον τεχνικό επανεξοπλισμό της. Βέβαια, θα πρέπει να πούμε ότι ελάχιστα μέσα παρέχονταν στην αγροτική οικονομία και πριν από τον πόλεμο, όταν η συνεχής εξωτερική απειλή επέβαλε την ταχεία εκβιομηχάνιση. Βλέπετε, δεν επιτρεπόταν να μείνουν αβοήθητοι οι ισπανοί δημοκράτες, έπρεπε να κατασκευαστεί ένα κυκλοφαζοτρόνιο στο

Χάρκοβο (η προετοιμασία της κατασκευής του άρχισε τον Απρίλη του 1941 και υπολογιζόταν να τεθεί σε λειτουργία το 1942)... Αλλά και μετά τον πόλεμο η αγροτική οικονομία έπαιρνε τα λιγότερα χρηματικά και άλλα μέσα. Γενικά, όμως, πρόοδος υπήρχε κι εδώ, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι το μικρότερο μέρος του πληθυσμού έτρεφε το μεγαλύτερο. Το 1913 (και το 1926) εξασφάλιζε μόνο τη διατροφή του (ζούσε στο χωριό) το 82% του πληθυσμού, το 1939 το 66%, το 1951 το 60%, στα μέσα της δεκαετίας του '80 περίπου το 1/3 (ήδη το 33% του πληθυσμού έτρεφε τον εαυτό του καθώς και το υπόλοιπο 67%). Για να πούμε την αλήθεια, οι ισχυρισμοί ότι στις ΗΠΑ τα 3 είτε τα 6 εκατομ. των φάρμερς τρέφουν όλους τους άλλους αγνοούν εμφανώς τη μεγάλη εξειδίκευση. Πέρα από τους φάρμερς, πολλά πράγματα κάνουν εκεί οι άλλοι κρίκοι του αγροτικού συμπλέγματος, ενώ σ' εμάς ανάλογο έργο επιτελούν τα ίδια τα σοβχόζ.

Στις περιπτώσεις που στο πηδάλιο βρισκόταν έμπειρη ηγεσία, η κοινωνικοποιημένη παραγωγή τροφίμων έδινε καλά αποτελέσματα όχι μόνο στα πλαίσια των ξεχωριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Πριν από την άμεση παλινόρθωση, καλά αποτελέσματα είχαν η Λευκορωσία, οι περιφέρειες του Κουρσκ, του Οριόλ και του Ομσκ. Παρά το γεγονός ότι γενικά δεν είχε λύσει τα προβλήματα των ζωοτροφών, η Λευκορωσία, που κατέβαλε πολλές προσπάθειες για την άνοδο της παραγωγικότητας των μεγάλων συγκροτημάτων, ξεπερνούσε τις ΗΠΑ (147 κιλά) στην κατά κεφαλήν παραγωγή κρέατος. (Βλέπε: *Επιχειρήματα και γεγονότα,* 1992, τεύχος 1, σελ. 4). Ο οργανισμός «Πτιτσεπρόμ» είχε πρακτικά τη δυνατότητα να επιλύσει πλήρως το «πρόβλημα των πουλερικών» στην περίοδο της

παλινόρθωσης. Το 1988, που σημειώθηκε ρεκόρ παραγωγής αυγών (85,2 δισεκατομμύρια κομμάτια), η κατά κεφαλήν παραγωγή (και κατανάλωση) ήταν στην ΕΣΣΔ μεγαλύτερη από τις ΗΠΑ ή τις άλλες καπιταλιστικές χώρες. Σήμερα όλα αυτά είναι απλές αναμνήσεις.

Έτσι, οι ισχυρισμοί για έλλειψη προοπτικής ή για το δήθεν ανέφικτο της σοσιαλιστικής οικονομίας (και ευρύτερα του κοινωνικού συστήματος) αποδεικνύονται αβάσιμοι. Υπάρχει μάλιστα πληθώρα αποδείξεων για το αντίθετο. Ακόμη και ο Ο. Λάτσις, λόγου χάρη, που δε συμπαθεί το σοβιετικό παρελθόν επισήμανε το Σεπτέμβρη του 1991 στην *Ιζβέστια* (αριθμός φύλλου 243) ότι η ΕΣΣΔ άρχισε την εκβιομηχάνιση 150 χρόνια αργότερα από τη Δυτική Ευρώπη και ολοκλήρωσε τον «αιώνα του βιομηχανικού πολιτισμού ταυτόχρονα με όλους».

Από «αντίπερα» έχουμε και τις ομολογίες πολλών αστών επιστημόνων για τα επιτεύγματα του σοσιαλιστικού συστήματος οικονομίας. Στις δεκαετίες του '60-'70 τα επιτεύγματα αυτά προκαλούσαν ανησυχία σε διάφορα ιδεολογικά κέντρα, που τρόμαξαν μόλις είδαν την ΕΣΣΔ να προπορεύεται. Παρόμοιες ομολογίες απαντάμε, π.χ. στα γαλλικά σχολικά βιβλία ή στο περιοδικό *Εκόνομιστ* από τους συντάκτες του Π. Σαμούελσον και Β. Νόρντχαους. Οι τελευταίοι σημείωναν ότι βασικοί στόχοι της σοβιετικής οικονομίας ήταν η ταχεία οικονομική άνοδος, η ισότητα, η εξάλειψη της ανεργίας και του πληθωρισμού. Παραδέχονταν ότι η εκβιομηχάνιση ήταν πράγματι εντυπωσιακή και πραγματοποιήθηκε με «ρυθμούς ταχύτερους από οποιαδήποτε οικονομία της αγοράς», ότι «εφόσον τα σοβιετικά πλάνα εκπληρώνονταν, ήταν απόλυτα δυνατό να ξεπεράσει η ΕΣΣΔ τη μικτή οικονομία των ΗΠΑ».

Η οικονομία λειτούργησε καλά επί μεγάλο χρονικό διάστημα και «η επιτυχία στις περισσότερες κατευθύνσεις ανάπτυξης είναι αναμφισβήτητη». Ενώ την πτώση στο τελευταίο πεντάχρονο «συγκριτικά με τα προηγούμενα πεντάχρονα» (με μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ 2,5%) οι συντάκτες του *Εκόνομιστ*, την αποδίδουν στην ασθενή προώθηση των νεοτερισμών, στο υψηλό κόστος των πρώτων υλών, στις στρατιωτικές δαπάνες και στη διόγκωση του μηχανισμού διεύθυνσης του σχεδιασμού. (Βλέπε: *Οικονομικές Επιστήμες*, 1990, τεύχος 11, σελ. 93)[9].

Προπολεμικά η σοσιαλιστική οικονομία (παρά τις επιτυχίες της) δε θεωρούνταν ως «κίνδυνος», όμως, στις δεκαετίες του '50-'60 οι δυτικοί αναλυτές άρχισαν να ανησυχούν από τον πολύ έντονο ρυθμό ανόδου της οικονομίας της ΕΣΣΔ, που απειλούσε να πάρει το προβάδισμα στην άμιλλα με τον καπιταλισμό.

Σοβαροί ξένοι εμπειρογνώμονες αναγνώριζαν τις επιτυχίες της και τις φοβούνταν. Στα πρόθυρα της δεκαετίας του '60 ο αστός ειδικός Φ. Λίντσεϊ έγραφε: «Η Ρωσία διέρχεται μια εξαιρετικά ταχεία άνοδο στο διάστημα της τελευταίας δεκαετίας... Η σοβιετική απειλή είναι μεγάλη και αυξάνει ταχύτατα.» Το 1958 ο γνωστός Β. φον Μπράουν δήλωνε ότι οι ΗΠΑ υστερούν απελπιστικά έναντι της ΕΣΣΔ στον αεροδιαστημικό τομέα. Αυτό το γεγονός απασχολούσε σοβαρά και το Κογκρέσο των ΗΠΑ. Οι εμπειρογνώμονες αναζητούσαν τους λόγους για τους οποίους «ξέφυγε» η ΕΣΣΔ και τους ανακάλυπταν, μεταξύ άλλων, στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην οργάνωση της επιστήμης, στη συγκεντροποίηση. (Η δημιουργία της ΝΑΣΑ ήταν ένα είδος αντίδρασης).

Έτσι λοιπόν, ως τα μέσα της δεκαετίας του '80 είχε δη-

μιουργηθεί ένα νέο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα, πρακτικά ένας νέος πολιτισμός. Έχοντας υπόψη του τη χώρα μας στο παρελθόν και τις εκκλήσεις για τον καπιταλιστικό παράδεισο, ο αντιφρονών συγγραφέας Β. Μαξίμοφ βρήκε τον κατάλληλο ορισμό της ουσίας του νέου κοινωνικού συστήματος. «Γιατί είναι ελκυστικός ο σοσιαλισμός; Διότι αίρει το μεγαλύτερο βάρος από τον άνθρωπο: τον κοινωνικό φόβο» – (*Διεθνής ζωή,* 1992, τεύχος 1, σελ. 156)[10].

Στον καπιταλιστικό κόσμο ο κοινωνικός φόβος (που είναι σχεδόν γενικός) έγκειται στην ανεργία, την εξαθλίωση, την έλλειψη προστασίας από το έγκλημα κλπ. Κι αυτό το λέει ο Β. Μαξίμοφ, ένας άνθρωπος πολύ ευκατάστατος σήμερα! Βέβαια, το φόβο αυτόν τον αποσοβεί η παλλαϊκή ιδιοκτησία και όλες οι σχέσεις επικοινωνίας που αντιστοιχούν σ' αυτήν.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Η περίοδος παλινόρθωσης που διέρχεται η οικονομία έχει επιφέρει δύο αποτελέσματα: τη μείωση του παραγόμενου προϊόντος (του ίδιου του προϊόντος, εκείνου του πρόσθετου μέρους του που αντανακλάται στο εθνικό εισόδημα) και την απότομη αύξηση της ανισότητας στην κατανομή των καταναλωτικών αγαθών ανάμεσα στη μειοψηφία που πλουτίζει γρήγορα και στην πλειοψηφία που φτωχαίνει γρήγορα.

Η οικονομική κατάσταση σταδιακής μείωσης της αποτελεσματικότητας στα μέσα της δεκαετίας του '80 χρειαζόταν επιστημονική ανάλυση. Αλλά οι νέοι πολιτικοί ηγέτες θέλανε, φαίνεται, κάποιο ξαφνικό θαύμα. Ο πρόσκαιρος προβληματισμός του 1985 γύρω από τα προβλήματα της τεχνικής προόδου, της διαρθρωτικής ανασυγκρότησης της οικονομίας, της ενίσχυσης του ρόλου των κοινωνικών στόχων έσβησε το 1986, αν και έδωσε καλά αποτελέσματα ύστερα από την ενίσχυση της πειθαρχίας και την απομάκρυνση των αποκρουστικών προσώπων από τη δομή της εξουσίας (ένα εγχείρημα σαν εκείνο του 1983 –του «έτους Αντρόποφ»– με άνοδο της βιομηχανικής παραγωγής κατά 4%, της παραγωγής κρέατος κατά 10%, βούτυρου κατά 13%). Αλλά εδώ φύτρωσαν οι ιδέες της παλινόρθωσης και όλα κύλησαν στην άλλη κοίτη. Λόγω της οικονομικής μεταρρύθμισης του 1987, το 1988-89 σημειώθηκε στασιμότητα στην παραγωγή κι άρχισαν να αδειάζουν τα ράφια των εμπορικών καταστημάτων. Το 1990 σηματοδοτεί την απαρχή της οικονομικής κρίσης. Για πρώτη φορά μετά τον πόλεμο είχαμε απόλυτη μείωση του όγκου παραγωγής, μεταξύ άλλων της παραγωγής κρέατος και γάλακτος (στο ξεκίνημα της «περεστρόικα», είχαμε μια αντίστοιχη κατά

κεφαλήν παραγωγή 1,5 φορά μεγαλύτερη, ανώτερη από εκείνη των ΗΠΑ). Το 1988 σημειώθηκε ρεκόρ άντλησης πετρελαίου (626 εκατομμύρια τόνους), ενώ το 1989 είχαμε πτώση κατά 17 εκατομμύρια τόνους και το 1990 μείωση κατά 37 εκατομμύρια τόνους. Το 1987 είχαμε ρεκόρ ανέγερσης κατοικιών, ενώ το 1990 οι οικοδομές μειώθηκαν κατά 20%. Για πρώτη φορά ύστερα από πολλές δεκαετίες μειώθηκαν αισθητά ο όγκος του ΑΕΠ, η παραγωγικότητα της εργασίας, η δημιουργία βασικών ταμείων πρόνοιας. Το χάσμα ανάμεσα στη μάζα του χρήματος και το αντίκρισμά της σε προϊόντα διευρυνόταν με ταχύτατους ρυθμούς.

Το αδιέξοδο της πολιτικής που υιοθετήθηκε είναι ολοφάνερο. Στα τέλη του 1990 ο Ν. Ι. Ριζκόφ μιλούσε για «αρνητικό ρόλο των βεβιασμένων μέτρων διάλυσης του προηγούμενου συστήματος διεύθυνσης», για «αδικαιολόγητη παραίτηση» από τους μοχλούς διεύθυνσης, γεγονός που ενισχύει αναπόφευκτα την αυθορμησία. Λίγο αργότερα εντόπισε την αιτία της οικονομικής κρίσης στον «αλόγιστο» νόμο για τις επιχειρήσεις και στον «ακόμη πιο αλόγιστο νόμο για τους συνεταιρισμούς». Αλλά απ' αυτό δε βγήκαν τα απαραίτητα συμπεράσματα για το πόσο λαθεμένη και καταστροφική είναι η πολιτική της παλινόρθωσης (πιθανόν ο Ν. Ι. Ριζκόφ δεν καταλάβαινε πού οδηγούν κι αυτόν τον ίδιο), αν και σε μια σύσκεψη ο διευθυντής του εργοστασιακού συγκροτήματος Σβερντλόφσκ, Α. Ι. Τιζιακόφ, καθώς και άλλοι, τον προειδοποίησαν ότι «η χώρα εξαπατήθηκε». Φυσικά, η ταχύτητα της πτώσης μεγάλωσε το 1991. Στη Ρωσική Ομοσπονδία η βιομηχανική παραγωγή μειώθηκε κατά 8%, η παραγωγή κρέατος, γάλακτος και ζάχαρης κατά 13-16%. Τα βοοειδή κατέβηκαν αριθμητικά

στην ΕΣΣΔ το 1990 στο επίπεδο του 1981 (η Ρωσική Ομοσπονδία το 1991 γύρισε σχεδόν 20 χρόνια πίσω).

Φαίνεται ότι η στατιστική δεν περνάει σήμερα καλές μέρες, όμως, γενικά οι καθαρά οικονομικές απώλειες της περιόδου πριν από την κατάλυση του σοσιαλισμού και την παλινόρθωση της ιδιωτικής οικονομίας της αγοράς είναι κάτι περισσότερο από άσκοπη σπατάλη εργασίας. Η οικονομία της χώρας λες και γύρισε 15-20 χρόνια πίσω, αν λάβουμε κυρίως υπόψη το εντεινόμενο πάγωμα της τεχνικής προόδου. Πολλά θα μπορούσαν να γίνουν τα χρόνια αυτά –να εξοπλιστεί η αγροτική οικονομία, να ενισχυθεί η υλική βάση της επεξεργασίας των αγροτικών πρώτων υλών κλπ.– όμως, αναλώθηκαν σ' ένα ολέθριο εγχείρημα: στην καταστροφή των όσων είχαν επιτευχθεί πριν. Σύμφωνα με την κανονική (ακόμη και με τα «μέτρα της στασιμότητας») ανάπτυξη, η βιομηχανική παραγωγή θα μπορούσε να αυξηθεί το 1991 κατά 30-40% συγκριτικά με το επίπεδο του 1985, ενώ μειώθηκε το λιγότερο κατά 12%. Και η κάθετη αυτή πτώση δε λέει να σταματήσει. Κι αν ακόμη είχαμε πετύχει σήμερα τη σταθεροποίηση, η κάλυψη των απωλειών, εξαιτίας της «περεστρόικα», δε θα είχε επιτευχθεί γρήγορα.

Η έλλειψη προοπτικής για οικονομική ανάκαμψη οφείλεται στην αισθητή πτώση των δεικτών, όσο αφορά την οικοδόμηση επιχειρήσεων και την εκτέλεση δημοσίων έργων, έναν τομέα που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για άνοδο. Ήδη από το 1991 το κεφάλαιο συσώρρευσης στο εθνικό εισόδημα μειώθηκε κατά 12%. Ανακόπηκε η διαδικασία δημιουργίας νέων, ισχυρών μονάδων και τεχνικής ανανέωσης των παλιών. Το 1990 ο όγκος των επενδύσεων πάγωσε για πρώτη φορά ύστερα από πολλές δεκαετίες

(πρακτικά μειώθηκε, γιατί άρχισε η άνοδος των χονδρικών τιμών) και ο όγκος υλοποίησης των επενδύσεων κεφαλαίου έπεσε στο επίπεδο σχεδόν του 1986. Η γήρανση των πάγιων μέσων (παράλληλα με την καταστροφή των οικονομικών κρίκων και την εξασθένιση της εργασιακής πειθαρχίας) οδηγεί αναπόφευκτα στη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας και ελπίδες για αύξησή της δεν υπάρχουν για την ώρα. Η αναρχία στις τιμές και η γενική αστάθεια προκαλεί την άρνηση των επιχειρήσεων να αντικαταστήσουν τον εξοπλισμό τους. Αναμένεται όχι τυχαία η γενική μείωση του όγκου των επενδύσεων κεφαλαίου για το 1992 στο ένα τρίτο. Στον τομέα καυσίμων και ενέργειας η μείωση θα είναι 25% (και στον προϋπολογισμό 40%).

Οι σκόπιμα οδηγούμενες σε χρεοκοπία αγροτικές επιχειρήσεις αρνούνται να παραλάβουν ακόμη και τον τεχνικό εξοπλισμό που είχαν παραγγείλει. Είναι άμεσος ο κίνδυνος για παραπέρα υποβιβασμό του τεχνικού εξοπλισμού της αγροτικής οικονομίας, χωρίς να μιλάμε πια ότι η μείωση των παραγγελιών οδηγεί στην πτώση της παραγωγής των επιχειρήσεων κατασκευής γεωργικών μηχανών.

Οι αιτίες της οικονομικής κρίσης οφείλονται στη διάλυση του συστήματος σοσιαλιστικής οικονομίας. Το ίδιο «αποτέλεσμα» σημειώθηκε και στην Πολωνία, όπου, μέσα σε δύο χρόνια άμεσης παλινόρθωσης, η παραγωγή μειώθηκε κατά 40%, η οικονομία κύλησε στο επίπεδο της δεκαετίας του '70 και σε μερικούς κλάδους γύρισε ακόμη πιο πίσω. Σε ό,τι αφορά την ΕΣΣΔ όπως έγραφε η ιαπωνική εφημερίδα *Ιομιούρι*, στο τέλος του Νοέμβρη 1991, «το χάος που προκλήθηκε από τη διαδικασία κατάλυσης της σοσιαλιστικής οικονομίας έχει ξεπεράσει σε διαστάσεις κάθε προσδοκία». Επισημαίνεται σχετικά ότι το χάος αυτό

οφείλεται στο γεγονός ότι η διάρθρωση της παραγωγής, που οικοδομήθηκε σαν ενιαία, συνδυασμένη, συνεργαζόμενη, σχεδιοποιημένη οικονομία, τινάχτηκε στον αέρα με την υστερόβουλη κατάργηση της σχεδιοποίησης, της προγραμματισμένης κατανομής των μέσων παραγωγής, της μεθοδευμένης μετάγγισης πόρων. «Το κύριο στην περεστρόικα στο οικονομικό πεδίο», έγραφε στο περιοδικό *Ογκονιόκ* το 1990 (τεύχος 50-51) ένας από τους νεοφώτιστους ιδεολόγους της παλινόρθωσης, ο Γκ. Ποπόφ, «είναι το μοίρασμα της κρατικής ιδιοκτησίας ανάμεσα στους νέους ιδιοκτήτες. Στο πρόβλημα της μοιρασιάς αυτής έγκειται η ουσία της περεστρόικα, η ρίζα της...» Το μοίρασμα, λοιπόν, και όχι η αύξηση της αποτελεσματικότητας είναι ο σκοπός. Η αποκρατικοποίηση αποτελεί την αφετηρία της μοιρασιάς και γεννάει τους νέους «ιδιώτες» αφέντες.

Η αποκρατικοποίηση και η απόρριψη της συγκεντρωτικής διεύθυνσης (ο μηδενισμός του οικονομικού ρόλου του κράτους, ανάμεσα στ' άλλα) οδήγησαν στη διατάραξη της οικονομικής διαδικασίας, περιλαμβανομένης και της δημοσιονομικής. Παραβιάστηκαν τα όρια ανάμεσα στην κυκλοφορία του ρευστού χρήματος και των πληρωμών μέσω τραπεζικών συμψηφισμών. Η μη ρυθμιζόμενη διοχέτευση των μέσων προς τα εκεί και αντίστροφα αποδιοργάνωσε την οικονομία. Οι νόμοι για τις επιχειρήσεις και τους συνεταιρισμούς άνοιξαν το δρόμο στη διοχέτευση ακάλυπτου χρήματος στα κανάλια της καταναλωτικής σφαίρας, άρχισε το μαζικό ξέπλυμα και η νομιμοποίηση του χρήματος από κερδοσκοπία και εγκληματική δραστηριότητα, μέσω των συνεταιρισμών, των μικτών επιχειρήσεων και των εμπορικών τραπεζών. Στους συνεταιρισμούς και σε ιδιώτες δίνονταν εκατοντάδες εκατομμύρια

σε μετρητά που δεν επέστρεφαν στην κυκλοφορία του προϋπολογισμού, γεμίζοντας ως επάνω τη δεξαμενή της κυκλοφορίας ρευστού χρήματος. «Η διαδικασία άρχισε» – αρεσκόταν να λέει ο αρχηγός του κράτους, ασχέτως, αν η διαδικασία αυτή οδηγούσε στην αποδιοργάνωση της καταναλωτικής σφαίρας. Τα δημοσιονομικά μέσα που έπρεπε να διατεθούν για τη διεύρυνση της αναπαραγωγής μετατρέπονταν σε ρευστό χρήμα.

Μεγάλες πληρωμές βοηθούνται να κάνουν και οι ήδη ανεξέλεγκτες εμπορικές τράπεζες. Τραπεζίτες, μεσίτες, νέοι συνεταιριστές, «δουλεύουν» για την αύξηση της μάζας του χρήματος χωρίς κάλυψη. Απλόχερα πληρώνουν τις μικτές επιχειρήσεις, αν και τα 2/3 των καταχωρημένων επιχειρήσεων δε δίνουν γενικά κανένα προϊόν. Ως πανάκεια παρουσιάζονται οι ελεύθερες τιμές που «θα δημιουργήσουν» από μόνες τους, στο βαθμό αύξησής τους, την αναγκαία ισορροπία. Και αυτό θα γίνει, εννοείται, σε βάρος της μαζικής κατανάλωσης, με την πτώση του βιοτικού επιπέδου. Η παραλλαγή επιβράδυνσης της αύξησης των χονδρικών και καταναλωτικών τιμών (και γενικά της κατολίσθησης στην οικονομία της αγοράς), που είχε διακηρύξει η κυβέρνηση Γκορμπατσόφ-Παβλόφ, αντικαταστάθηκε το φθινόπωρο του 1991 από την εξτρεμιστική «θεραπεία σοκ» (κατά το υπόδειγμα της Πολωνίας). Πρόκειται για την πολιτική ανάδειξης της κυβέρνησης Γιέλτσιν-Γκαϊντάρ, που σκοπεύει να προχωρήσει πιο πέρα από το δεκαπλασιασμό των τιμών (αυτό αφορά μόνο τη Ρωσική Ομοσπονδία· στην Ουκρανία, τη Λευκορωσία και το Ταταρστάν το πλήγμα της ακρίβειας ήταν για την ώρα πολύ μικρότερο) τον Οκτώβρη-Γενάρη, ως την επαναφορά της τον Απρίλη. (Η επίσημη υπόσχεση για αύξηση των τιμών

κατά 50-75% θα υπερεκπληρωθεί, ασφαλώς, όπως ο «τριπλασιασμός» που έγινε το Γενάρη). Αλλά η αύξηση των τιμών, αυτή καθεαυτή, όπως είναι γνωστό δεν αποτελεί κίνητρο για την παραγωγή.

Η τελευταία «φιλελευθεροποίηση» μείωσε το βιοτικό επίπεδο της πλειονότητας του πληθυσμού κατά 3-5 φορές και τις καταθέσεις στα ταμιευτήρια κατά 10 φορές.

Η κατάρρευση του κρατικού συναλλαγματικού μονοπωλίου δημιουργεί παράδοξες καταστάσεις, έστω κι αν δε λάβουμε υπόψη το αυθόρμητο όργιο του ιδιωτικού συναλλάγματος. Η χώρα φαίνεται να μην έχει μέσα για την αγορά των απόλυτα αναγκαίων, περιλαμβανομένων των τροφίμων και των φαρμάκων, ενώ υπάρχει ήδη ένα χρέος 70 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Στο μεταξύ, οι επιχειρήσεις έχουν ένα συναλλαγματικό απόθεμα, στο οποίο εισρέουν περίπου 6 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο. Το Νοέμβρη διέθεταν ήδη 5 δισεκατομμύρια ελεύθερα μετατρέψιμο συνάλλαγμα. Σύμφωνα με ξένους κατά προσέγγιση υπολογισμούς, η φυσική ανταλλαγή (μπάρτερ) των επιχειρήσεων, με πάρα πολύ χαμηλές τιμές στα δικά μας εμπορεύματα, είχε σαν αποτέλεσμα να φυγαδευτούν στη Δύση κατά το πρώτο εξάμηνο του 1991 περίπου 3-4 δισεκατομμύρια δολάρια.

Η αποκρατικοποίηση, με τη συρρίκνωση του κρατικού ελέγχου, οδηγεί και στην απόκρυψη από τις επιχειρήσεις των συναλλαγματικών εισοδημάτων τους που καταθέτουν σε λογαριασμούς στο εξωτερικό. Σε σχετική έκθεση του Ινστιτούτου διεθνούς δημοσιονομίας της Ουάσιγκτον, αναφερόταν ότι στις αρχές του 1992 τα ποσά αυτά ανήλθαν στα 14 δισεκατομμύρια δολάρια. Σε περίπτωση συναλλαγματικής συγκεντροποίησης, η κοινωνία θα μπο-

ρούσε να εξοικονομήσει στις αρχές του χρόνου 20 δισεκατομμύρια δολάρια, δηλαδή, να μην αυξήσει το 1992 κι άλλο τα χρέη. Συνεχίζεται η παράνομη εξαγωγή συναλλάγματος από τους νεόπλουτους. Το συναλλαγματικό μονοπώλιο θα μπορούσε να σώσει, έστω και προσωρινά, την κατάσταση. Εκτός απ' αυτό, η προσπάθεια «να χτυπηθεί το κέντρο» έχει σαν αποτέλεσμα να παραμείνει μετέωρο το πρόβλημα της επιστροφής έστω και του ενός τρίτου από τα (105) δισεκατομμύρια που μας οφείλουν.

Η τάση για εδαφικό κατακερματισμό της οικονομίας είναι μια ειδική πτυχή της αποκρατικοποίησης, η οποία συνέβαλε αναμφίβολα στην επιδείνωση της κρίσης. Ακόμη απ' το ξεκίνημα της «περεστρόικα» προωθούνταν η άποψη της κατά Δημοκρατίες (περιφέρειες) οικονομικής ιδιοσυντήρησης, μια άποψη που υπαγορευόταν από εθνικιστικούς λόγους. Όσο χειρότερα διευθυνόταν η ενιαία οικονομία από το κέντρο τόσο περισσότερ ενισχύονταν οι θέσεις των οπαδών της απομόνωσης.

Όταν το ίδιο το κέντρο προκάλεσε την αποδιοργάνωση του μηχανισμού σχεδιοποίησης, η κίνηση «από τα κάτω» των περιφερειών, των Δημοκρατιών δυνάμωσε, ενισχυόμενη από τις φιλοδοξίες των «τοπικών» ηγετών. Η ΕΣΣΔ, ως ενιαίο κράτος, είχε υπονομευτεί οικονομικά, για να «σβήσει» στη συνέχεια και πολιτικά. Η ίδια τάση επικράτησε και στα πλαίσια της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Μολονότι η τάση αυτή («ελεύθερες οικονομικές ζώνες», επιθυμία γενικά για έξοδο από τη ΡΟ της Τσετσενίας και της Ταταρίας, κινήσεις για χωριστές Δημοκρατίες στη Σιβηρία, στην περιοχή του Καλίνινγκραντ κλπ.) ενθαρρύνεται από το γεγονός ότι η οικονομική πολιτική του κέντρου δεν υπόσχεται πρόοδο, η αιτία είναι συνήθως άλλη. Και στην

Ουκρανία και στη Λευκορωσία και στην Ταταρία υπέρ της «αυτοτέλειας» τάσσεται σήμερα κι ένα μέρος του ρωσικού πληθυσμού που φοβάται τα ολέθρια αποτελέσματα της πολιτικής της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Κατ' αρχήν, η ανάπτυξη της περιφερειακής οικονομικής διεύθυνσης στα πλαίσια της παλλαϊκής ιδιοκτησίας, της σοσιαλιστικής οικονομίας θα ήταν χρήσιμη και αποδοτική. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο γράφων τασσόταν παλιότερα υπέρ της δημιουργίας περιφερειακών διευθύνσεων μεγάλων οικονομικών περιοχών. Όμως, με την κατάργηση της παλλαϊκής ιδιοκτησίας και την κατάλυση των μηχανισμών της, η ανεξαρτητοποίηση έγινε παράγοντας όξυνσης της κρίσης. Η υπονόμευση της κρατικής διεύθυνσης της οικονομίας είχε σαν αποτέλεσμα την υπονόμευση (καταστροφή της ακεραιότητας) του κράτους.

Συνειδητοποίηση της ανάγκης για κρατική διεύθυνση της οικονομίας δεν παρατηρείται. Είναι αξιοσημείωτο, για παράδειγμα, το γεγονός ότι ο οπαδός της αγοράς και όχι αντίπαλος της αποκρατικοποίησης Β. Μανέβιτς έχει πει ότι, με την «αχαλίνωτη εξαγωγή μισοτιμής στο εξωτερικό πρώτων υλών, καυσίμων, σπάνιων μετάλλων... γίνεται εμπορική καταλήστευση του εθνικού πλούτου. Δεν το βλέπουν, άραγε, αυτό τα κυβερνητικά γραφεία;» (*Πράβντα,* 1992, αριθμός φύλλου 35).

Πράγματι, η αποκρατικοποίηση προκαλεί τεράστια ζημιά λόγω της μη ελεγχόμενης εξαγωγής μισοτιμής πρώτων υλών (ανάμεσά τους και στρατηγικής σημασίας), καθώς και λόγω της υπονόμευσης της κυκλοφορίας του νομίσματος κλπ. Κατά την περίοδο 1988-91 η Κα Γκε Μπε και άλλα όργανα έκαναν πολλές συλλήψεις για λαθραίες εξαγωγές πετρελαίου και μαζούτ, καθώς και μη σιδηρούχων με-

τάλλων. Αυτό «το βιολί» συνεχίζεται και σήμερα. Είναι γνωστή η υπόθεση ΑΝΤ που συγκαλύφθηκε. Είναι γνωστή η υπόθεση Φίλσιν (για 140 δισεκατομμύρια) που έληξε με την ηθική καταδίκη των δραστών από το Ανώτατο Σοβιέτ της ΣΟΣΔΡ. Κανείς δεν ξέρει (ή δε θέλει να μάθει) πώς σχηματίστηκαν τα «κεφάλαια» του Α. Ταράσοφ και πώς μετατράπηκαν σε 48 εκατομμύρια δολάρια, τα οποία βρέθηκαν στο εξωτερικό. Ήδη από το 1992 πιάστηκε επ' αυτοφώρω η Πανρωσική Χρηματιστηριακή Τράπεζα που επιχείρησε να πουλήσει ρούβλια για λογαριασμό της Κα Γκε Μπε αξίας 117,5 εκατομμυρίων δολαρίων (με τις τιμές των τότε πλειστηριασμών, κάπου 20 δισεκατομμύρια ρούβλια). Η Κεντρική Τράπεζα της Ρωσικής Ομοσπονδίας επιτίμησε απλώς τους απατεώνες, χωρίς μάλιστα να τους αφαιρέσει την άδεια εκτέλεσης συναλλαγματικών πράξεων.

Βέβαια, δεν υπάρχει κάποια στατιστική για τη ζημιά από τις διάφορες κομπίνες, όπως δεν υπήρχε και για τα χρηματικά μέσα των μαυραγοριτών στο διάστημα 1990-91 (κατά μια εκτίμηση: από 200 ως 700 δισεκατομμύρια ρούβλια). Και η ζημιά αυτή οπωσδήποτε μεγαλώνει. Σήμερα η αποκρατικοποίηση οδηγεί στην έξαρση της διαφθοράς. Στο μεταξύ, τα σημερινά κρατικά όργανα είναι και πρακτικά ανίκανα να ελέγξουν τον ιδιωτικό τομέα, τα χιλιάδες χρηματιστηριακά γραφεία και τις εμπορικές τράπεζες, γιατί δε διαθέτουν ούτε στελέχη ούτε τον απαραίτητο τεχνικό εξοπλισμό. Εξάλλου, τα όργανα της τάξης έχουν αδυνατίσει σήμερα, σε σύγκριση ακόμη και με την περίοδο του σοσιαλισμού. Ίσως ανακουφιστούν με τη νομιμοποίηση της κερδοσκοπίας, ύστερα από το διάταγμα του προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας, αφού δε θα ευθύνονται

πλέον για τις μικρολωποδυσίες και τους μικρολωποδύτες! Προφανώς, εδώ πρόκειται για φυσιολογική συνέπεια της «καπιταλιστικοποίησης». Κάποιος κρατικός έλεγχος για τις κομπίνες ασκείται στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, ωστόσο τα σκάνδαλα στις τράπεζες και τα χρηματιστήρια είναι κι εκεί σύνηθες φαινόμενο.

Δε θίξαμε παρά ορισμένα αμιγώς οικονομικά αποτελέσματα της πολιτικής της παλινόρθωσης, που είναι ορατά σήμερα. Πρόκειται για τα αποτελέσματα της συνειδητής αποκρατικοποίησης που έγινε κυρίως μέσα στο 1992, παρά το ξεχαρβάλωμα της οικονομίας. «Το κράτος έπαψε να διευθύνει την οικονομία», αποφάνθηκε το Σεπτέμβρη του 1991 (*Κυβερνητικό Δελτίο,* τεύχος 38), ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης της ΣΟΣΔΡ (σήμερα πρώην), εκφράζοντας τη χαρά του για το συμβάν. Ακόμη και ο στρατηγός Α. Ντενίκιν, σε ανάλογη κατάσταση διάλυσης της οικονομίας της χώρας, το 1919 όριζε στο οικονομικό του πρόγραμμα: «Επιβολή κρατικού ελέγχου επί της παραγωγής προς όφελος της εθνικής οικονομίας.» Ο στρατηγός καταλάβαινε πάντως, αν και υπερασπιστής του συστήματος της καπιταλιστικής οικονομίας, ότι υπάρχουν συμφέροντα της εθνικής οικονομίας (και όχι μόνο του επιχειρηματία) που επιτάσσουν τον κρατικό έλεγχο και μάλιστα για την παραγωγή και όχι μόνο για την κυκλοφορία. Σήμερα έχουν οδηγήσει τη χώρα στο δρόμο της κατάλυσης του συστήματος σχεδιασμού (και του ίδιου του κρατικού σχεδίου), του συστήματος υλικοτεχνικού σχεδιασμού, της διεύθυνσης της τεχνικής προόδου κλπ. Η αποκρατικοποίηση έχει προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό που κανείς στη χώρα δε θα μπορούσε να εξηγήσει τι γίνονται τέλος πάντων τα προϊόντα που παράγουν τα εργοστάσια. Στο μεταξύ, το

ίδιο κρατικό σχέδιο θα μπορούσε να βοηθήσει στην ανάλυση, έστω της κατάστασης της οικονομίας. Σε κάθε περίπτωση είναι αμφίβολο, αν μπορεί να επιτευχθεί μια σταθεροποίηση χωρίς τις κατευθυντήριες γραμμές των πεντάχρονων σχεδίων, με τα οποία ζει ως σήμερα η Νότια Κορέα ή τις ισορροπίες εκείνες που επεξεργάζονται για τη χώρα τους οι Ιάπωνες.

Η οικονομική κρίση έχει υποβιβάσει αισθητά το βιοτικό επίπεδο της πλειονότητας του λαού. Επίσημα, το κόστος ζωής (παίρνοντας υπόψη τη δυναμική των τιμών και των εισοδημάτων) το 1991 αυξήθηκε στη Ρωσική Ομοσπονδία κατά 25%. Δηλαδή, για την πλειονότητα του πληθυσμού (εκτός των ανώτερων στρωμάτων) αυξήθηκε τουλάχιστον κατά 30%. Το Γενάρη του 1992 η σύνταξη ήταν δυο φορές μικρότερη από το κόστος των προϊόντων που κατανάλωνε ένας συνταξιούχος το 1987 (*Βετεράνος*, 1992, τεύχος 9, σελ. 6). Δηλαδή, (χωρίς να λάβουμε υπόψη την αύξηση των άλλων δαπανών), πρέπει να τρέφεται τουλάχιστο δυο φορές χειρότερα απ' ό,τι πριν 5 χρόνια. Επιπλέον, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και την πολλαπλή χειροτέρευση της ποιότητας ζωής (αστικές συγκοινωνίες, όπου το ταξί π.χ. έπαψε να αποτελεί κοινωνικό μέσο μεταφοράς· χάσιμο χρόνου και σμπαράλιασμα των νεύρων στις ουρές· κατάρρευση της δημόσιας υγείας λόγω του «συνεταιριστικού κινήματος» και της έλλειψης φαρμάκων· αύξηση των τιμών και μείωση των δυνατοτήτων νοσοκομειακής περίθαλψης, ανάμεσα στ' άλλα, και λόγω του ότι ακριβαίνουν συνεχώς οι συγκοινωνίες).

Εντείνεται η τάση για επί πληρωμή ανώτερη παιδεία και διαφημίζεται ήδη η δυνατότητα να αποκτήσεις ανώτατη νομική μόρφωση μέσα σε 3,5 χρόνια με 145 χιλιάδες

ρούβλια. Τα νοσοκομεία δεν έχουν πόρους για τη διατροφή των ασθενών, ούτε καν φάρμακα. Οι εγχειρήσεις γίνονται συχνά με ξυράφια! Λειτουργούν ήδη μαιευτήρια επί πληρωμή. Μειώνεται ο αριθμός των βιβλιοθηκών. Εμπορευματοποιείται ο αθλητισμός. «Ο σοσιαλισμός καταστράφηκε», είπε ο διάσημος αθλητής του πατινάζ της δεκαετίας του '60, Ε. Γκρίσιν, «και μαζικό αθλητισμό τώρα δε θα έχουμε.» Οι επιχειρήσεις, σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να επιζήσουν μέσα στο χάος, πωλούν συχνά στους εμπόρους τις αθλητικές τους εγκαταστάσεις, τους παιδικούς σταθμούς τους... Το καλοκαίρι του 1989 και του 1990 μπορούσες να δεις ακόμη στο Βόλγα, κοντά στην Κοστρομά ή στο Καλίνιν, τις πλήρως εξοπλισμένες κατασκηνώσεις των πιονέρων, που έχουν παραδοθεί σήμερα στην εγκατάλειψη.

Άρχισαν οι «νεοτερισμοί» του τύπου «ιδιωτικοποίηση της κατοικίας» (που είναι συμφέρουσα για τη διαχείριση, αφού αποφεύγει τις «περιττές» φροντίδες, απαλλάσσει τον προϋπολογισμό από επιχορηγήσεις και προσφέρεται στους νεόπλουτους ως πεδίο επενδύσεων σε ακίνητα για μελλοντικό κέρδος). Προς σύγκριση, αρκεί να δούμε τα αποτελέσματα των ιδιωτικοποιήσεων της Θάτσερ. Το 70% των Άγγλων είχαν γίνει ιδιοκτήτες κατοικίας. Σήμερα στην Αγγλία, λόγω της οικονομικής ύφεσης και της πτώσης του βιοτικού επιπέδου, πολλοί πρώην ιδιοκτήτες «ξεφορτώνονται την κατοικία τους, γιατί απλούστατα δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις δαπάνες συντήρησης (και επιπλέον είναι πιασμένοι στα βρόχια του χρέους από τις υποθηκεύσεις, οπότε η κατοικία βγαίνει σε πλειστηριασμό). Θα ήθελαν πολύ να νοικιάσουν δημοτική κατοικία, αλλά έχουν περιοριστεί οι οικοδομές. Η σημερινή αγ-

γλική κυβέρνηση είναι αναγκασμένη να αναζητήσει κάποιους τρόπους σωτηρίας των ανθρώπων αυτών, μιας και... έρχονται εκλογές.

Υιοθετήθηκαν ήδη οι ρυθμίσεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας για την «ιατρική περίθαλψη» αν και σ' αυτόν τον τομέα υπάρχει αρνητική εμπειρία στη Δύση. Οι ειδικοί σε θέματα δημόσιας υγείας του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ είπαν σε κάποιο μετεκπαιδευόμενό μας στις ΗΠΑ: «Μόνο να μην επαναλάβετε τα δικά μας λάθη. Το αμερικανικό σύστημα οργάνωσης της ιατρικής περίθαλψης δε δικαιώθηκε. Γύρω στα 37 εκατομμύρια Αμερικανοί, περιλαμβανομένων και των εργαζομένων, δε χαίρουν ιατρικής περίθαλψης, γιατί απλούστατα δεν έχουν τα μέσα. Βέβαια, λειτουργεί εκεί και το κρατικό σύστημα ιατρικής περίθαλψης που χρηματοδοτείται από τον κρατικό προϋπολογισμό, αλλά και στα δικά τους ιδρύματα οι άρρωστοι περιμένουν τις «πρώτες βοήθειες» δυο και τρεις μέρες. (Βλέπε: *Ιζβέστια,* 1992, αριθμός φύλλου 41). Φαίνεται πως στο άμεσο μέλλον το κύμα της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών θα κάνει ανέφικτη τη μαζική πρόσβαση σε τέτοιες υπηρεσίες, όπως τα δημόσια πλυντήρια, τα μπάνια, τα κουρεία. Όλα αυτά (όπως και η επισκευή παπουτσιών ή ράψιμο ρούχων) είναι πια σήμερα απρόσιτα για την τσέπη πολλών.

Το δεύτερο κοινωνικο-οικονομικό αποτέλεσμα της συντελούμενης παλινόρθωσης είναι η υπέρογκη αύξηση της ανισότητας των εισοδημάτων (κατανάλωσης). Πρόκειται για νομοτελειακό αποτέλεσμα της πολιτικής αποκρατικοποίησης (αποεθνικοποίησης) και ιδιωτικοποίησης, κάτι που ισχύει σε όλο τον καπιταλιστικό κόσμο.

Έτσι, ο Τζ. Γκαλμπρέιθ επισήμανε μόλις πρόσφατα ότι

στις ΗΠΑ υπάρχουν «δυο προβλήματα άγνωστα σ' εσάς». Στις πόλεις υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι χωρίς δουλειά και «είναι καταφανής η ανισότητα στην κατανομή των εισοδημάτων». Για το δεύτερο πρόβλημα συμπλήρωνε: «Δυστυχώς, η κατάσταση δε βελτιώνεται τα τελευταία χρόνια, ίσα-ίσα τα πράγματα χειροτερεύουν όλο και περισσότερο. Το υπέρμετρα μεγάλο μέρος του εθνικού εισοδήματος αναλογεί σε μια μηδαμινή χούφτα ανθρώπων στην κορυφή της κλίμακας και το πάρα πολύ μικρό σ' εκείνους που ανήκουν στις κατηγορίες των ανθρώπων με μεσαία και χαμηλά εισοδήματα.» (Τζ. Γκαλμπρέιθ, Σ. Μένσικοφ, *Ο καπιταλισμός, ο σοσιαλισμός, η συνύπαρξη.* Μόσχα, 1988, σελ. 106, 107)[11].

Σήμερα είναι αδύνατο πια να πεις ότι «μας είναι άγνωστη» η ανεργία. Μολονότι είναι προφανές ότι η ανεργία μας έπληξε ιδιαίτερα φέτος, εφόσον «η διαδικασία άρχισε» θα μας πλήξει και στα επόμενα χρόνια. Η αύξηση της ανισότητας, που γίνεται ακόμη πιο άγρια λόγω πτώσης της παραγωγής, είναι ολοφάνερη.

Η υλική ανισότητα μεγαλώνει προς διάφορες κατευθύνσεις: ανάμεσα στην υλική και τη μη υλική σφαίρα, ανάμεσα στους κλάδους που μπορούν εύκολα να σφίξουν το λαιμό της εξουσίας (μεταφορές, άνθρακας) και ανάμεσα σ' εκείνους τους κλάδους όπου τις απεργίες μπορούν οι αρχές να περιφρονούν (πιο ανυπεράσπιστοι κλάδοι είναι η επιστήμη και η παιδεία). Η ανισότητα μεγαλώνει και ανάμεσα στις επιχειρήσεις (ανάλογα με το τεχνικό τους επίπεδο και τη δυνατότητά τους να εισπράττουν συνάλλαγμα, να κάνουν ανταλλαγή προϊόντων). Όλο και μικρότερη σημασία αποδίδεται στις εργασιακές δαπάνες και όλο και μεγαλύτερο ρόλο παίζει η τυχαία διαμορφωμένη

συγκυρία ζήτησης (λόγω της προηγούμενης δομής της παραγωγής, της μείωσης των εξαγωγών, των αλλαγών στη διάρθρωση της ζήτησης στο βαθμό που φτωχαίνει ο πληθυσμός). Γι' αυτό, είναι δύσκολο να μιλάς σήμερα για δικαίωση των εργασιακών προσπαθειών.

Μια τυχαία, αυθόρμητη διαφοροποίηση, που δεν εκφράζει καμιά νομοτέλεια, διαμορφώθηκε ανάμεσα στις ξεχωριστές εργασιακές κολεκτίβες. Είναι αμφίβολο, λόγου χάρη, αν υπάρχουν στη χώρα μας πολλές επιχειρήσεις (πόσο μάλλον οργανισμοί) σαν το εργοστάσιο ΖΙΛ, όπου ένα γεύμα κοστίζει σήμερα, το Μάρτη '92, μόλις 12 ρούβλια (συν 150 ρούβλια το μήνα για πλήρη διατροφή), όπου λειτουργεί θυρίδα παραγγελιών, και μπορεί να αποκτήσει κανείς με ανταλλαγή παπούτσια, ρούχα, καλσόν, οικιακά σκεύη... Η «ευημερία» αυτή σε συνθήκες γενικής ύφεσης αποβαίνει, εννοείται, σε βάρος άλλων επιχειρήσεων και δεν μπορεί να είναι σταθερή: αν άλλες επιχειρήσεις «πονηρευτούν», μπορούν εύκολα να «γδύσουν» τους «ευημερούντες» (οι σιδηροδρομικοί, για παράδειγμα). Εδώ έχουμε μια ένδειξη της αποδιοργάνωσης του συστήματος κατανομής των καταναλωτικών αγαθών που κανονικά θα έπρεπε να επηρεάζει ευεργετικά την παραγωγή.

Τεράστιες διαφορές στα εισοδήματα (που είναι αδύνατο πια να ονομάζονται αμοιβή της εργασίας) προέκυψαν ανάμεσα στους εργάτες των «συνηθισμένων» επιχειρήσεων (τυπικά ακόμη κρατικών) και των νέων συνεταιρισμών, περιλαμβανομένων και των συνεταιρισμών στα πλαίσια κρατικών επιχειρήσεων. Όλοι όσοι αποκτούν εισοδήματα με κερδοσκοπία, μπορούν να αμείβουν καλύτερα ακόμη και τους μισθωτούς εργάτες, χωρίς να μιλάμε πια για τα μέλη της «διεύθυνσης», τους «προέδρους» κλπ.

Ακόμη και την περίοδο 1988-89, όταν ο μέσος μηνιαίος μισθός ανήλθε στη βιομηχανία στα 263 ρούβλια, οι συνεταιρισμοί έδιναν μισθούς από 1.000 ρούβλια και πάνω (χάρη κυρίως στις κερδοσκοπικές τιμές, στους κατά 20 φορές μικρότερους φόρους κλπ.). Μισό δισεκατομμύριο δάνειο πήρε το 1991, π.χ. η «μικρή επιχείρηση ΒΜΧ» του Ομσκ, χρήματα που τα «κυκλοφόρησε» μέσα σ' ένα μήνα, κερδίζοντας 60 εκατομμύρια σε μετρητά, αν και δεν είχε ούτε μαγαζιά ούτε αποθήκες ούτε φορτηγά ούτε πωλητές ούτε καν τηλέφωνο. Τώρα τα 60 αυτά εκατομμύρια και άλλα παρόμοια χρήματα έπρεπε να γίνουν εμπορεύματα. Δυνάμωνε η πίεση των «υποτιμημένων» χαρτονομισμάτων στα ράφια των μικρομάγαζων, επιταχυνόταν η αύξηση των πληρωμών στις κρατικές επιχειρήσεις, οι οποίες επιβίωναν χάρη στην προσέλκυση εργατών (μόνο στα 1988 το κονδύλιο υλικών κινήτρων αυξήθηκε στην κοινωνική παραγωγή κατά 33,7%). Προχωρούσε ακάθεκτα το «ξέπλυμα» των φτηνών εμπορευμάτων, ενώ η παραγωγή καταναλωτικών αγαθών με «συμφωνημένες τιμές» αυξήθηκε το 1989 κατά 2,5 φορές.

Η αποκρατικοποίηση μεγάλωνε την ανισότητα στην κατανομή. Πολλές επιχειρήσεις της ελαφριάς βιομηχανίας (χωρίς να μιλάμε για τις επιχειρήσεις που υποχρέωναν τους εργάτες σε άδεια άνευ αποδοχών) έπαιρναν στις αρχές του 1993 μισθό 500-600 ρούβλια, ενώ ο μέσος μισθός στη ΖΙΛ αυξήθηκε το Γενάρη στα 1.200 ρούβλια και των ανθρακωρύχων της Καραγκαντά στα 4.000 ρούβλια. Ταυτόχρονα, οι ορατές πληρωμές σε χρήμα στις μικτές επιχειρήσεις ξεπερνούσαν το Γενάρη τα 9 χιλιάδες ρούβλια. Ένας νεαρός που πιάνει δουλειά στο χρηματιστήριο «Ρωσία», το οποίο δεν παράγει τίποτα, παίρνει αμέσως

2-3 χιλιάδες ρούβλια το μήνα. Τι «μισθό» παίρνει, άραγε, ο διευθυντής του χρηματιστηρίου που καθόρισε την αμοιβή του νεαρού και του υποσχέθηκε μάλιστα 5-6 χιλιάδες για ευσυνείδητη δουλειά; (*Πράβντα*, 1992, αριθμός φύλλου 5).

Το κύριο στη διαδικασία αυτή ήταν η ταχεία, μη εργασιακή διαστρωμάτωση της κοινωνίας σε πλούσιους (περίπου το 5% του πληθυσμού) και σε φτωχούς και η αναβίωση της ταξικής διαίρεσης. Η δημιουργία των μελλοντικών αφεντάδων συντελέστηκε αρχικά στα πλαίσια της «παραοικονομίας»[12], η οποία νομιμοποιήθηκε μετά με τις «νέες μορφές ιδιοκτησίας». Κατά τους υπολογισμούς μας, ήδη στα τέλη του 1988 η μαζική (αλλά όχι οριστική, με εξαίρεση τους 100 χιλιάδες παράνομους εκατομμυριούχους) διαφοροποίηση των εισοδημάτων ήταν δεκαπενταπλάσια (πολύ πιο χαμηλά βρίσκονταν 3 εκατομμύρια εργάτες του κρατικού τομέα με μισθούς μέχρι 80 ρούβλια και 23 εκατομμύρια συνταξιούχοι με αποδοχές μέχρι 60 ρούβλια). Το σύνθημα για πολυμορφία της ιδιοκτησίας, με την άδεια μίσθωσης εργατικής δύναμης, και η σημερινή ιδιωτικοποίηση (μετατροπή της κοινής ιδιοκτησίας σε ατομική) αποτελούν τους κρίκους μιας αλυσίδας που οδήγησε ήδη στη δημιουργία της τάξης των επιχειρηματιών-εκμεταλλευτών[13]. Βέβαια, πρόκειται ακόμη για υπό διαμόρφωση τάξη (ενίοτε την ονομάζουν «τάξη με Μερσεντές»). Εδώ κατατάσσονται αυτοί στους οποίους παραχωρούνται «από ευγνωμοσύνη» μετοχές ή τους προσφέρουν υπαλληλικές θέσεις στις διευθύνσεις των τραπεζών. Υπάρχουν, όμως, και αυτοί που πλούτισαν απότομα κι έγιναν ήδη εκατομμυριούχοι και γίνονται μπροστά στα μάτια μας δισεκατομμυριούχοι. Δέκα εκατομμυριούχοι υπάρχουν μόνο στη μικρή αυτόνομη εβραϊκή περιοχή. Ιδρύθηκε λέσχη

νταρών εκατομμυριούχων με αρχική εισφορά 500 χιλιάδες ρούβλια. Το Δεκέμβρη στην Έκθεση Επιτευγμάτων της Εθνικής Οικονομίας κάποιος ανώνυμος λεφτάς αγόρασε με ένα εκατομμύριο ρούβλια μια λιμουζίνα «Λίνκολν». Εκατομμύρια ρούβλια (1, 2, 3, 5) ξοδεύτηκαν στα τέλη του 1991 στη Μόσχα για διαμερίσματα. Αυτοί, είναι ας πούμε, οι κορυφαίοι. Αλλά γενικά η δημιουργία της τάξης των επιχειρηματιών έγινε από το 1990 περίπου ανοιχτά «κρατική» πολιτική. Η κυβέρνηση συσκέπτεται με εκατομμυριούχους! Λογής-λογής «ενώσεις» επιχειρηματιών, χρηματιστών, φάρμερς, υπενοικιαστών, συνεταιριστών που είναι εκφραστές των ταξικών συμφερόντων έχουν τη δυνατότητα να προσλαμβάνουν νομικούς και δημοσιολόγους. Οι επικεφαλής των «ενώσεων» αυτών (Β. Τίχονοφ, Π. Μπούνιτς, Α. Βόλσκι, Κ. Μποροβόι, Γ. Τσερνιτσένκο) βρίσκονται πάντα κοντά στις κυβερνητικές δομές.

Ιδρύθηκαν κόμματα, όπως λ.χ. το «Δημοκρατικό Κόμμα της Ρωσίας», (Ν. Τράβκιν), που θεωρούν ως κοινωνική τους βάση τους επιχειρηματίες. Στους ιδιώτες εμπόρους-επιχειρηματίες στηρίζεται και στην «ανάπτυξή τους» ποντάρει το ΔΔΡ, ιδίως το Ρωσικό ΔΔΡ που έχει για αρχηγό του το νεοφώτιστο της καπιταλιστικοποίησης Γκ. Ποπόφ.

Η επιτάχυνση της παλινόρθωσης στη Ρωσική Ομοσπονδία από το φθινόπωρο του 1991 (μεταρρυθμίσεις Γιέλτσιν) σηματοδότησε αναπόφευκτα την παραπέρα πόλωση σε πλούσιους και φτωχούς. Όπως σημείωνε το ανεπίσημο *Κυβερνητικό Δελτίο* (1991, τεύχος 45), στα τέλη του 1991 κάτω από το όριο της φτώχειας βρισκόταν το 55% των οικογενειών και ως τα τέλη του 1992, με την απελευθέρωση των τιμών, θα βρεθεί πια το 80%. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι ο καλπάζων πληθωρισμός χαρακτηρίζει

και τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, όμως, σ' εμάς θα προχωρεί, φυσικά, με ταχύτερους ρυθμούς, έστω και μόνο εξαιτίας της πολιτικής της αποκρατικοποίησης. Σήμερα η διολίσθηση στη φτώχεια μετριάζεται από τα εφόδια που έχει συσσωρεύσει ο πληθυσμός. Ωστόσο, παρά την έλλειψη μιας γενικής στατιστικής, μπορεί να βεβαιώσει κανείς ότι η πρόγνωση του ανεπίσημου *Κυβερνητικού Δελτίου* θα εκπληρωθεί εμπρόθεσμα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της διοίκησης του Βορονέζ, για παράδειγμα, κάτω από το όριο της φτώχειας βρέθηκε εκεί, ήδη από το Μάρτη, το 80% του πληθυσμού.

Αυτά είναι τα κοινωνικο-οικονομικά αποτελέσματα της ανατροπής του σοσιαλισμού και της παλινόρθωσης του καπιταλισμού στη χώρα μας.

ΗΡΘΕ Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;

Ενώ η οικονομική κατάρρευση αναγνωριζόταν με τον καιρό όλο και πιο ανοιχτά, ο Μ. Σ. Γκορμπατσόφ παρουσίαζε ως αποκλειστικά δικό του επίτευγμα τον εκδημοκρατισμό της κοινωνικής ζωής.

Για το θέμα αυτό γίνεται πολύς λόγος στα μέσα μαζικής ενημέρωσης της σημερινής Ρωσικής Ομοσπονδίας. Είναι πλέον καιρός να δούμε με μεγαλύτερη νηφαλιότητα ποια ήταν τα «επιτεύγματα» στον τομέα αυτόν. Και θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τις αφετηριακές έννοιες. Αν δεν αντιλαμβανόμαστε τη δημοκρατία σαν κάτι το φιλελεύθερα αόριστο, τότε αυτή θα πρέπει να σημαίνει λαϊκή εξουσία. Όμως, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει καθόλου και γενικά είναι ανέφικτο με μια απλή πολιτική πράξη. Προς το παρόν, επίτευγμα είναι η αποδέσμευση από την παντοδυναμία του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΣΕ, από τις δομικά υπαγόμενες σ' αυτό ιεραρχίες και τον έλεγχο που αυτές ασκούν στην όλη διαδικασία της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, για την ώρα, η διαδικασία αυτή εξελίσσεται έτσι που το ένα κόμμα αντικαταστάθηκε από κάποιο άλλο, μόνο που αυτό το άλλο κόμμα είναι αντισοσιαλιστικό. Και για έλευση της δημοκρατίας μιλούν μόνο και μόνο, επειδή η κυρίαρχη σήμερα πολιτική δύναμη αυτοαποκαλείται δημοκρατική! Μια ορισμένη φιλελευθεροποίηση τύπου Χάιντ Παρκ (μπορούμε να αποκαλέσουμε κάποιο δημόσια «βλάκα», κι αυτό καθεαυτό το γεγονός είναι φιλελευθερισμός) δεν αποτελεί βήμα προς τη λαϊκή εξουσία. Μάλλον, δεν αποτελεί κριτήριο της δημοκρατίας ούτε η εκλεξιμότητα, γιατί κι αυτή μπορεί να έχει ένα μηχανισμό κοινωνικής χειραγώγησης. Άλλωστε, η εκλεξιμότητα αυτή καθεαυτή ίσχυε και πριν από τη διαδικασία παλινόρθωσης του καπιταλισμού.

Εννοείται ότι η λαϊκή εξουσία δεν μπορεί να προκύψει από αφηρημένες θέσεις, καθόσον ο δρόμος προς αυτήν είναι μια διαδικασία που εξαρτάται από πολλά μεταβλητά μεγέθη. Πάντως, για την ώρα, δεν έχουμε καμιά ώθηση προς τη δημοκρατία. Ίσα-ίσα, η πλειονότητα του λαού παραγκωνίζεται κι από την τυπική έστω συμμετοχή στον έλεγχο του μηχανισμού της εξουσίας. Η κυρίαρχη σήμερα ελιτίστικη ιδεολογία κακομεταχειρίζεται συχνά τους «πληβείους», τα «παιδιά της μαγείρισσας». Στο μεταξύ, υποφέραμε στο παρελθόν όχι γιατί οι «μαγείρισσες» διοικούσαν το κράτος («μαγείρισσες» υπονοούσαν τους τορναδόρους, τους εφαρμοστές), αλλά επειδή μόνο τυπικά ασκούσαν τη λειτουργία αυτή.

Πρόβλημα ανάπτυξης των δημοκρατικών αρχών, μεταξύ άλλων και στην παραγωγή, έμπαινε σ' όλα τα χρόνια της σοβιετικής εξουσίας. Δεν μπορούμε να πούμε ότι δε δινόταν προσοχή σ' αυτό το πρόβλημα από τα πρώτα κιόλας χρόνια της οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Ζωηρές συζητήσεις πάνω στο θέμα αυτό γίνονταν και στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80[14]. Όμως, σήμερα έχουμε κάτι το διαφορετικό, με το οποίο ασχολήθηκε ακόμη και η φιλοκυβερνητική *Ιζβέστια* (1991, αριθμός φύλλου 224): «Αποκτήσαμε ένα βουλευτικό-αυταρχικό σύστημα.»

Ο βουλευτής της Ρωσικής Ομοσπονδίας και πρόεδρος του Ρωσικού Χριστιανικού Κινήματος, Β. Ακσιούτσις, επισήμανε σχετικά: «Όλοι μας έχουμε εξαπατηθεί... Σήμερα υπάρχει μονοπώλιο στη δημοκρατία.» (*Πράβντα,* 1992, αριθμός φύλλου 16). Παραθέτουμε και τη γνώμη ενός άλλου ρώσου βουλευτή, του Ο. Ρουμιάντσεφ: «Η κυβέρνησή μας ενεργεί σήμερα σαν χτυπητό παράδειγμα νέου ολοκληρωτικού συστήματος.» (*Ρωσική Εφημερίδα,* 1992, αριθμός

φύλλου 46). Είναι ευνόητο ότι σε συνθήκες δημοκρατίας θα ήταν αδύνατο να μεθοδευτεί η διάλυση της ΕΣΣΔ – παρά τη λαϊκή ετυμηγορία με το δημοψήφισμα της 17ης του Μάρτη. Την εξουσία τη σφετερίστηκαν, στην προκειμένη περίπτωση εκείνοι που και πριν επιδίωκαν τη διάλυση της Ένωσης, καλώντας σε «κατάργηση του κέντρου». Οι πάνω από 20.000 στρατιώτες με ρόπαλα και στυλιάρια (16,5 χιλιάδες πολιτοφύλακες και 4 χιλιάδες άνδρες των σωμάτων Ασφαλείας με «πολιτικά») που κινητοποιήθηκαν για να ματαιώσουν την πανηγυρική συγκέντρωση προς τιμή της 23ης του Φλεβάρη κάθε άλλο παρά αποτελούν ένδειξη δημοκρατίας. Η απαγόρευση του ΚΚΣΕ ισοδυναμεί με καταπάτηση των δικαιωμάτων 17 εκατομμυρίων πολιτών, κάτι που θυμίζει έντονα φασισμό.

Η αλλαγή του πολιτικού και κρατικού συστήματος άρχισε το 1988 και στην αρχή είχε τη μορφή της απομάκρυνσης του ΚΚΣΕ από την εξουσία και της αντικατάστασης του σοβιετικού συστήματος με το κοινοβουλευτικό (δηλαδή, με ένα ελιτίστικο δημοσιοϋπαλληλικό σύστημα). Βέβαια, δε μιλούσαν όλοι ανοιχτά γι' αυτό, έλα, όμως, που ο Γκ. Ποπόφ αποκάλυψε όλη την ουσία: «θυσία της περεστρόικα στην πολιτική είναι η πλήρης κατάργηση των σοβιέτ...» με άλλα λόγια, η «αποσοβιετοποίηση» (*Ογκονιόκ,* 1990, τεύχος 50-51). Είναι πολύ αμφίβολο, αν η ιδέα ενός κοινοβουλίου με βουλευτές μόνιμους δημόσιους υπαλλήλους είναι πιο δημοκρατική από την ιδέα της σοβιετικής εξουσίας, όπου οι βουλευτές-εργαζόμενοι ψηφίζουν νόμους και ελέγχουν επιτόπου την εφαρμογή τους. Αλλά στην προκειμένη περίπτωση μιλάμε πλέον για τετελεσμένο γεγονός.

Το κρατικό καθεστώς μεταρρυθμίστηκε προς το αστικό και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο προσδιορισμός «σο-

βιετική» απαλείφθηκε από την ονομασία της Δημοκρατίας. Συντελέστηκε πρακτικά στη χώρα η «αποσοβιετοποίηση» που, όπως και η ιδιωτικοποίηση, ήταν απαίτηση του Γκ. Ποπόφ. Οι πρόεδροι, δήμαρχοι, νομάρχες, κυβερνήτες κατάργησαν τα σοβιέτ σαν όργανα συλλογικής δημοκρατικής εξουσίας. Τα ίδια τα σοβιέτ μεταμορφώθηκαν σε κοινοβούλια, που τα μέλη τους είναι πρακτικά ανεύθυνα απέναντι στους εκλογείς, αποτελούν στρώμα προσωρινών μισθωτών δημοσίων υπαλλήλων. Με τη δημιουργία του συστήματος προσωπικών τοποτηρητών του προέδρου όχι μόνο συνεχίστηκε η αφυδάτωση της ουσίας των σοβιέτ, αλλά ενισχύθηκε σημαντικά και ο μονοκομματισμός. Οι αφοσιωμένοι προσωπικά στον πρόεδρο κυβερνήτες, οι οποίοι περιβλήθηκαν με εξουσίες υπεράνω των σοβιέτ και των εισαγγελιών, έχουν γίνει στην πράξη κάτι σαν τους άλλοτε γραμματείς των επιτροπών περιοχών. Με τη διαφορά, όμως, ότι ο γραμματέας ήταν ο ανεπίσημος επικεφαλής της περιοχής, ενώ επικεφαλής της διοίκησης ήταν ο επίσημος εκπρόσωπος του κράτους. Φυσικά, τα σοβιέτ αντιστέκονται πότε-πότε σιωπηρά. Μάλιστα, ορισμένοι κυβερνήτες, όπως για παράδειγμα ο «κολλητός» του Γιέλτσιν τοποτηρητής της περιφέρειας Σβερντλόφσκ, Ε. Ροσέλ (ακόμη κι αυτός) όχι μόνο θεωρούν το αξίωμά τους επινοημένο, δοτό, αλλά νιώθουν και σαν τους άλλοτε «οργανωτικούς της ΚΕ» (*Πράβντα,* 1992, αριθμός φύλλου 44).

Αυτή ακριβώς είναι η λογική της νέας εξουσίας. Προχωρεί και η διαδικασία της υπαλληλοποίησης. Ο Γκ. Αρμπάτοφ, ο οποίος έχει απομακρυνθεί προ πολλού από το σοσιαλισμό, εκμυστηρευόταν το Φλεβάρη σε «κοινοβουλευτικούς παράγοντες»: «Ο Γιέλτσιν είναι ο έκτος ηγέτης του οποίου υπήρξα σύμβουλος. Η κυβέρνησή του είναι η πιο

ανοργάνωτη από τις προηγούμενες έξι. Δεν απαντάει στις επιστολές, στα ειδικά τηλέφωνα, δεν εκπληρώνει τις συμφωνίες, είναι αδύνατο να μάθεις ποιος ακριβώς ετοίμασε τις πρωτοβουλίες του Γιέλτσιν, πού και πότε εξετάστηκε η οικονομική μεταρρύθμιση του Γκαϊντάρ.» Ο Αρμπάτοφ επισήμανε ότι η διαφθορά στις νέες δομές εξουσίας έχει σχεδόν νομιμοποιηθεί και είναι απεριόριστη. Αν κοιτάξει κανείς τα φαινόμενα αυτά όχι απλά με τα μάτια του μόνιμου συμβούλου, αλλά από τη σκοπιά της κρατικής εξουσίας, θα δει ότι όλα είναι ενδείξεις αυταρχισμού. Ο Α. Ν. Γιάκοβλεφ, που τον αποκαλούν «αρχιτέκτονα» της «περεστρόικα», ομολόγησε το Δεκέμβρη του 1991: «Αυτό που συμβαίνει στη χώρα μας από άποψη διαφθοράς δεν ξέρω με ποια περίοδο μπορεί να συγκριθεί.» (*Κουράντι,* 11 του Δεκέμβρη 1991). Αν δε γνωρίζαμε τα ονόματα αυτών που κατέληξαν στα παραπάνω συμπεράσματα, θα μπορούσαμε να υποψιαστούμε ότι πρόκειται για «επιθέσεις ερυθρών», για προπαγάνδα του Ενιαίου Μετώπου Εργαζομένων (ΕΜΕ). Νομίζω, όμως, ότι η διαπλοκή της κρατικής εξουσίας με την εγκληματικότητα οφείλεται στην επίσημη ιδεολογία και είναι φυσιολογική, προκειμένου για τη δημιουργία ενός «λατινοαμερικάνικου» καπιταλισμού. Η κατάργηση οποιουδήποτε ελέγχου των αρχών από την κοινωνία είναι απαραίτητη για τους κρατούντες. Στη δημοκρατία, εφόσον την εννοούμε ως λαϊκή εξουσία, δε χρειάζεται το επιδεικτικό κάλλος του Χάιντ Παρκ[15], γιατί λαϊκή εξουσία σημαίνει κυρίως έλεγχο από το λαό του κρατικού μηχανισμού, ώστε να υλοποιήσει τη λαϊκή βούληση.

Η διαφθορά διευρύνεται όλο και περισσότερο. Οι μαυραγορίτες υπολόγιζαν το 1990 ότι ξοδεύουν για εξαγορά γύρω στο ένα δισεκατομμύριο ρούβλια το χρόνο! Ο τύπος

αποκάλυψε ότι μέλη κάποιων «διευθύνσεων» ήταν ο Σ. Στανκέβιτς (αντιπρόεδρος του σοβιέτ της Μόσχας), ο Ι. Ζασλάφσκι (πρόεδρος συνοικιακού σοβιέτ της Μόσχας) και άλλοι. Ο οικονομικός τύπος κατάταξε τον Γκ. Ποπόφ ανάμεσα στους πέντε πιο πλούσιους ανθρώπους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, τοποθετώντας τον πιο ψηλά από το χρηματιστή Κ. Μποροβόι που ετοιμάζεται να αγοράσει τηλεοπτικό κανάλι.

Στο γαλλικό τύπο σχολιάστηκε πλατιά η συμμετοχή του Γκ. Ποπόφ και του Γ. Λουζκόφ στην ίδρυση μικτής επιχείρησης που είχε νοικιάσει στη Μόσχα γη για εμπορικές δραστηριότητες, και μάλιστα σε συνεργασία με γάλλους κερδοσκόπους.

Οι δήμαρχοι σφετερίζονται καμιά φορά το δικαίωμα να πουλούν διαμερίσματα. Ο αντιπρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής του σοβιέτ Τσελιάμπινσκ παραδέχτηκε δημόσια ότι ο ίδιος και η υπόλοιπη ηγεσία έπαιρναν «μίζες» από τους διοργανωτές του χρηματιστηρίου της πόλης (*Ιζβέστια*, 1991, αριθμός φύλλου 216). Μπορεί να φανταστεί κανείς εύκολα τι δυνατότητες έχουν οι επιτροπές «Διαχείρισης της κρατικής περιουσίας» (η επωνυμία είναι επίπλαστη), στις οποίες έχει ανατεθεί το ξεπούλημα της πρώην κρατικής ιδιοκτησίας, ο καθορισμός των τιμών κλπ.

Μια εντυπωσιακή είδηση μεταδόθηκε το Μάρτη του 1992 από την τηλεόραση της Μόσχας. Πρόκειται για την υπόθεση της «εταιρίας» Α. Αταλιάντς, η οποία δεν παρήγαγε τίποτα, ενώ διαχειριζόταν εκατοντάδες εκατομμύρια. Όπως δήλωσαν οι ανακριτές, στις πιέσεις που ασκούνταν σε βάρος τους συμμετείχαν ο Β. Τίχονοφ, η Γκ. Σταροβοΐτοβα, ο Α. Μπόβιν, ο Ο. Καλούγκιν, ο Κ. Μποροβόι και... η Ένωση Νομικών.

Το Μάρτη του 1992 ο Γκ. Μπουρμπούλις –δεύτερο πρόσωπο στους διαδρόμους της εξουσίας στη Ρωσική Ομοσπονδία– παραδέχτηκε ότι «η διαφθορά προσέλαβε τεράστιες διαστάσεις» και εκδήλωσε την πρόθεσή του να την καταπολεμήσει. Όμως, οι δυνατότητες επιτυχίας στο έργο αυτό είναι μηδαμινές. Από τεχνική άποψη, έχουν απονευρωθεί τα δικαστικά μας όργανα (διαλυτική δράση του Β. Μπακάτιν στο υπουργείο Εσωτερικών, ιδεολογική εκκαθάριση των ειδικευμένων στελεχών μετά το αυγουστιάτικο πραξικόπημα). Η Κα Γκε Μπε έχει διασυρθεί και έχασε κάθε έρεισμα στις λαϊκές μάζες. Αλλά το κυριότερο είναι ότι η εξουσία, που έχει προσανατολιστεί στην παλινόρθωση του καπιταλισμού, δεν μπορεί να τιθασεύσει το κεφάλαιο που γεννιέται και οφείλει να αποδεχτεί τους «κανόνες του κεφαλαιοκρατικού παιχνιδιού»[16]. Αλλά και ψυχολογικά ο σημερινός δημόσιος υπάλληλος νιώθει πως είναι προσωρινός, οπότε σπεύδει να εξασφαλίσει μια θέση στο καινούργιο όχημα των επιχειρηματιών.

Η λογική της σημερινής εξουσίας έρχεται σε αντίθεση με τον εκδημοκρατισμό. Ο νόμος είναι πάντα τέτοιος, όπως τον ορίζει η εξουσία και όχι το αντίθετο, όπως ισχυρίζονται οι υμνωδοί του «κράτους δικαίου» (οι οποίοι αναπαράγουν πρακτικά κάτι σαν τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου). Η εξουσία καταρτίζει σήμερα νόμους σύμφωνα με την ιδεολογία της. Τα συνθήματα της ιδεολογίας αυτής είναι: «Αγορά, εμπόριο, ανταγωνισμός.» Πρέπει, δηλαδή, να βασιλεύει ο νόμος της ζούγκλας, ενώ την ηθική τη θυμούνται μόνο, όταν πηγαίνουν στην εκκλησία.

Στο ίδιο ιδεολογικό οπλοστάσιο ανήκουν και τα συνθήματα: «Επανάσταση από τα πάνω», βίαιη ιδιωτικοποίηση και αστικοποίηση. Εδώ είναι απλούστατα αναγκαίος ο

αυταρχισμός. Ο Γκ. Ποπόφ απάντησε ειλικρινέστατα μετά το αυγουστιάτικο πραξικόπημα στο καίριο ερώτημα: «Τι θα γίνει παραπέρα;» (*Ιζβέστια*, 1991, αριθμός φύλλου 236): Σήμερα «μόνο η μειοψηφία που θα πάρει με τις εκλογές την εξουσία» πρέπει να κυβερνά και όχι το «βουλευτικό σώμα». Κατά τη γνώμη του, οι ηγέτες πρέπει να αναδεικνύονται από κάποια ελιτίστικη «ένωση πρωτοπόρων πολιτών». Δεν πρόκειται πλέον για απλή «αποσοβιετοποίηση». Σήμερα ο εφευρέτης του στερεότυπου «διοικητικό-αυταρχικό σύστημα» αποφαίνεται σαφέστατα: «Ο συνδυασμός αγοράς και δικτατορίας είναι ο δρόμος που ταιριάζει στις καθυστερημένες χώρες. Και για τη Ρωσία ισχύει το ίδιο: της χρειάζονται πολλά χρόνια αυταρχισμού.» (*Γκλάσνοστ*, 1992, αριθμός φύλλου 8). Ο Γκ. Ποπόφ αποσιωπά, όμως, το γεγονός ότι η εξουσία περνάει πρακτικά στα χέρια των πλουσίων. Υπάρχει κι ένα προηγούμενο: κάποιος κληρονόμος, αλλά καινούργιος σοβιετικός εκατομμυριούχος, ιδιοκτήτης 38 καταστημάτων (σημειώνουμε πως από τον πλούτο του μοίρασε το 1991 ενάμισι εκατομμύριο και ότι διαθέτει προσωπικό αεροπλάνο) επιδιώκει να γίνει δήμαρχος του Σμολένσκ.

Έτσι έχουν τα πράγματα με το μετασοσιαλιστικό εκδημοκρατισμό. Το αποτέλεσμα είναι ότι η «απόσταση από τη δημοκρατία» έγινε σήμερα μεγαλύτερη παρά επί σοσιαλισμού. Πολλά πράγματα, και ιδίως οι μορφές συμμετοχής των «απλών ανθρώπων» στη διεύθυνση της κοινωνικής ζωής μέσω των σοβιέτ εργαζομένων, πρέπει να αρχίσουν από την αρχή.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Αν αναλογιστούμε τα οικονομικά αποτελέσματα της σοσιαλιστικής περιόδου ανάπτυξης της χώρας ανακύπτει αβίαστα το ερώτημα: γιατί έγινε η νέα στροφή 180°, γιατί νίκησε η πολιτική της παλινόρθωσης του καπιταλισμού και της κατάλυσης του σοσιαλιστικού συστήματος; Καταρχήν, δεν υπήρχαν αντικειμενικοί λόγοι γι' αυτό. Το 1985 δεν υπήρχε κανένα αδιέξοδο –ούτε οικονομικό ούτε πολιτικό– αν και οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης και ανόδου της λαϊκής ευημερίας από καιρό δεν ήταν εντυπωσιακοί. Σε ότι αφορά την προώθηση των κοινωνικών σχέσεων προς τη βελτίωση της ζωής των πολιτών ήταν δυνατό να υλοποιηθεί πλήρως το πρόγραμμα σοσιαλιστικής ανάπτυξης. Έγινε, όμως, κάτι άλλο. Εξωτερικά σαν να δικαιώθηκε η θεωρία της διαρκούς επανάστασης του Λ. Τρότσκι, σύμφωνα με την οποία το ρωσικό «προλεταριάτο, παίρνοντας την εξουσία, θα μπορέσει να οδηγήσει την επανάσταση ως το τέλος μόνο στην περίπτωση που η ρωσική επανάσταση θα περάσει στην επανάσταση του ευρωπαϊκού προλεταριάτου». Ο Τρότσκι πίστευε πως η ευρωπαϊκή «αστική αντεπανάσταση δε θα ανεχθεί κυβέρνηση των εργαζόμενων μαζών στη Ρωσία και θα ρίξει τη χώρα πολύ πίσω»[17]. Η «ευρωπαϊκή διάσταση» ήταν φυσιολογική την εποχή εκείνη, ενώ γενικά η οικοδόμηση του σοσιαλισμού σήμερα έχει πράγματι διακοπεί και η χώρα σύρθηκε πρακτικά πίσω. Βέβαια, ο Λ. Τρότσκι, όπως και ο Β. Ι. Λένιν, είχε, φαίνεται υπόψη, τη στρατιωτική εκδοχή της ήττας του σοσιαλισμού.

Μην έχοντας την αξίωση να δώσουμε πλήρη απάντηση στο καίριο ερώτημα, είναι ωστόσο ανάγκη, έστω και ως τοποθέτηση του θέματος, να επιχειρήσουμε να καθορίσου-

με τις αιτίες της παλινόρθωσης του καπιταλισμού. Οι αιτίες, κατά τη γνώμη μας, δε βρίσκονται κυρίως μέσα στο ίδιο το καθεστώς, στις αντιθέσεις του, οι οποίες θα μπορούσαν να λυθούν στα πλαίσια του καθεστώτος αυτού. Η επιστημονικά θεμελιωμένη τελειοποίηση του καθεστώτος μπορούσε να εξασφαλίσει σίγουρα την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, άρα και την άνοδο της ευημερίας, του πολιτισμού κλπ.

Βέβαια, η αύξηση των στοιχείων της στασιμότητας στην οικονομία μείωνε το κύρος της σοσιαλιστικής οικονομικής διαχείρισης. Αλλά αξίζει να θυμηθούμε τις περιστάσεις που προηγήθηκαν της παλινόρθωσης. Αυτές οι περιστάσεις δεν ήταν αντικειμενική ανάγκη της προόδου, ούτε ακόμη κι από την άποψη της διαλεκτικής των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής, αλλά αποτελούσαν «ζιγκ-ζαγκ της ιστορίας». Η στροφή έγινε κάτω από την επίδραση της διάταξης των κοινωνικών δυνάμεων, μεταξύ των άλλων και εξαιτίας της δυναμικής αντίδρασης και της πολιτικής επιδεξιότητας των οργανωτών της παλινόρθωσης, των λαθών της πολιτικής ηγεσίας, της επίδρασης των εξωτερικών δυνάμεων. Τέτοιες ήταν οι απόπειρες παλινόρθωσης στη Γαλλία μετά τη Μεγάλη Επανάσταση του 1789-1794, περιλαμβανομένης και της επιστροφής των Βουρβόνων το 1814. Βέβαια, εδώ είχαμε να κάνουμε με καθαρά πολιτικές περιπέτειες, αν και πίσω τους υπήρχε πάντα το ζήτημα της εξουσίας μιας τάξης, δηλαδή, ένα ζήτημα οικονομικό. Αν, όμως, η γενική γραμμή της προόδου εξαρτάται από τη διαλεκτική των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής –απ' εδώ και η διαδοχική αλυσίδα των τρόπων παραγωγής– τότε οι πηγές ταλαντεύσεων, των ζιγκ-ζαγκ, της φαινομενικής επι-

στροφής στο παρελθόν βρίσκονται στις πολυπλοκότατες πτυχές της υφής του εποικοδομήματος, όταν τα συμφέροντα και τα αίτια της δράσης δε χαράσσουν μια αντικειμενική πορεία, όταν οι συνέπειες των συγκεκριμένων ενεργειών δε συνειδητοποιούνται κλπ.

Ο Λένιν λάμβανε υπόψη σε όλη τη σοβιετική περίοδο της ζωής του τη δυνατότητα «παλινόρθωσης του κεφαλαίου», επανόδου της εξουσίας και της ιδιοκτησίας της αστικής τάξης, τις αναπόφευκτες απόπειρες επιβολής της καπιταλιστικής δουλείας. Έβλεπε και την εσωτερική απειλή, όπως στη Βανδέα, όταν οι αγρότες της Γαλλίας υποστήριξαν τους φεουδάρχες κατά της επανάστασης. Με αυτή την έννοια γινόταν λόγος για τη συνειδητότητα και την οργανωτικότητα του προλεταριάτου σαν «τελευταίας πηγής δυνάμεων» κατά την υποχρεωτική εφαρμογή της ΝΕΠ. Με άλλα λόγια, η αντεπανάσταση και η παλινόρθωση συνδέονταν με υποκειμενικούς παράγοντες, ειδικότερα, και στην περίπτωση που υπογραμμιζόταν ότι, χωρίς κρατική καταγραφή και έλεγχο της παραγωγής και κατανομής του προϊόντος, «η επιστροφή στο ζυγό του καπιταλισμού είναι αναπόφευκτη»[18]. Εδώ μπορούμε να δούμε καθαρά και μια προειδοποίηση και μια πρόγνωση.

Με την ευρύτερη έννοια, οι αφετηριακοί όροι της διαδικασίας παλινόρθωσης είναι δυνατό να περιγραφούν ως εξής.

Τον αποσυνθετικό ρόλο του ΚΚΣΕ, που ήταν επίσημα η «καθοδηγητική δύναμη» της κοινωνίας, μπορούμε να τον εντοπίσουμε σε δυο σημεία: στην πτώση της εσωτερικής του ποιότητας και στην προπαγανδιστική κάλυψη της διαδικασίας παλινόρθωσης. Ως αποτέλεσμα του πρώτου σημείου (μη αναπτυγμένος δημοκρατισμός, πτώση του

ηθικού, θεωρητικού και επαγγελματικού επιπέδου των καθοδηγητών, εσωκομματικός αυταρχισμός των ηγετών, των οποίων οι απόψεις ήταν ταμπού κλπ.) υιοθετήθηκε η οικονομική μεταρρύθμιση του 1965 και άρχισε η μείωση της αποτελεσματικότητας της παραγωγής. Δεν τελειοποιούνταν το σύστημα σχεδιασμού, η οργάνωση της τεχνολογικής προόδου, γενικά το οικονομικό και ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα.

Το σύστημα αυτοσυμπλήρωσης του ανώτατου κλιμακίου της ηγεσίας οδήγησε στη συγκέντρωση σ' αυτό στοιχείων χωρίς ιδεολογία, που τα χαρακτήριζε ο καριερισμός και η ανεπάρκεια, όμως, η γενική γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνικής ζωής τα βοηθούσε να κρατιούνται στην κορυφή. Η ανικανότητά τους να βρίσκουν τρόπους άρσης των αντιθέσεων εμπόδιζε την υλοποίηση των πλεονεκτημάτων του σοσιαλισμού. Σήμερα αποκαλύφθηκε πλήρως η έλλειψη ιδεολογίας και μάλιστα το αντισοσιαλιστικό μένος πολλών μελών της ηγεσίας του ΚΚΣΕ (Α. Ν. Γιάκοβλεφ, Ε. Α. Σεβαρντνάτζε, Α. Ι. Βόλσκι, Α. Μπραζάουσκας, μια σειρά από γραμματείς των επιτροπών περιοχών).

Ο στρατάρχης Σ. Φ. Αχρομέγεφ, λόγου χάρη, περιέγραφε τους «αποστάτες» (είχε υπόψη του τον Ν. Α. Βολκογκόνοφ) ως ανθρώπους που, «μένοντας τυπικά στο ΚΚΣΕ, διεξάγουν εντούτοις αγώνα κατά του σοσιαλισμού και εναντίον όλου του κόμματος» (*Στρατιωτικό-Ιστορικό Περιοδικό,* 1991, τεύχος 7, σελ. 77). Επικεφαλής ακόμη και της ιδεολογικής δουλειάς ήταν άνθρωποι μη κομμουνιστικών αντιλήψεων (στο Πολιτικό Γραφείο ο Α. Ν. Γιάκοβλεφ, στην Ουκρανία ο Λ. Μ. Κραφτσούκ). Τέλος, παντοδύναμος ηγέτης του ΚΚΣΕ ήταν ο Μ. Σ. Γκορμπατσόφ, που οι πραγματικές αντιλήψεις του αποδείχθη-

κε ότι, το λιγότερο, απείχαν πολύ από το σοσιαλισμό και που απαρνήθηκε εύκολα το Κόμμα, στο οποίο κατάφερε θανάσιμο πλήγμα. Εννοείται ότι το κακό δεν περιοριζόταν στις «κορυφές». Η κατάσταση του Κόμματος υπονομευόταν προ πολλού από τα προνόμια που παρείχε το κομματικό βιβλιάριο και πολύ περισσότερο από τα κομματικά πόστα. Η επικράτηση των δυνάμεων της παλινόρθωσης (κυρίως στο στρώμα των διανοουμένων) έδειξε ότι το συνειδητό, το πιστό τμήμα των μελών του Κόμματος αντιπροσωπεύει περίπου το μισό του δυναμικού του, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι πολλοί σήμερα, στις συνθήκες των διώξεων, έχουν το θάρρος να υποστηρίζουν δημόσια τις απόψεις τους (όσα από τα ηγετικά στελέχη κρύφτηκαν μετά το αυγουστιάτικο πραξικόπημα δε συγκαταλέγονται στα άτομα αυτά).

Από την ηγεσία του ΚΚΣΕ εκπορευόταν η παραπληροφόρηση των λαϊκών μαζών (περιλαμβανομένων και πολλών απλών μελών του Κόμματος και της Κομσομόλ), καθόσον η παλινόρθωση προχωρούσε στο όνομα του ΚΚΣΕ και είχε επικεφαλής το Γενικό Γραμματέα του. Για το λόγο αυτό, ελάχιστοι εκπρόσωποι των λαϊκών μαζών συνειδητοποιούσαν τι ακριβώς συμβαίνει στη χώρα μας, στο κοινωνικό της σύστημα, στην οικονομία της (ο παράγοντας αυτός επενεργεί και σήμερα). Η παλινόρθωση εξασφαλιζόταν οργανωμένα από το ΚΚΣΕ, αν και η «ηγεσία» του πελαγοδρομούσε, κάτω από την πίεση των ακροδεξιών δυνάμεων, μπροστά στην κριτική που δεχόταν από τα πιο δεξιά στοιχεία μέσα στο ίδιο το ΚΚΣΕ. Το 28ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ ενταφίασε πρακτικά το Κόμμα ως κομμουνιστικό, απέρριψε τα ιδανικά του σοσιαλισμού (την παλλαϊκή ιδιοκτησία, την ενιαία σχεδιασμένη οικονομία, τη

γραμμή για ισότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και λαϊκή εξουσία). Όσο προχωρούσε η κατάρρευση της οικονομίας τόσο πιο θολά αντιλαμβανόταν η κοινωνική συνείδηση τις αιτίες και τις συνέπειες. Ο αποπροσανατολισμός των λαϊκών μαζών ενισχυόταν, γιατί η πτώση του βιοτικού επιπέδου, η υποβάθμιση του πολιτισμού κλπ. κατευθυνόταν στην πράξη από τον αρχηγό του ΚΚΣΕ. Όλα αυτά επέτρεπαν να παρουσιάζονται η σοσιαλιστική ιδέα και το σύστημα του σοσιαλισμού σαν πηγή του κακού. Μολονότι η «περεστρόικα» αποτελούσε υπονόμευση του σοσιαλισμού, επειδή ακριβώς εκπορευόταν από το ΚΚΣΕ φαινόταν ότι το χάος πηγάζει από το σοσιαλιστικό σύστημα (και όχι από την υπονόμευσή του). Οι ακροδεξιοί επέβαλαν έτσι το δήθεν λογικό συμπέρασμα: να πού οδηγεί ο σοσιαλισμός!

Καθώς προχωρούσε η διαδικασία κατάλυσης του σοσιαλισμού, με την άρνηση της παλλαϊκής ιδιοκτησίας και του ενιαίου συμπλέγματος της εθνικής οικονομίας, επιβαλλόταν η γραμμή της αποκρατικοποίησης και της «ιδιωτικοποίησης». Φούντωνε η διαδικασία διασυρμού στα μάτια των λαϊκών μαζών του κύρους και της αποτελεσματικότητας της σοσιαλιστικής ιδέας, αφού ταυτιζόταν με την επίταση του χάους, την αποσταθεροποίηση και την πτώση του βιοτικού επιπέδου. Οι απροκάλυπτα δεξιές αντισοσιαλιστικές δυνάμεις (υποστηριζόμενες από τα καριερίστικα στοιχεία μέσα στο Κόμμα) διόγκωναν από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (τα οποία υπάγονταν ακόμα κατά την πρώτη περίοδο της παλινόρθωσης στο Κόμμα, στην πραγματικότητα, όμως, τελούσαν υπό τον έλεγχο του Α. Ν. Γιάκοβλεφ, γεμίζοντας με δεξιά στοιχεία, όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Μ. Νενάσεφ, ένας από τους τυπικούς καθοδηγητές τους) τα «παλιά αμαρτήμα-

τα» και βρήκαν υποστήριξη ακόμη κι από τους εργαζόμενους στα μέσα αυτά (οι οποίοι υποστήριζαν, λόγου χάρη, κατά καιρούς ακόμα και την κατάργηση των κομματικών επιτροπών στις επιχειρήσεις, όπως συνέβη άλλωστε στο εργοστάσιο «Ουραλμάς»).

Αντικομμουνιστές (συχνά με κομματικά βιβλιάρια!) υποστηρίχθηκαν στις εκλογές, ιδίως όταν εγκατέλειψαν την παραγωγή. Η «ερυθρά εκατονταρχία» βουλευτών, που έγινε αντικείμενο οξύτατης κριτικής εκ μέρους των ακροδεξιών, δεν μπορούσε να παίξει προοδευτικό ρόλο, γιατί οι περισσότεροι ήταν πειθήνια όργανα του Γκορμπατσόφ ή κρυφοί αντικομμουνιστές.

Υπήρχαν κοινωνικές ρίζες (στοιχεία) της παλιάς τάξης πραγμάτων μέσα στη χώρα: ήταν οι άνθρωποι που κάτι είχαν χάσει ή είχαν πάθει από τη σοβιετική εξουσία, από το σοσιαλισμό, οπότε ενδιαφέρονταν για την κατάλυσή του ή ήταν ιδεολογικά προσανατολισμένοι στην παλινόρθωση του καπιταλισμού. Από το «παλιό» προεπαναστατικό στρώμα ήταν οι απόγονοι των εκμεταλλευτριών τάξεων και μερικοί διανοούμενοι που στην επανάσταση συμπαθούσαν τους «λευκούς» ή όσους πολέμησαν από την «άλλη πλευρά». Αυτοί επιθυμούν σήμερα την επανάκτηση της ιδιοκτησίας τους (και την επανακτούν στην Τσεχοσλοβακία, στις Βαλτικές Χώρες). Έκαναν την εμφάνισή τους οι απόγονοι του Πουτίλοφ, ενώ σε συγκέντρωση ιδιωτών καλλιεργητών του Βολογκόντσκ τα παιδιά των κουλάκων απαίτησαν την επιστροφή της γης στους κληρονόμους (*Ιζβέστια*, 1992, αριθμός φύλλου 60). Άλλοι διεκδικούν την κοινωνική τους αποκατάσταση, όπως η Ένωση απογόνων ευγενών που ετοιμάζεται να γιορτάσει την επέτειο του Νικολάου Β΄, ο οποίος όχι μόνο ήταν «ματωβαμμέ-

νος», αλλά δεν είχε κερδίσει ούτε το σεβασμό των μοναρχικών της εποχής του και των τσαρικών στρατηγών.

Είναι γνωστό ότι ένα μέρος των «πρώην» είχαν διεισδύσει βαθιά στη νέα κοινωνία. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μ. Σ. Λιχατσιόφ, πρώην τσαρικοί αξιωματικοί υπηρετούσαν προς τα τέλη της δεκαετίας του '20 στη φρουρά του στρατοπέδου Σολοφκί (ένας μάλιστα απ' αυτούς τουφεκίστηκε για σκληρότητα). Ακόμη από την εποχή του εμφυλίου πολέμου πολλοί αξιωματικοί, που δεν είχαν καταφύγει στον Κολτσάκ ή στον Ντενίκιν, απόφευγαν (με τη συχνή αλλαγή των προσωπικών τους στοιχείων) να καταταγούν στον Κόκκινο Στρατό και βολεύονταν σε κάποια θέση στις σοβιετικές κρατικές υπηρεσίες. Φυσικά, τα παιδιά των πλουσίων (περιλαμβανομένων και των κουλάκων) ήταν πιο μορφωμένα και μορφωμένοι άνθρωποι χρειάζονταν σε όλες τις νέες δομές, μη εξαιρουμένων των οικονομικών. Περιβάλλον αντίστασης υπήρχε και στους κύκλους των διανοουμένων. Είναι γνωστό ότι πολλοί «λευκοί» που συμμετείχαν στον εμφύλιο πόλεμο, και μάλιστα φημίζονταν για τη σκληρότητά τους, όπως ο στρατηγός Σλάστσεφ, πήραν χάρη (αμνηστεύτηκαν 1,5-2 εκατομμύρια άτομα) ή επέστρεφαν εξαγριωμένοι από τον τόπο της τιμωρίας τους. Από το Σολοφκί πέρασαν π.χ. τα μέλη της ομάδας του Α. Γκάνιν που το 1924 στρατολογούσαν οπαδούς για την ανατροπή της σοβιετικής εξουσίας, δυσφημούσαν την κυβέρνηση και ζητούσαν τη διάλυση του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος[19]. Κάπου 3 εκατομμύρια κουλάκοι υπήρχαν στη χώρα στα τέλη της δεκαετίας του '20 και οι περισσότεροι απ' αυτούς υπέφεραν, έστω και ως εκτοπισμένοι (μαζί με τις οικογένειές τους, οι δυσαρεστημένοι ανέρχονταν σε δεκάδες εκατομμύρια).

Συχνά υπέφεραν και οι μεσαίοι αγρότες. Αυτοί δεν αφανίστηκαν, ενώ μερικοί ενσωματώνονταν στην ελίτ (γνωστό παράδειγμα ο ποιητής Α. Τβαρντόφσκι). Εμφανίζονταν και νέες φουρνιές «ετερόδοξων». Ασχέτως, αν το άξιζαν ή όχι, στα σωφρονιστικά στρατόπεδα εργασίας είχαν εγκλειστεί στις δεκαετίες '30-'50, για πολιτικούς λόγους, 3,2-3,5 εκατομμύρια άτομα. Τα περισσότερα απ' αυτά τα άτομα (συχνά και οι συγγενείς τους) είναι αμφίβολο, αν μετά την απελευθέρωση έτρεφαν θερμά αισθήματα για τη σοβιετική εξουσία. Τριπλάσιος ήταν ο αριθμός των ποινικών κατάδικων που ρίχτηκαν στις φυλακές τα επόμενα χρόνια[20], συνολικά γύρω στα είκοσι εκατομμύρια. Ανάμεσα σ' αυτούς που εξέτισαν την ποινή τους μεταπολεμικά σε στρατόπεδα συγκαταλέγονταν και όσοι υπηρέτησαν στη διάρκεια του πολέμου τον κατακτητή – περίπου 200 χιλιάδες (μουσουλμανική μεραρχία των Ες-Ες «Χασάρ», ουκρανική μεραρχία των Ες-Ες ο «Γκαλίτσινα», αστυνομικοί των Γερμανών, μπαντέροφτσι, «αδέλφια των δασών» κ.ά.)[21]. Και οι άνθρωποι αυτοί, όταν αποφυλακίστηκαν, ήταν έτοιμο ενεργό ανθρώπινο δυναμικό για τις πρώτες ανοιχτά δεξιές οργανώσεις (όπως η «Ντεμαργιούζ» της κυρίας Νοβοντβόρσκαγια, ο σύλλογος «Μεμόριαλ», τα διάφορα λαϊκά μέτωπα, περιλαμβανομένου του «Ρουχ», του «Σαγιούντις» κ.ά.)[22]. Τέλος, οι δυνάμεις της παλινόρθωσης ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο κατά τη δεκαετία του '80 από τις στρατιές των μαυραγοριτών.

Έτσι, λοιπόν, η κοινωνική βάση της παλινόρθωσης ήταν αρκετά ευρεία, μεταξύ των άλλων και ως ιδεολογική δύναμη «πλύσης εγκεφάλου». Απ' εδώ απορρέουν μάλλον οι γεμάτες ψευτιά εκτιμήσεις των μέσων μαζικής ενημέρω-

ησης για το αστικό σύστημα, κυρίως το δυτικό, ακόμα και για την τσαρική εποχή. Για ευτυχισμένη ζωή στην εποχή του τσάρου δε γράφουν, βέβαια, τα παιδιά και τα εγγόνια εκείνων που δούλευαν στη φάμπρικα «Τριοχγκόρκα» και έμεναν στους στρατώνες της (ο παππούς μου έτσι άρχισε τη ζωή του), όσες γυναίκες γεννούσαν στο χωράφι (η γιαγιά μου), όσοι έστελναν από ανάγκη τα παιδιά σε ηλικία μόλις 8-9 χρόνων να γίνουν υπηρέτες σε κάποιον εύπορο ιδιώτη (αυτό συνέβη με τη μάνα μου και την αδελφή της) και πολύ περισσότερο τα απροστάτευτα φτωχόπαιδα που περιπλανούνταν συνεχώς ανά τη Ρωσία. Διαφορετική κοινωνική μνήμη, διαφορετικές εκτιμήσεις, διαμετρικά αντίθετα ιδανικά. Δε γίνεται οι απόγονοι να είναι διαφορετικοί από τους προγόνους που βρέθηκαν αντιμέτωποι στα οδοφράγματα της Πρέσνα, στα χειμερινά ανάκτορα ή στην Καχόφκα. Ασφαλώς, όχι όλοι. Ο Α. Μπλοκ καταλάβαινε γιατί οι αγρότες έκαψαν το σπίτι του. Και σήμερα υπάρχει η «κόκκινη πριγκίπισσα», η Ε. Λ. Τρουμπετσκάγια, η οποία φρονεί ότι μόνο η επανάσταση εξανθρώπισε τους ανθρώπους, ότι οι κομμουνιστές άναψαν το πράσινο φως σε όλους (και όχι μόνο στους αριστοκράτες, τους κληρικούς), μολονότι οι πρόγονοί τῆς έχασαν τα τσιφλίκια τους και ο παππούς της έκλεισε για πάντα τα μάτια του στο στρατόπεδο Σολοφκί. Όμως, γενικά, ο δεξιός τύπος δεν είχε, από την έναρξη της παλινόρθωσης, έλλειψη στελεχών για την προπαγάνδα του.

Οι εξωτερικές δυνάμεις έπαιξαν ίσως τον κύριο «εποικοδομητικό» ρόλο στη διάλυση του σοσιαλιστικού συστήματος. Ο καπιταλιστικός κόσμος είχε προσανατολιστεί ήδη από τον Οκτώβρη του 1917 στην εξουδετέρωση του «μπολσεβίκικου μιάσματος». Εδώ περιλαμβάνονται η

υποκίνηση της χιτλερικής επιδρομής, τα σχέδια για ατομικό βομβαρδισμό εκατοντάδων σοβιετικών πόλεων στη δεκαετία του '50 και το σχέδιο δολοφονίας του Στάλιν επίσης στη δεκαετία του '50. Έπειτα η τακτική άλλαξε: κηρύχτηκε ο «ψυχρός πόλεμος» με στόχο να εξαντληθούν οι δυνάμεις της ΕΣΣΔ μέσω του κυνηγητού των εξοπλισμών (που έπαιξε καποιο ρόλο), εφαρμόστηκε η τακτική της «αναχαίτισης του κομμουνισμού», της μετατροπής του σε «ήπιο κομμουνισμό». Ο ιδεολογικός πόλεμος, μαζί και το ραδιόφωνο, η χρησιμοποίηση των επιστημονικοτεχνικών μέσων, των «πρακτόρων επιρροής» είχαν επιτυχία. Νομίζω ότι τα προβλήματα καταπολέμησης του σοσιαλισμού ήταν δύο ειδών: Τα καθαρά ιδεολογικά και τα πρακτικά οικονομικά (στο πεδίο κυρίως του ανταγωνισμού ΗΠΑ-ΕΣΣΔ). Εδώ παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η εκτίμηση της πολιτικής του «ήπιου κομμουνισμού» που έκανε ο μετανάστης αντεπαναστάτης Α. Ουάιτ (πρόδρομος των σημερινών «πατριωτών») στα μέσα της δεκαετίας του '50 στο έργο του *Η ρωσική πολιτική αυτοσυντήρησης* [23]. Ο Ουάιτ έστρεφε την προσοχή στην τακτική της «εξαγοράς» εκ μέρους της Δύσης (δελεασμός με αγαθά). Η τακτική αυτή μπορούσε να εφαρμοστεί με επιτυχία τόσο στα ανώτερα κλιμάκια του Κόμματος και του μηχανισμού του όσο και έμμεσα στα δυσαρεστημένα κατώτερα στρώματα, με μια προπαγάνδα στο πνεύμα της «Φωνής της Αμερικής»: στη Δύση υπάρχει πραγματική ελευθερία και ευημερία και όλα αυτά τα αγαθά θα σας τα προσφέρουμε, αν υποκύψετε, αφού συμφωνήσετε να καταλάβετε την αρμόζουσα θέση στην οικογένεια των ευρωπαϊκών λαών. Τώρα ποια είναι αυτή η «αρμόζουσα θέση» κανείς δεν το λέει ξεκάθαρα. Ο σοβιετολόγος αυτός υπολόγιζε ότι ο «άπειρος σοβιετι-

κός απλός άνθρωπος θα επηρεαστεί απ' αυτά τα γλυκόλογα». Αλλά ο Α. Ουάιτ δεν περιοριζόταν μόνο στην υπόμνηση της αμερικανικής προσπάθειας για αποσύνθεση του σημερινού σοβιετικού συστήματος, αλλά συνυπολόγιζε και την αντιπολίτευση που καλλιεργούσαν τα επιστημονικοτεχνικά μέσα. Προέβλεπε και τη δυνατότητα ανατροπής από «τα πάνω» σε συνεργασία με τις εξωτερικές δυνάμεις που ειρωνικά ονόμαζε «παγκόσμια δημοκρατία» (εδώ περιλαμβάνονταν η «Φωνή της Αμερικής» και τα επιστημονικοτεχνικά μέσα). «Τη φορά αυτή... το σχέδιο επίθεσης κατά της Ρωσίας, ως μεγάλης δύναμης της Ανατολής, είναι ολόπλευρα επεξεργασμένο και γι' αυτό τούτη τη φορά η προδοσία των ανώτερων κλιμακίων μπορεί να αποδειχθεί μεθοδευμένη και όχι αποτέλεσμα άγνοιας, όπως το 1917... Το πρώτο βήμα μιας τέτοιας κυβέρνησης θα είναι η πραγματοποίηση διά της κοινοβουλευτικής οδού (δεν είναι καθόλου δύσκολο να γίνει αυτό) της οριστικής διαίρεσης της ΕΣΣΔ σε "κυρίαρχα" και "εντελώς ανεξάρτητα" μικρά κράτη, που θα τεθούν υπό την προστασία του ΟΗΕ (το θέμα αυτό έχει συζητηθεί ήδη στον αμερικανικό τύπο) και βέβαια η γενική εξόντωση με ρωσικά χέρια... της νέας κρατικής ελίτ, εννοείται, με το πρόσχημα ότι αυτή υποστηρίζει τον ολοκληρωτισμό, τον κομμουνισμό και πολλούς άλλους ανεπιθύμητους στη Δύση "ισμούς"». Για τον Α. Ουάιτ η «δημοκρατική παρανομία» αποτελεί «πρακτικά (ως προς το πνεύμα της) την πέμπτη φάλαγγα της Δύσης» και «σε περίπτωση πραξικοπήματος» είναι μια «ενεργός δύναμη».

Η ιδέα του διαμελισμού της ΕΣΣΔ αποτελεί συστατικό στοιχείο της στρατηγικής παραγκωνισμού ενός ανταγωνιστή που είχε δυναμώσει. Η ιδέα αυτή προωθούνταν με τη

μη αναγνώριση των σοβιετικών Δημοκρατιών της Βαλτικής και με τις ραδιοφωνικές εκπομπές. Το 1959 αυτό το αίτημα διατυπώθηκε σε ειδική απόφαση (νόμο) του Κογκρέσου, με το σκεπτικό ότι η ύπαρξη της «αυτοκρατορίας της ΕΣΣΔ» έρχεται σε αντίθεση με τα εθνικά συμφέροντα των ΗΠΑ. Γι' αυτό, χρειάζεται βοήθεια, ώστε να επιτευχθεί «η απελευθέρωση της Βαλτικής, της Υπερκαυκασίας, της «Ιντέλ των Ουραλίων», της «Καζακίας», του Τουρκεστάν. Ο δυτικός τύπος δημοσίευσε επανειλημμένα την επιστολή του Α. Σολζενίτσιν «Προς τους ηγέτες της ΕΣΣΔ» (1974), όπου περιλαμβανόταν και η θέση για «διαμελισμό της Ρωσίας με την κατάλυση της ΕΣΣΔ».

Ακόμη και ο πατριώτης λευκοφρουρός μετανάστης Α. Κριβορότοφ έγραψε στον Α. Σολζενίτσιν ότι (όπως και ο Α. Σαχάροφ) ενεργεί σύμφωνα με τον τυφλοσούρτη των εχθρών της Ρωσίας που έχει χαλκευθεί βάσει του αμερικανικού νόμου «περί αιχμάλωτων εθνών»[24].

Η «δράση» της εξωτερικής «πτέρυγας» της παλινόρθωσης προσέλαβε συγκεκριμένο οικονομικό χαρακτήρα, όταν στα μέσα της δεκαετίας του '80, με το πρόσχημα των επιστημονικοτεχνικών μέσων, είχε καταρτιστεί το πρόγραμμα «εξυγίανσης» της οικονομίας της ΕΣΣΔ. Το πρόγραμμα αυτό «διοχετεύτηκε» στη χώρα μας και μάλιστα υπήρχε στην έδρα της ΚΕ του ΚΚΣΕ. Πρακτικά, σ' αυτό «προδιαγραφόταν» ο αφανισμός της σοσιαλιστικής αυτονομίας και η παλινόρθωση της οικονομίας της ατομικής ιδιοκτησίας. Μάλιστα καθοριζόταν και η τακτική (από ποιους τομείς να αρχίσει κλπ.). Κατ' αρχήν, το πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε στα χρόνια της «περεστρόικα», με τη μορφή των διαβόητων «400 ημερών», των «500 ημερών» κλπ. Συγκεκριμενοποιήθηκαν και οι θέσεις των δυτικών. Οι εμπει-

ρογνώμονες των διεθνών τραπεζών συνέταξαν το 1990 τη λεγόμενη «εισήγηση του Χιούστον», από 1.200 σελίδες, σαν οδηγό για τις χώρες των «7», περιλαμβανομένων και των τρόπων αξιοποίησης του οικονομικού δυναμικού της ΕΣΣΔ προς όφελος των αντίστοιχων χωρών. Νωρίτερα, το 1988, ένα από τα αμερικανικά «κέντρα» στις υποδείξεις του προς τον Τζ. Μπους έγραφε: «... Να τεθεί η ανάπτυξη των σχέσεών μας με την Ανατολική Ευρώπη σε συνάρτηση με την ασκούμενη εσωτερική πολιτική, επιβραβεύοντας τις χώρες αυτές για την πολιτική της φιλελευθεροποίησης, την οικονομική αποκέντρωση, την παράδοση της ιδιοκτησίας σε ιδιωτικά χέρια.» Οι «υποδείξεις», εννοείται, δεν ήταν απλώς οικονομικές. Επρόκειτο για πολιτικές απαιτήσεις: για την ενίσχυση του αποσυνθετικού ρόλου του ραδιοσταθμού «Ελευθερία» (μεταξύ άλλων και στο διεθνικό τομέα), για το τεχνολογικό εμπάργκο, για το δόγμα της «οριστικής διάλυσης της σοβιετικής αυτοκρατορίας», για την «ενεργοποίηση των προσπαθειών αποκατάστασης σχέσεων με τους ηγέτες των παράνομων και νόμιμων αντιπολιτευτικών κινήσεων και ενθάρρυνσης των πράξεων διαμαρτυρίας» (πρόκειται μάλλον για τους «πράκτορες επιρροής» που ανέφερε ο Β. Κριουτσκόφ), για τη στήριξη της «θρησκευτικής αναγέννησης», για την αύξηση του ρόλου των «απόρρητων επιχειρήσεων» κλπ. [25].

Στο βαθμό της οικονομικής ύφεσης (εξαιτίας των συνταγών τους), ενισχύθηκε ο έλεγχος των καπιταλιστικών κέντρων πάνω στην οικονομία. Πλήθαιναν οι ξένοι «σύμβουλοι» στην Πολωνία, στην Τσεχοσλοβακία, στη Λιθουανία (πάνω από εκατό). Έκαναν την εμφάνισή τους και στην ΕΣΣΔ, στο Καζαχστάν, στη Ρωσική Ομοσπονδία (σήμερα ο κύριος οικονομικός «εξπέρ», που πριν έκανε

«πρακτική εξάσκηση» στην κατάρρευση της Πολωνίας, καθηγητής του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ Τζ. Σαξ, δεν είναι ο μόνος ξένος σύμβουλος).

Οι αρχές του Νίζνι Νόβγκοροντ δεν μπορούν να ξεπουλήσουν ούτε τα κρατικά εμπορικά καταστήματα χωρίς τους συμβούλους και για να προχωρήσουν στη «μικρή ιδιωτικοποίηση» κάλεσαν δυτικούς εμπειρογνώμονες. Οι «συμβουλές» τους κοστίζουν ακριβά στην οικονομία και όχι μόνο με την έννοια της πληρωμής. Ενώ ο φιλοκυβερνητικός τύπος πανηγυρίζει, γράφοντας με πηχυαίους τίτλους ότι «το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο μας παρέχει δάνειο», ωστόσο ακόμη και ο Λεχ Βαλέσα που βρέθηκε τώρα σε δύσκολη θέση (η Πολωνία δέχτηκε πράγματι μεγάλη βοήθεια για την παλινόρθωση, μεταξύ των άλλων και από την εκκλησία), δηλώνει: «Η Δύση κέρδισε πολλά από την πολωνική επανάσταση. Ήμασταν καλοί μόνον ως εργαλείο για την ανατροπή του παλιού συστήματος[26].»

Σήμερα μπορούμε να μιλάμε γενικά για νίκη των εξωτερικών δυνάμεων που επί 70 χρόνια αντιτάχθηκαν στην εδραίωση του σοσιαλισμού. «Ο κομμουνισμός πέθανε φέτος... η Αμερική κέρδισε τον ψυχρό πόλεμο», δήλωσε ο Τζ. Μπους στο Κογκρέσο στα μέλη του Γενάρη 1992, υπό τα θυελλώδη χειροκροτήματα των παρισταμένων. Όπως είδαμε στην τηλεόραση, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζ. Μπέικερ, αναχωρώντας το Φλεβάρη του 1992 για ένα ταξίδι εποπτείας στις πρώην Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, είπε: «Πρέπει να αξιοποιήσουμε τη μοναδική μέσα σε μια εκατονταετία ευκαιρία να επεκτείνουμε την επιρροή μας στην περιοχή αυτή.»

Πράγματι, σήμερα οι αρχές της χώρας μας είναι υποχρεωμένες να υπακούουν στις τυποποιημένες απαιτήσεις

του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου προς τις υπανάπτυκτες χώρες (περιλαμβανομένης της αποκρατικοποίησης, της απελευθέρωσης των τιμών, της άρνησης για κρατική στήριξη των επιχειρήσεων με χαμηλή απόδοση, του μη ελλειμματικού προϋπολογισμού κλπ.). Οι ελεγκτές της Δύσης είναι αυτοί που αξιολογούν, όπως ομολόγησε ο Γκαϊντάρ, «τη σοβαρότητα των μεταρρυθμίσεων», δηλαδή τις επιτυχίες της παλινόρθωσης. Αν αποφανθούν αρνητικά, «η Ρωσία θα μείνει χωρίς ψωμί και η κτηνοτροφία μας θα αφανιστεί». Εννοείται πως, όποιος πληρώνει, αυτός παραγγέλνει και τα «βιολιά». Στο μεταξύ, το πιο θλιβερό για το μέλλον δεν είναι μόνο η «πλήρης παράδοση» του φυσικού μας πλούτου στο δυτικό κεφάλαιο (όπως επισημαίνεται συχνά), αλλά και η «πλήρης παράδοση» του επιστημονικού μας δυναμικού». Όπως έλεγε σχετικά ο ακαδημαϊκός Μπ. Ραούσενμπαχ, οι «Αμερικανοί ενδιαφέρονται να επιβραδύνουν την ανάπτυξή μας, όπου στεκόμαστε πιο ψηλά απ' αυτούς».

Η κατάσταση της σοβιετικής οικονομικής επιστήμης συνέβαλε επίσης στη διαδικασία της παλινόρθωσης. Το μεγαλύτερο κακό προήλθε από τις κάθε φορά συγκυρίες, από τα υπερβολικά εγκώμια για την επιστημονική αξία των αποφάσεων που έπαιρναν τα συνέδρια του ΚΚΣΕ και των λόγων που εκφωνούσαν οι γενικοί γραμματείς. Πάρα πολύ πειθήνια ακολούθησε τις αποφάσεις αυτές η οικονομική επιστήμη και στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80. Αργότερα, η κρατική ιδεολογία, η οποία πριν, έστω περιστασιακά και εμφαντικά, στηριζόταν στην οικονομική επιστήμη, υποκαταστάθηκε γενικά από αξιώματα που δεν είχαν καμιά επιστημονική βάση. Εννοείται ότι αυτή η πτυχή του θέματος χρειάζεται λεπτομερέστερη ανάλυση.

Αλλά, σαν παράδειγμα, θα αναφέρουμε μόνο το εξής: Από τις οποιεσδήποτε ελλείψεις της επεξεργασίας των προβλημάτων της ιδιοκτησίας αποδείχθηκε θεωρητικά και πρακτικά (από το όλο ιστορικό υλικό) ότι στον κάθε τρόπο παραγωγής προσιδιάζει η δική του κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας, ο νόμος της οποίας και αποτελεί το βασικό οικονομικό νόμο του αντίστοιχου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού. Χωρίς οποιαδήποτε τεκμηρίωση και μόνο για την αιτιολόγηση της πολιτικής, η θέση αυτή παραγκωνίστηκε και αντικαταστάθηκε από τη γενικόλογη θέση για τον πλουραλισμό (πολλαπλότητα) των μορφών ιδιοκτησίας, ενώ στην πραγματικότητα (στην πολιτική) επρόκειτο για βήμα προς την απάρνηση της παλλαϊκής ιδιοκτησίας και της ανάπτυξής της, ακόμα και προς την «αποκρατικοποίηση».

Η «συνύπαρξη» των διαφόρων μορφών ιδιοκτησίας είναι ιστορικά πασίγνωστη, αλλά μόνο η κυρίαρχη μορφή καθορίζει το χαρακτήρα της παραγωγής (και την κατανομή των αγαθών). Κάθε συμπληρωματική ή μεταβατική μορφή γίνεται ανεκτή, εφόσον δεν υπονομεύει την κυρίαρχη[27]. Η σημερινή μας πρακτική, προσανατολισμένη στην αναβίωση της ατομικής ιδιοκτησιακής βάσης της κοινωνίας, αποδεικνύει ότι είναι αναπόφευκτη η εναλλακτική λύση: «είτε-είτε». Αν κατευθυντήρια γραμμή αποτελεί η ατομική ιδιοκτησία, αυτό σημαίνει πως είναι αναπόφευκτη η κατάργηση της παλλαϊκής ιδιοκτησίας με ολόκληρο το μηχανισμό υλοποίησής της, είναι αναπόφευκτη η εξάλειψη της κοινωνικής παραγωγής μέσων για την υλική ζωή με σκοπό την ανύψωση της ευημερίας κάθε ατόμου (σήμερα, στην καλύτερη περίπτωση, μιλούν για «κοινωνική προστασία των απόρων», με μεγάλη δόση δημαγωγίας

αυτού του συνθήματος, όταν τίθεται πλέον ζήτημα επιβίωσης, αδυναμίας προσπέλασης στον πολιτισμό και στη δυνατότητα εξασφάλισης ιατρικής περίθαλψης).

Το ότι το σύνθημα της «πολυμορφίας» στερείται προοπτικής, αυτό το παραδέχεται και η «άλλη πλευρά». Ακόμη στις αρχές του 1991, κατά τη συνάντηση του Γιέλτσιν με τους επιχειρηματίες, ο επικεφαλής της Ένωσης συνεταιριστών, Β. Τίχονοφ, ένας παράγοντας προσκείμενος στην εξουσία, δήλωσε: «Το δημοκρατικό κίνημα πρέπει να στηρίζεται στους επιχειρηματίες, στον τομέα της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας. Να πάψουν να μιλούν για στήριξη σε όλες τις μορφές ιδιοκτησίας» (*Σοβιέτσκαγια Ρωσία,* 1992, αριθμός φύλλου 59). Και τότε ολόκληρο το δημοκρατικό κίνημα πέταξε το «φύλλο συκής» της «πολυμορφίας», διαλύοντας το ενιαίο σύμπλεγμα της εθνικής οικονομίας. Κρατική στήριξη παρέχεται μόνο στο ατομικό νοικοκυριό, η κοινή περιουσία μεταβιβάζεται σε ιδιωτικά χέρια, οι διευκολύνσεις και οι επιδοτήσεις χορηγούνται στους ιδιώτες εκμεταλλευτές, ακόμη και σε βάρος όχι μόνο του κρατικού, αλλά και του συλλογικού τομέα (επίθεση κατά των κολχόζ). Στους φάρμερς και όχι στα κολχόζ και τα σοβχόζ αποφάσισε η κυβέρνηση της Ρωσίας να δώσει 6,5 δισεκατομμύρια ρούβλια, να εξασφαλίσει τον ανεφοδιασμό τους με τεχνικό εξοπλισμό και άλλα υλικά μέσα, να παράσχει δάνεια με πολλές ελαφρύνσεις κλπ. (η Ένωση των φάρμερς υποσχέθηκε, σε αντάλλαγμα, να στηρίξει την κυβέρνηση). Δόθηκε η υπόσχεση ότι δε θα καλούνται στο στρατό τα παιδιά των φάρμερς! «Όλα», επισημαίνει ο Τ. Σ. Μάλτσεφ, «οδηγούν στον οικονομικό στραγγαλισμό των κολχόζ.» Και όχι μόνο. Βέβαια, στους φιλελεύθερους ηγετικούς κύκλους διογκώνεται η ιδέα του «λαϊκού καπιταλι-

σμού» (παραλλαγή της παλιάς θεωρίας του «σοσιαλισμού της αγοράς»), των λαϊκών (συλλογικών) επιχειρήσεων, με τη μορφή συνήθως του μερικού «επιμερισμού των μετοχών». Αλλά δεν πρόκειται, κατά την άποψή μας, παρά για συγκαλυμμένη μορφή της παλινόρθωσης, γιατί η οικονομία της αγοράς θα «ξεγυμνώσει» αρκετά γρήγορα, με τη μεσολάβηση των κρίσεων, τους μικρομετόχους (υπάρχει η σχετική πείρα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και άλλων καπιταλιστικών χωρών) προς όφελος των τραπεζιτών (οι τράπεζες είναι πρακτικά στις ΗΠΑ οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων που κατατάσσονται στις «συλλογικές»). Ακόμη και σε χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Αγγλία, μετοχές έχει μόλις το ένα πέμπτο του πληθυσμού.

Σήμερα η παλλαϊκή ιδιοκτησία (ως συνένωση των παραγόντων της παραγωγής στα πλαίσια της κοινωνίας) έχει εξαλειφθεί, αν και διατηρείται φαινομενικά η κρατική, ως περιουσία που ανήκει σε κάποιους οργανισμούς. Υπάρχουν πολλοί οικονομικοί οργανισμοί (τύπου ΒΑΖ), όπου μπορείς να κρίνεις για το περιουσιακό δικαίωμα ίσως από το ποσοστό ιδιοποίησης του κέρδους, μολονότι κι αυτό το «συγκαλύπτουν», επίσης με την ανταλλαγή.

Το πισωγύρισμα στον άγριο καπιταλισμό συντελείται πάνω σ' ένα φόντο, όπου οι χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού συνεχίζουν (εννοείται, όχι ευθύγραμμα) την πορεία τους προς την κατεύθυνση της γενικής ιστορικής προόδου. Δεν επιτρέπεται να μη βλέπουμε ότι μεγάλη ζημιά προκαλεί στην πρακτική η λαθεμένη ερμηνεία (από τους παράγοντες της επιστήμης) του αναπτυγμένου καπιταλισμού. Κανείς δεν έχει διαψεύσει τα συμπεράσματα της σοβιετικής μαρξιστικής θεωρίας για τη διαδικασία κοινωνικοποίησης της παραγωγής στον καπιταλισμό έστω από

υλικοτεχνική άποψη. Κανείς δεν έχει διαψεύσει το συμπέρασμα ότι στην αγροτική οικονομία των ΗΠΑ ή της Γαλλίας συνεχίζεται η διαδικασία συγκεντροποίησης της παραγωγής. Μόνο γέλια προκαλεί σήμερα το πόρισμα της αγροτικής σκέψης του 20ού αιώνα να διανεμηθούν τα 3 είτε 5 εκατοστά ή 6 ή έστω και τα 15 εκ. ενός εκταρίου γης για την αυτοσυντήρηση του καθενός. Στην ίδια τη Γαλλία, παρά την ιδιωτική βάση της παραγωγής, υπό κρατικό έλεγχο τελούν το ένα τέταρτο των βιομηχανικών επιχειρήσεων, τα δύο τρίτα των τραπεζών, η δραστηριότητα πολλών χρηματιστηριακών γραφείων. Αλλά θα ήταν ίσως πιο ενδιαφέρον να δούμε την κοινωνικοοικονομική πλευρά των κοινωνικοποιήσεων. Βασική σχέση του καπιταλισμού είναι η ιδιωτική σχέση «κεφάλαιο-μισθωτή εργασία». Όμως, στην ιδιωτική σχέση καπιταλιστή-μισθωτού εργάτη παρεμβαίνει όλο και πιο δυναμικά η κοινωνία (μέσω της κρατικής εξουσίας). Στην επιφάνεια των φαινομένων αυτό εκδηλώνεται ήδη με την αύξηση του ποσοστού των εμπορευμάτων και υπηρεσιών που παρέχονται στον πληθυσμό διαμέσου των κοινωνικών ταμείων (σε ορισμένες χώρες το ποσοστό αυτό προσεγγίζει το 50% όλων των αγαθών). Παρ' όλες τις ιδιομορφίες του καπιταλισμού, αυτό σημαίνει πορεία προς το σοσιαλισμό. Βέβαια, όλα αυτά συντελούνται μέσα σε καπιταλιστικές συνθήκες (μεταξύ των πολλών άλλων και με την εκμετάλλευση του τρίτου κόσμου), επιτυγχάνεται με τη συνεχή πάλη κατά της διατήρησης των ανισοτήτων μεταξύ των πολιτών κλπ. Όμως, το να γυρίζεις πίσω, καταστρέφοντας ό,τι έχει ήδη δημιουργηθεί, σημαίνει να κινείσαι ενάντια στην αναπότρεπτη πρόοδο. Ο ηγέτης της Ρωσίας δήλωνε πρόσφατα ότι «το κρατικό σχέδιο δε μας χρειάζεται», ανταποκρινόμενος, φαίνεται, στο κάλεσμα

του Α. Σομπτσάκ (1989) «να εξαλειφθεί πλήρως το κρατικό σχέδιο». Αλλά ας δούμε και τη σχετική άποψη του «σωτήρα Κράισλερ», του γνωστού μάνατζερ Λι Αγιόκα, όπως διατυπώνεται αυτή στο βιβλίο του *Η καριέρα του μάνατζερ* (Μόσχα, 1990): «Κρατική σχεδιοποίηση... σημαίνει ύπαρξη μιας μελετημένης στρατηγικής διατυπωμένων σκοπών... Δε θα έχουμε πρόοδο, αν δεν παραιτηθούμε από την ανόητη ιδέα ότι τάχα ο κάθε σχεδιασμός στις διαστάσεις μιας χώρας αποτελεί επίθεση κατά του καπιταλιστικού συστήματος.» «Επίθεση» ή όχι, αυτό είναι όντως ένα ερώτημα, όμως, η ορθότητα των κρίσεων του Αμερικανού είναι ολοφάνερη.

Η οικονομική πολιτική της παλινόρθωσης (της «περεστρόικα») στηριζόταν από το ξεκίνημά της στη θεωρία της αγοράς, της αναβίωσης των σχέσεων αγοράς. Η θεωρία της αγοράς, που είναι εξ ορισμού αρχέγονη, πηγάζει από την αντίληψη ότι η όλη ανάπτυξη πρέπει να ρυθμίζεται αυθόρμητα από το συσχετισμό της προσφοράς και της ζήτησης στη σφαίρα της ανταλλαγής. Το θεωρητικό αυτό μοντέλο, που είναι αμφίβολο, αν εφαρμόστηκε ποτέ γενικά στην πράξη, προσπαθούν να μας το παρουσιάσουν σαν κάποια απόλυτη ιδέα για το σήμερα. Επιστημονικά, αυτή η ιδέα είναι πολύ ανίσχυρη και μόνο για το γεγονός ότι επικεντρώνει σχεδόν αποκλειστικά την προσοχή όχι στην παραγωγή, αλλά στην κυκλοφορία. Στην προκειμένη, όμως, περίπτωση, αναφερόμαστε σ' αυτή μόνο σε συνάρτηση με μια παλιά αρρώστια της θεωρίας μας: με τη διαμάχη μεταξύ οπαδών και αντιπάλων της αγοράς. Η θεωρία μας παράπαιε για πολύν καιρό στο ζήτημα αυτό και, με τον τρόπο της, λες και καλλιεργούσε τη δυνατότητα της παλινόρθωσης.

Η παλιά θεωρητική διαμάχη για το συσχετισμό σοσιαλισμού και εμπορευματικής παραγωγής λύθηκε σήμερα από την πράξη. Κατά την περίοδο 1988-1991 ακόμη και οι οικονομολόγοι που υποστήριζαν την άποψη ότι ο σοσιαλισμός είναι συμβατός με την εμπορευματική παραγωγή κατέληξαν τελικά στο συμπέρασμα ότι για την αναβίωση των σχέσεων της αγοράς επιβάλλεται να καταλυθεί ο σοσιαλισμός, δηλαδή η κυριαρχία της παλλαϊκής ιδιοκτησίας και η σχεδιασμένη παραγωγή, που είναι προσανατολισμένη στις ανάγκες. Το ασύμβατο του σοσιαλισμού με την εμπορευματική παραγωγή επιβεβαιώνεται σήμερα από το γεγονός ότι για την παλινόρθωση της αγοράς, των αγοραίων σχέσεων της ζήτησης και της προσφοράς ως ρυθμιστή της παραγωγής κλπ. είναι αναγκαία η βίαιη αποεθνικοποίηση, η αποκρατικοποίηση, ως κατάργηση του δικαιώματος του κράτους να διευθύνει τα μέσα παραγωγής και τη διανομή του προϊόντος, είναι απαραίτητη η διάλυση της σχεδιοποίησης. Η απομίμηση των εμπορευματικών σχέσεων που ίσχυε πριν, ασφαλώς, γεννούσε αντιθέσεις, αλλά μήπως καταστρέφοντας τη βάση της σοσιαλιστικής παραγωγής είναι δυνατό να υπάρξει ελπίδα για ρύθμιση της παραγωγής μέσω της αγοράς;

Η θεωρητική θολούρα που υπήρχε στο ζήτημα αυτό οδήγησε στην οικονομική τραγωδία. Η παραγωγική δομή του σοσιαλισμού οικοδομήθηκε πάνω στην αρχή της ενιαίας δράσης βάσει σχεδίου και αποτελούνταν σε σημαντικό βαθμό από συγκεντροποιημένους και εξειδικευμένους κρίκους που ήταν σχεδιασμένοι να λειτουργούν σε στενή, άμεση συνεργασία. Η εξειδίκευση, όπως είναι γνωστό, μειώνει τα έξοδα παραγωγής και γενικά μόνο με τον τρόπο αυτό μπορεί να διασφαλίσει τα πλεονεκτήματα του σο-

σιαλισμού – πλεονεκτήματα ως προς την ποιότητα των παραγωγικών δυνάμεων.

Σ' αυτή την αδυναμία της θεωρίας προστίθεται και η επιφανειακή απλουστευτική κατανόηση του σημερινού καπιταλισμού. Η οικονομία των χωρών του αναπτυγμένου καπιταλισμού δεν είναι οικονομία της αγοράς. Κατά τις εκτιμήσεις του ακαδημαϊκού Γκ. Οσίποφ το επίπεδο κοινωνικοποίησης της οικονομίας των ΗΠΑ ανέρχεται στο 43% και στο άμεσο μέλλον θα ανέβει ακόμη κατά 5-6% (*Ντεν* 1992, τεύχος 13). Αυτό, γενικά, είναι από καιρό γνωστό, όμως σήμερα, για καθαρά ιδεολογικούς λόγους σαν να το έχουν ξεχάσει ξαφνικά οι οικονομολόγοι μας. Ο φιλόσοφος Α. Ζινόβιεφ υποχρεώθηκε να τους το θυμίσει «από εκεί»[28].

Πολλοί αστοί επιστήμονες (Γκαλμπρέιθ) αποκαλούν την οικονομία αυτή συγκλίνουσα (που προσεγγίζει κάτι άλλο) ή μιλούν για «μικτές οικονομίες της Δύσης» (Σαμούελσον). Οπωσδήποτε, διατηρείται η ατομική ιδιοκτησία (όχι μόνο στα μέσα παραγωγής), οπωσδήποτε λειτουργεί ακόμη η αγορά (σφαίρα της αυθόρμητης εμπορευματοχρηματικής κυκλοφορίας). Ωστόσο, η παραγωγή ρυθμίζεται πάντα, έτσι είτε αλλιώς, χάρη σε δύο δυνάμεις: το κράτος και τα μεγάλα μονοπώλια (περιλαμβανομένων εδώ και των μεγάλων τραπεζών, όπου άλλωστε είναι προσδεμένα και το κεφάλαιο-ιδιοκτησία και η «προσωπική ένωση»), διότι διαφορετικά δεν είναι δυνατό να υπάρξουν οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις. Επιπλέον, ρυθμίζεται και η αγορά, δηλαδή, η σφαίρα της «ελεύθερης», αυθόρμητης κίνησης των κεφαλαίων και της εργατικής δύναμης. Μπορούμε να θυμίσουμε επίσης ότι η ρύθμιση της αγοράς γίνεται με το ποσοστό του επιτοκίου των δα-

νείων, με τις επιδοτήσεις της αγροτικής οικονομίας (κρατική μετάγγιση μέσων), με τη διαμόρφωση των τιμών (κυβερνητική τιμή στο γάλα στην Αγγλία, απαγόρευση της αύξησης της τιμής στο ρύζι χωρίς απόφαση του κοινοβουλίου στην Ιαπωνία). Επίσης, ασκείται κρατικός έλεγχος στα χρηματιστήρια, υπάρχουν όργανα ρύθμισης της σφαίρας εργασίας στις ΗΠΑ, παρέχονται επιδοτήσεις (και κρατικές παραγγελίες με κρατικές τιμές) στις μικρές επιχειρήσεις των ΗΠΑ κλπ. Για το λόγο αυτό, είναι ουτοπική η επιδίωξη να μετατραπεί η πρώην σοβιετική οικονομία σε οικονομία της αγοράς. Κάθε βίαιο εγχείρημα γεννάει χάος, φέρνει την παρακμή.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Ο προσανατολισμός της χώρας μας έχει αντικειμενικά δύο εναλλακτικές κατευθύνσεις: την παραπέρα πορεία στο δρόμο της παλινόρθωσης του καπιταλισμού ή την επιστροφή στο σοσιαλιστικό δρόμο (εξυπακούεται, όχι κάποια επιστροφή όλου του παρελθόντος, αλλά μόνο του δρόμου). Σε τελική ανάλυση, η βιωσιμότητα των εναλλακτικών λύσεων εξαρτάται από την οικονομία και τη δυνατότητα εξόδου της από την κρίση, τόσο στη μια όσο και στην άλλη περίπτωση. Στην πράξη, όμως, εξαρτάται κι από άλλες περίπλοκες και διαπλεκόμενες συνθήκες.

Κρίνοντας επιδερμικά, φαίνεται πως η πρώτη εναλλακτική λύση είναι πιο βιώσιμη ως διαδικασία που ήδη εκτυλίσσεται. Πολύ περισσότερο, αν λάβουμε υπόψη το βαθμό καταστροφής της σοσιαλιστικής οικονομίας, την πολιτική εξουσία των δυνάμεων της παλινόρθωσης, τις δυνατότητές τους να επηρεάζουν τη μαζική συνείδηση και να αναχαιτίζουν τις αντίρροπες τάσεις με όλα τα μέσα της κρατικής εξουσίας, καθώς και με την ιδεολογική και υλική υποστήριξη από τα έξω. Γενικό αντεπιχείρημα είναι ότι, στην ουσία, οι παλινορθώσεις δεν μπόρεσαν ποτέ να ανακόψουν την πρόοδο. Όλες οι παλινορθώσεις κατέληξαν σε ήττα, με την έννοια ότι η επιστροφή του παλιού που έφαγε τα ψωμιά του είναι ανέφικτη. Πρώτα-πρώτα, στο δρόμο της παλινόρθωσης ορθώνεται ο σιδερένιος κοινωνικοπολιτικός νόμος της αλλαγής των σχέσεων παραγωγής σύμφωνα με την αλλαγή της ποιότητας των παραγωγικών δυνάμεων. Όταν το κορμί ενός εφήβου μπει βίαια σε παλιό παιδικό ρούχο είναι επόμενο να το σχίσει. Είχαμε το πρώτο ράγισμα στα 1988 –ένα χρόνο μετά την οικονομική μεταρρύθμιση του 1987– μπήκαμε σε ελικοειδή πτώση το

1991, όταν άρχισαν να κλονίζονται συθέμελα τα πάντα. Σήμερα, η συνέχιση της μεταρρύθμισης προϋποθέτει το ράψιμο του σχισμένου ρούχου που έχει γίνει ακόμη στενότερο.

Στη συγκεκριμένη κατάσταση, ο προσανατολισμός της διαδικασίας παλινόρθωσης παρουσιάζει σήμερα την εξής γενική εικόνα: ολοκληρωτικό πισωγύρισμα στον καπιταλισμό στην πρώιμη φάση του και κατόπιν σταδιακή μετάβαση στην ώριμη μορφή με την εξελικτική εμφάνιση των στοιχείων του σοσιαλισμού. Μια τέτοια διαδικασία θα διαρκέσει, φυσικά, το ολιγότερο 80 χρόνια και δεν υπάρχει καμιά εγγύηση ότι θα είναι κοινωνικά ήρεμη, εφόσον προοιωνίζεται διαχρονικά τη συνεχή πτώση του βιοτικού επιπέδου της πλειονότητας του λαού.

Πολλά θα εξαρτηθούν από την υλική-οικονομική κατάσταση και πρωταρχικά από το σταμάτημα του κατήφορου της κρίσης. Η διαμόρφωση του άγριου καπιταλισμού της αγοράς, συνεπάγεται την καθολική πτώση του επιπέδου ανάπτυξης (των παραγωγικών δυνάμεων, της μαζικής κατανάλωσης, της παραγωγικότητας της εργασίας κλπ.). Μην περιμένετε για την ώρα να ακούσετε τους ιδεολόγους της παλινόρθωσης να μιλούν για ανοδική πορεία της παραγωγής, καθόσον οι εμποροκρατικοί διαλογισμοί των επίσημων οικονομολόγων απέχουν παρασάγγας από τα προβλήματα οργάνωσης της παραγωγής. Είναι ολοφάνερο ότι εναποθέτουν όλες τις ελπίδες τους στη δυνατότητα να εξυγιάνει και να κινήσει κάποτε την παραγωγή το στοιχείο του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρηματιών. Η πολυσυζητημένη ιδιωτικοποίηση, αυτή καθεαυτή, δεν εξασφαλίζει την αύξηση της παραγωγής (δεν προσθέτει δυναμικό, δεν ανεβάζει την παραγωγικότητα της εργασίας

κλπ.). Μάλλον συμβαίνει το αντίθετο. Οι κοινωνικές δαπάνες που συνεπάγεται η οικονομία της παλινόρθωσης μεγαλώνουν: τα πολυάριθμα χρηματιστηριακά γραφεία, π.χ., είναι οικονομικότερα από το σύστημα υλικοτεχνικού ανεφοδιασμού (κυρίως όταν μηχανοργανωθούν), διευρύνεται το τραπεζικό σύστημα. Και το ένα και το άλλο μάλλον προωθούν τις αναρχικές διαδικασίες (άνοδος των τιμών, έξαρση της κερδοσκοπίας, της δωροδοκίας κλπ.). Η ιδιωτική αυτονομία είναι αντιδραστική από την άποψη των δαπανών που απαιτούνται για μικρούς και πολύ μικρούς ιδιώτες. Μόνο λογιστικά έγγραφα θα παράγονται κατά δεκάδες φορές περισσότερα, ενώ η κατάργηση των «πλειστηριασμών» θα αναγκάσει μεγάλο αριθμό ανθρώπων να τρέξουν στις νέες ανεξάρτητες χώρες (σ.τ.μ., της πρώην ΕΣΣΔ) που αποτελούν τώρα εξωτερικό, για να βγάλουν τα εμπορεύματα από τα τελωνεία.

Ακόμα και η προοπτική σταθεροποίησης (ενός είδους στασιμότητας) είναι προς το παρόν πολύ αόριστη για τους οπαδούς της παλινόρθωσης. Ο Γκ. Μπουρμπούλις εξακολουθεί να θεωρεί ορθή την περσινή του πρόγνωση: αυτό θα συμβεί μέσα σε μισό χρόνο. Ο Ε. Γκαϊντάρ ήδη έχει παρατείνει την προθεσμία αυτή. Ο Τζ. Σαξ θεωρεί ότι θα διαρκέσει δυο χρόνια. Ο Α. Αγκαμπεγκιάν περιμένει να φτάσει η πτώση της παραγωγής στο χαμηλότερο σημείο το 1993. Τα προγνωστικά για το πρώτο εξάμηνο του 1992 (*Ιζβέστια,* 1992, τεύχος 32) «υπόσχονταν» μείωση του εθνικού εισοδήματος, συγκριτικά με το αντίστοιχο χρονικό διάστημα του 1991, κατά 14%, της κοινωνικής παραγωγής κατά 20-35%, της καθαρής βιομηχανικής παραγωγής κατά 15-20%, των υπηρεσιών κατά 15-20% και των επενδύσεων κατά το ένα τέταρτο. Ουσιαστικά, η ύφεση εί-

ναι μάλλον βαθύτερη, αν κρίνουμε από τα αποτελέσματα του Γενάρη, όταν η παραγωγή ορισμένων καταναλωτικών εμπορευμάτων έπεσε ακόμη πιο πολύ (στα υποδήματα κατά 33% κλπ.). Η εκστρατεία κατά της αγροτικής οικονομίας και η συνεχιζόμενη μείωση του αριθμού των ζώων δεν υπόσχονται καλύτερες μέρες.

Ακόμη και ο ένθερμος οπαδός της αποκοινωνικοποίησης Α. Μ. Εμιλιάνοφ φοβάται σήμερα την ταχεία «φαρμεροποίηση». Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Γιέλτσιν διόρθωσε το Φλεβάρη την πρόβλεψή του για σταθεροποίηση της παραγωγής στο τέλος του χρόνου: αναμένει άλλα 2-3 «κακά» χρόνια. Ύστερα από την κάθετη πτώση, αναμένεται σταθεροποίηση και έναρξη μιας ορισμένης αύξησης της παραγωγής, πράγμα που δε σημαίνει ακόμη κάλυψη του προηγούμενου όγκου (παραγωγής, επενδύσεων, κατανάλωσης). Θα χρειαστεί ακόμη να προχωρήσει η ανάπτυξη, να εξαλειφθεί η καθυστέρηση. Το χάσμα που μας χωρίζει από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες έχει διευρυνθεί ταχύτατα και, σύμφωνα με στοιχεία του Ινστιτούτου Κοινωνιολογίας, έφτασε το 1989 στα 21 χρόνια, ενώ φέτος θα βρεθούμε 30 χρόνια πίσω. Ο φιλόσοφος Α. Νταβίντοφ, παραθέτοντας τους αριθμούς αυτούς, ίσως να τους απολυτοποίησε, όμως, η «ανάδρομη φορά» της οικονομίας δεν αφήνει καμιά αμφιβολία. Οι δυτικοί καταναλωτές υποθέτουν ότι οι ευρωπαϊκές χώρες της παλινόρθωσης (περιλαμβανομένης και της ΕΣΣΔ) θα εξασφαλίσουν τον όγκο παραγωγής του 1988 μόλις προς το έτος 2000. Όλες, όμως, αυτές οι υποθέσεις εδράζονται στην επιθυμητή αποδοτικότητα του μηχανισμού της αγοράς και στη βοήθεια της Δύσης, κάτι που, αυτό καθεαυτό, είναι αμφίβολο. Ακόμα και ο Λεχ Βαλέσα ομολόγησε: «Φοβερί-

σαμε το φεγγάρι με τη δικέλα.»* Σύμφωνα με τις προσδοκίες των ειδικών του εξωτερικού και του εσωτερικού, ο μηχανισμός της αγοράς στη χώρα μας θα αποβεί αποτελεσματικός μέσα σε 10, 15, 40 χρόνια (η τελευταία εκτίμηση προέρχεται από την Ιαπωνία, αλλά την υιοθετεί και ο Σ. Σατάλιν). Τα συμπεράσματα αυτά δεν εμπνέουν αισιοδοξία.

Οι πιθανότητες επιτυχίας των εναλλακτικών λύσεων εξαρτώνται από την οικονομική διαδικασία μόνο σε τελική ανάλυση, ενώ άμεσα εξαρτώνται από τη στάση των λαϊκών μαζών, των κοινωνικών ομάδων, των δραστήριων στρωμάτων τους, από τη διάταξη των κοινωνικών δυνάμεων και την οργανωτικότητά τους. Βέβαια, η υλική και πολιτιστική οπισθοδρόμηση, όπως και η επίταση των ανισοτήτων παρακινούν τη συνείδηση, τον τρόπο συμπεριφοράς, την κατεύθυνση της δράσης, όμως, στην κοινωνική (περιλαμβανομένης και της συλλογικής) συνείδηση επενεργούν επίσης και παράγοντες, όπως οι προπαγανδιζόμενες υποσχέσεις για το μέλλον (συγκράτηση της δυσαρέσκειας), η κοινωνική (περιλαμβανομένης της οικονομικής) επιδεξιότητα της εξουσίας (π.χ., οι ερωτοτροπίες με την εκκλησία, άρα και με τους πιστούς), το επίπεδο της νομιμοφροσύνης κλπ.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο πληθυσμός είναι για την ώρα γενικά αδρανής (απλούστατα δεν μπορεί να καταλάβει τι ακριβώς συμβαίνει στη χώρα). Η χαλαρή δραστηριότητα οφείλεται και στη συνήθεια που γίνεται δεύτερη φύση: πριν, όλες τις φροντίδες τις αναλάμβανε ένας

---

* Πολωνική λαϊκή παροιμία, παραπλήσια με την ελληνική: «Κουβαλάω νερό με το κόσκινο», δηλαδή ματαιοπονώ (σ.τ.μ.).

στενός κύκλος καθοδηγητών, τους οποίους είχαν συνηθίσει οι πολίτες να εμπιστεύονται. Οι συζητήσεις για τις τύχες της χώρας αποσιωπούνταν και δε γίνονταν ευρύτατα γνωστές. Η εναλλαγή του 1986 πέρασε απαρατήρητη, διότι πραγματοποιήθηκε από τους προηγούμενους εκπροσώπους των «κομμουνιστών». Το αυγουστιάτικο πολιτικό πραξικόπημα του 1991 (όπως και η αναλαμπή της Κρατικής Επιτροπής Έκτακτης Κατάστασης) αντιμετωπίστηκε με αδιαφορία από τις λαϊκές μάζες (στη Μόσχα, αν εξαιρέσουμε τους «αργόσχολους», τα δραστήρια άτομα που συγκεντρώθηκαν ήταν 30-50 χιλιάδες «οπαδοί» του «Λευκού Οίκου», παρά την προσπάθεια προσέλκυσης διαδηλωτών με συναυλίες αστέρων ή φαγοπότι). Παρά τις λογής-λογής εκκλήσεις, οι εργαζόμενοι στις επιχειρήσεις δεν κατέβηκαν σε απεργία. Σε αντίθεση με ορισμένες άλλες χώρες (Τσεχοσλοβακία, Ανατολική Γερμανία, Ρουμανία), στη χώρα μας οι δεξιοί δεν κατόρθωσαν να χρησιμοποιήσουν σαν δύναμη κρούσης τον ευκολοκινητοποιούμενο φοιτητικό κόσμο. Φαίνεται πως ο κόσμος αυτός διαισθανόταν ότι δεν πρόκειται να καλυτερεύσουν τα πράγματα. Ωστόσο, ο φοιτητικός κόσμος δεν αναπτύσσει δράση ούτε στην άλλη πλευρά, υιοθετώντας μια στάση παθητικής αναμονής. Είναι χαρακτηριστική η εξής αγγελία στην εφημερίδα *Βόλια* (1992, τεύχος 5): «Προς τους οργανωτές και τους ιδιώτες. Βοηθήστε τους δεινοπαθούντες φοιτητές. Η συνδικαλιστική επιτροπή του πανεπιστημίου "Λένιν" της Μόσχας. Τρεχούμενος λογαριασμός...»

Αν λάβουμε υπόψη τα κάπως συνειδητοποιημένα στρώματα του πληθυσμού, θα δούμε ότι και το ζήτημα αυτό ανάγεται στις εναλλακτικές λύσεις. Παρά την ποικιλοχρωμία και τη ρευστότητα της εικόνας, βλέπουμε ότι στην αντισο-

σιαλιστική «κοινότητα» αντιτίθεται η φιλοσοσιαλιστική.

Αυτή η διαφοροποίηση επεκτείνεται και στο περιβάλλον του κλήρου (εκδηλώθηκε και με αφορμή την Κρατική Επιτροπή Έκτακτης Κατάστασης). Εκτός από το μαχητικό αντισοσιαλιστή Γκ. Γιακούνιν, υπάρχει και ο «κόκκινος παπάς» που παίρνει το λόγο στις συγκεντρώσεις του Κομμουνιστικού Εργατικού Κόμματος της Ρωσίας. Και το Ισλάμ, όπως επισημαίνουν οι ειδικοί, δεν είναι ομοιογενές. Εκτός από τον αντικομμουνιστικό επίσημο κλήρο που πρόσκειται στους «δημοκράτες», στο Τουρκμενιστάν, όπου δε διαλύθηκε το Κόμμα, υπάρχει και ο αγροτικός κλήρος που δεν αντιμάχεται τις κομματικές οργανώσεις, ίσα-ίσα θεωρεί ότι αυτές υπερασπίζονται τα λαϊκά συμφέροντα και την κοινωνική γαλήνη. Τρίτη δύναμη στην Ρωσική Ομοσπονδία και στη «ρωσόγλωσση περιφέρεια» είναι το ενδιάμεσο εθνικό-πατριωτικό στρώμα.

Οι αντισοσιαλιστικές δυνάμεις έχουν τη δική τους κοινωνική βάση, για την οποία μιλήσαμε πιο πάνω (επιχειρηματίες, χρηματιστές, εκμισθωτές κλπ., που μαζί με τις οικογένειές τους ανέρχονται σε δεκάδες εκατομμύρια). Αυτές οι δυνάμεις αυξάνονται στο βαθμό νομιμοποίησης της εγκληματικής αστικής τάξης, με την ιδιωτικοποίηση και τη διεύρυνση του στρώματος του εγκληματικού μηχανισμού της εξουσίας. Μπαίνουν στη ζωή νέοι άνθρωποι που δε θυμούνται πρακτικά το σοσιαλισμό, που με τον όρο «σοσιαλισμός» εννοούν την κατάσταση της «περεστρόικα». Αποσυνθετική επίδραση ασκεί η προσέλκυση στην κερδοσκοπία της παλιάς και της νέας γενιάς με την ελευθερία του εμπορίου που καθιέρωσε το σχετικό Διάταγμα του προέδρου της Ομοσπονδίας.

Αρχικά, οι δυνάμεις αυτές συσπειρώθηκαν στην «Ντεμ-

σογιούζ», στη «Μεμοριάλ», στα «Λαϊκά Μέτωπα» (της Μόσχας, της Ρωσίας, στο «Σαγιούντις», στο «Ρουχ»), ενώ σήμερα εκπροσωπούνται από τις διάφορες ενώσεις ιδιωτών ιδιοκτητών που αυτοαποκαλούνται «δημοκρατικοί» (Ντεμρωσία, ΔΠΡ, ΡΔΔΡ) και από πολυάριθμα ολιγομελή κόμματα (όπου συναγελάζονται καντέτοι και μοναρχικοί) που τους τελευταίους μήνες άρχισαν να αλληλοτρώγονται. Τους ενώνει ο σαφής προσανατολισμός τους στην παλινόρθωση του καπιταλισμού και του καθεστώτος της ατομικής ιδιοκτησίας γενικά. Απ' εδώ και οι υλικές τους δυνατότητες, αφού σήμερα ενισχύονται από το κράτος και από τους διάφορους κερδοσκόπους επιχειρηματίες. Θα νόμιζε κανείς ότι οι δεξιοί, έχοντας στα χέρια τους την κρατική εξουσία, πρέπει να νιώθουν σιγουριά. Κι όμως, όλοι αυτοί (ανάμεσά τους και ο Γκ. Ποπόφ) ανησυχούν για την κοινωνική τους βάση, γι' αυτό και σπεύδουν να τη διευρύνουν με τη βοήθεια των ιδιωτικοποιήσεων. Το ζήτημα είναι ότι στο προηγούμενο στάδιο στήριγμά τους ήταν η διανόηση (η καλλιτεχνική και η επιστημονικοτεχνική). Μόλις πέρυσι από το εργοστάσιο ηλεκτρονικών συσκευών «Ζελενογκράντ» συμμετείχαν πρόθυμα στη συγκέντρωση δεξιών στη Μόσχα χιλιάδες άτομα. Σήμερα που συνεχίζεται ακάθεκτα η καταβαράθρωση του πολιτισμού και το επιστημονικοτεχνικό στρώμα πέφτει για πρώτη φορά θύμα της καπιταλιστικοποίησης, πολλοί απ' αυτούς άρχισαν να προβληματίζονται. Ο θεωρητικός της *Ιζβέστια* Α. Κίβα είναι απογοητευμένος από την έλλειψη ιδανικών και κατά κάποιον τρόπο εύχεται να αναδειχθούν κάποια ιδανικά, διότι οι «εκκλήσεις για πορεία προς τον καπιταλισμό είναι γελοίες» (1992, τεύχος 50). Πολύ χαρακτηριστική για το στρώμα της ελίτ είναι η άποψη που διατύπωσε ο σατιρικός

συγγραφέας Μ. Ζαντόρνοφ στη *Λαϊκή Πράβντα* (1992, Νο 1), όπου μεταξύ άλλων επισημαίνει: «Πριν ειρωνευόμασταν τις κομματικές δομές, νομίζοντας ότι έτσι βοηθούμε τη δημοκρατία. Όμως, αποδείχτηκε ότι έτσι δε βοηθούσαμε τη δημοκρατία, αλλά τους επιτήδειους που σφετερίστηκαν την εξουσία...» Μπροστά σε ορισμένους πρώην θαυμαστές της δεξιάς πολιτικής της αγοράς φαίνεται να μπαίνει το γνωστό ερώτημα του Γκόρκι: «Με ποιον είστε, μαστόροι του πολιτισμού;» Γιατί, όπως επισημαίνει ο Μ. Ζβανέτσκι: «Η είσοδος στην αγορά θα είναι θριαμβευτική... για όσους μείνουν ζωντανοί. Όσοι επιβιώσουν, θα μπορούν να ατενίζουν το μέλλον με αισιοδοξία. Αλλά το ποιος θα επιβιώσει, αυτό θα το κρίνει η αγορά.»

Οι αριστερές, αντιπερεστροϊκές (αντιπαλινορθωτικές) δυνάμεις είναι σε δυναμικό σημαντικότερες ακόμη κι από την επαναστατική παράδοση. Το 1914, ο τότε υπουργός κ. Ντουρνόβο, σε σημείωμά του προς τον τσάρο, επισήμαινε: «Οι λαϊκές μάζες στη Ρωσία ορκίζονται πίστη στις αρχές του ασυνειδητοποίητου σοσιαλισμού.» Ο τσάρος αγνόησε τη γνώμη του ειδικού αυτού, τελείως αδικαιολόγητα, όπως αποδείχτηκε αργότερα. Βέβαια, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80 οι δυνάμεις αυτές ήταν αποπροσανατολισμένες. Ένας βουλευτής της ΕΣΣΔ ομολόγησε σε κάποια συγκέντρωση: «Ακολουθούσαμε την ηγεσία σαν πρόβατα.» Οι πρώτες αντιτιθέμενες στην περεστρόικα οργανώσεις (ο «Σύλλογος επιστημονικού σοσιαλισμού» στη Μόσχα και το Λένινγκραντ (1988), έπειτα ο σύλλογος «Γεντίνστβο» (Μάης του 1989) ιδρύθηκαν έξω από τις επίσημες δομές. Αυτές και πολλές άλλες οργανώσεις συγκρότησαν το 1989 το Ενιαίο Μέτωπο Εργαζομένων (ΕΜΕ). Το 1989 σχηματίστηκε, μέσα στο ΚΚΣΕ πια, κίνημα πρωτο-

βουλίας κομμουνιστών σαν αντιπολίτευση στην πολιτική του γενικού γραμματέα Μ.Σ. Γκορμπατσόφ. Καμιά από τις οργανώσεις αυτές δεν είχε υλική και δημοσιονομική βάση ούτε μέσα μαζικής ενημέρωσης. Σήμερα οι αριστερές δυνάμεις εκπροσωπούνται από αρκετά κομμουνιστικά κόμματα (ανάμεσά τους το πιο μαζικό και δραστήριο είναι το ΚΕΚΡ), ενώ δίπλα στο ΕΜΕ υπάρχουν οι οργανώσεις «Τρουντοβάγια Μοσκβά» και «Τρουντοβάγια Ρωσία». Είναι ολοφάνερη η πενιχρή υλική βάση τους, αλλά για την ώρα είναι επίσης ανεπαρκής η οργανωτική πείρα και η ενότητά τους (η τελευταία εκδηλώνεται μόνο στις μαζικές διαδηλώσεις που άρχισαν να ανησυχούν ήδη τις αρχές). Το Φιλελεύθερο Σοσιαλιστικό Κόμμα των Εργαζομένων είναι αμφίβολο, αν μπορεί να καταταγεί στις αριστερές δυνάμεις (αντίθετα από τους σοσιαλδημοκράτες της Δύσης), καθόσον τάσσεται υπέρ της παλινόρθωσης.

Η δύναμη σε μέλη των νέων κομμουνιστικών κομμάτων, αυτή καθεαυτή, δεν έχει αποφασιστική σημασία – το κόμμα του Λένιν μετά την επανάσταση, του Φλεβάρη, αριθμούσε τον Απρίλη του 1917 μόλις 72.024 μέλη. Ωστόσο, θέμα κοινωνικής βάσης υφίσταται. Οι κομμουνιστές προσανατολίζονταν παραδοσιακά στην εργατική τάξη, στα εργατικά κινήματα. Αλλά η μάζα αυτή δεν αναπτύσσει ακόμη μεγάλη δραστηριότητα, έχει χάσει στη διάρκεια του σοσιαλισμού την ικανότητά της να αγωνίζεται, είναι εσωτερικά διασπασμένη από την οικονομική πολιτική της «περεστρόικα», δεν έχει τη συναίσθηση του κοινού συμφέροντος, δραστηριοποιείται, συνήθως, όταν αγωνίζεται μόνο για ιδιωτικά (εγωιστικά) οικονομικά αιτήματα. Οι ανθρακωρύχοι της Βορκουτά πέτυχαν μισθό 30 χιλιάδες ρούβλια (με μέσο μισθό –ακόμη και στη βιομηχανία– 900

ρούβλια) και φαίνεται πως είναι ευχαριστημένοι, μολονότι πέτυχαν αυτόν το μισθό θυσιαστικά σε βάρος άλλων. Το σύνθημα «πλουτίζετε, όπως μπορεί ο καθένας» έχει πιάσει μέσα στο εργατικό περιβάλλον, αναβιώνοντας ένα είδος απολίτικου τρέιντ-γιουνιονισμού. Οι εργάτες του Λένινγκραντ αδιαφόρησαν για τη μετατροπή τους σε εργάτες της Αγίας Πετρούπολης, μετά τη μετονομασία της πόλης του Λένιν, καθώς και για την υποστολή της κόκκινης σημαίας (ενώ στην Πολτάβα η κόκκινη σημαία κυμάτιζε ως το Δεκέμβρη στο κτίριο του σοβιέτ της πόλης). Στις περιοχές των ανθρακωρύχων ασκούσαν επιρροή οι προπαγανδιστές των «δημοκρατών». Το «Εργατικό Κόμμα» που ιδρύθηκε τελευταία ευαγγελίζεται ένα «λαϊκό καπιταλισμό» με ευγενή τάχα αγορά.

Χωρίς οργανώσεις του εργατικού κινήματος, χωρίς συνειδητοποίηση το κίνημα αυτό των κοινών ταξικών συμφερόντων, οι αριστερές δυνάμεις δεν μπορούν να υπολογίζουν σε επιτυχία, αν και η έννοια «τάξη» είναι αρκετά περίπλοκη και η ταξική συνείδηση δεν υπαγορεύεται από τον τόπο δουλειάς ή από το επάγγελμα του εργαζόμενου (στις γραμμές του ΕΜΕ βρισκόταν αρχικά ο χαλυβουργός βουλευτής Β. Γιάριν, αλλά αργότερα αφοσιώθηκε στον πρόεδρο Γιέλτσιν και έχασε γρήγορα την κοινωνική του μνήμη). Η κάθε τάξη αποτελείται από στρώματα με διαφορετικό βαθμό δραστηριοποίησης (ως τη μηδενική σχεδόν). Το 1917, λόγου χάρη, δεν ήταν δραστήρια ολόκληρη η εργατική τάξη, αλλά μόνο ένα ορισμένο πρωτοπόρο στρώμα της που κατέλαβε τα χειμερινά ανάκτορα ή πολέμησε τους γιούνγκερς στη Μόσχα. Άλλο ζήτημα είναι το ότι με το μέρος του κόμματος των μπολσεβίκων πέρασε το δραστήριο τμήμα των εργατών (αγροτών, προοδευτικών

διανοουμένων) ή το ότι το Κόμμα είχε εξασφαλίσει την ευμενή ουδετερότητα και τη συμπάθεια των λιγότερο ενεργών στρωμάτων (ακόμη και οι Κοζάκοι είχαν εγκαταλείψει τη φρουρά των χειμερινών ανακτόρων). Δεν προσχώρησε όλη η αστική τάξη στο αντεπαναστατικό κίνημα, πολλοί αστοί απλώς συμπαθούσαν το κίνημα αυτό και μόνο σποραδικά είχαν προσφέρει σ' αυτό τις «υπηρεσίες» τους. Από το βαθμό δραστηριοποίησης του ανώτερου στρώματος, από την οργανωτικότητα και συνειδητότητά του εξαρτώνται πολλά και σε ότι αφορά τη σημερινή συμπεριφορά της εργατικής τάξης, των απλών εργατών γενικά. Σ' αυτό το φανερό «ξύπνημα» του δραστήριου στρώματος (συνεχώς αυξανόμενη συμμετοχή στις συγκεντρώσεις κατά της περεστρόικα) βρίσκεται η προοπτική των αριστερών δυνάμεων, αν και η παραπέρα εξέλιξη εξαρτάται κατά πολύ από την ικανότητα των οργανωτών του. Οπωσδήποτε, η ωρίμανση θα προωθείται αντικειμενικά από την πτώση του βιοτικού επιπέδου, περιλαμβανομένης και της ανεργίας που βρίσκεται ήδη σε έξαρση.

Ιδιόμορφη θέση στη γενική κοινωνική διάρθρωση κατέχουν οι πολύχρωμες «εθνικές-πατριωτικές δυνάμεις» (ένα μέρος της καλλιτεχνικής διανόησης, οι Κοζάκοι κλπ.). Εδώ εντάσσονται οι λάτρεις του πατερούλη τσάρου ή του Στολίπιν, οι απόγονοι των σλαβόφιλων, οι υμνωδοί του στρώματος των ρώσων εμπόρων... Κατά καιρούς πρόσκεινται σ' αυτούς οι καντέτοι, ως κληρονόμοι της φιλελεύθερης αστικής ιδεολογίας. Οι καντέτοι τάσσονται, για παράδειγμα, κατά του διαμελισμού της ΕΣΣΔ (συγκλίνοντας στο σημείο αυτό με τους κομμουνιστές). Θα έλεγε κανείς ότι όλοι αυτοί είναι αμιγές στοιχείο των δεξιών δυνάμεων, αλλά αντιτάσσονται πρακτικά στη σημερινή εξουσία και

γενικά στο δυτικό πρότυπο, φοβούμενοι τις αρνητικές επιπτώσεις του «τσιόρνι περεντέλ»*. Ακόμη και οι Κοζάκοι του Κουμπάν τάσσονται κατά της πώλησης γαιών προς ιδιωτική χρήση (αυτό αντιβαίνει στις παραδόσεις των Κοζάκων) και της βίαιης, καταστροφής των αγροτικών επιχειρήσεων. Είναι υπέρ της ενιαίας κρατικής οντότητας και κατά της κυριαρχίας των ξένων. Δεν μπορούν να ξεχάσουν ότι επί σοσιαλισμού η χώρα έγινε υπερδύναμη, ότι αντιμετώπισε νικηφόρα τη θανάσιμη επιδρομή. Νιώθουν ότι η σημερινή πολιτική οδηγεί στην εθνική ταπείνωση και στην απώλεια της ανεξαρτησίας. Εναντιώνονται στο διασυρμό του στρατού, στην αποβλάκωση του λαού από τη δυτική «μαζική κουλτούρα», στην αποκατάσταση των δωσίλογων (βλασοφικών). Γι' αυτούς είναι απαράδεκτο να αποκαλεί το ρωσικό ραδιόφωνο, όπως και ο Ρήγκαν, την ΕΣΣΔ «αυτοκρατορία», να χλευάζει τους βετεράνους (αποκαλώντας τους «λούμπεν», «κουκουβάγιες», «γρανάζια» κλπ.). Ο βοηθός αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Νας Σοβρεμένικ* (*Ο σύγχρονός μας*), Α. Κόζιντσεφ που αντιτίθεται στον «κομμουνισμό» και τάσσεται υπέρ του «ρωσικού δρόμου» (τρίτος δρόμος) έγραφε σχετικά: «Τασσόμαστε κατά της καπιταλιστικοποίησης όχι γιατί υπερασπιζόμαστε το σοσιαλισμό, αλλά επειδή αγωνιζόμαστε για την επιβίωση της Ρωσίας. Τασσόμαστε κατά της διάλυσης των κολχόζ με διαταγές όχι γιατί ξεχάσαμε... το παραμύθι για τη λυτρωμένη αγροτιά, αλλά επειδή σήμερα η χώρα μας, αν μείνει χωρίς κολχόζ, θα πεθάνει από την πείνα.» Αυτές οι δυνάμεις δεν

---

* Δηλαδή, του γενικού αναδασμού που επιδίωκε κάποτε η επαναστατική ναροντνιστική ομάδα «Τσιόρνι Περεντέλ» (1879-1881). (σ.τ.μ.).

εναντιώνονται στους νέους Ριαμπουσίνσκι*. Αλλά «δεν υποστηρίζουν την άμεση ιδιωτικοποίηση», γιατί τα εργοστάσια, τα μαγαζιά, τα σπίτια θα πέσουν στα χέρια των μαφιόζων. Κατά συνέπεια, οι «πατριωτικές» δυνάμεις στρέφονται σήμερα αντικειμενικά εναντίον των δεξιών (εναντίον της κυβέρνησής τους και των μέσων μαζικής ενημέρωσης), συμμετέχοντας κατά καιρούς στις αντιπολιτευτικές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις. Απ' εδώ και η συγκρότηση της «ενωμένης αντιπολίτευσης», όπου εντάχθηκαν όχι μόνο το Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα της Ρωσία (ΚΕΚΡ), η «Εργαζόμενη Ρωσία» και το ΕΜΕ, αλλά και η Ένωση Κοζάκων, ο Σύλλογος της χριστιανικής αναγέννησης κλπ.

Αυτή είναι η γενική διάταξη των δυνάμεων (παραγόντων) που η δυναμική τους θα καθορίσει την εναλλακτική λύση για το ορατό μέλλον της χώρας. Ειδικότερα, σήμερα είναι πλέον αδύνατο να ανέλθουν στην εξουσία μόνο οι αντικομμουνιστικές δυνάμεις (να αποσπάσουν την πλειοψηφία στις εκλογές). Για εκείνες τις ερευνητικές δυνάμεις που παραμένουν στο πλευρό του σοσιαλιστικού τρόπου ανάπτυξης η ανάλυση της δυναμικής αυτής πρέπει να αποτελεί μόνιμο στοιχείο κατά την επεξεργασία της γενικής επιστημονικής πλατφόρμας.

20 του Μάρτη 1992

(Από το περιοδικό «ΙΖΜ», Νο 1 και 2 του 1993)

---

* Μεγάλος τραπεζίτης και βιομήχανος της Μόσχας (γεν. το 1871), ένας από τους αρχηγούς της αντεπανάστασης, φυγάς στη Γαλλία μετά τη συντριβή του κορνιλοφικού κινήματος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε: Α. Γεριόμιν, «Δεν πάει άλλο!» (σκέψεις με αφορμή την εισήγηση του πρωθυπουργού Ν. Ι. Ριζκόφ). *Μοσχοβίτης οικοδόμος*, 1990, τεύχος 20. Α. Γεριόμιν, «Το συνέδριο έληξε - και τι μ' αυτό;», *Μοσχοβίτης οικοδόμος*, 1990, τεύχος 30. Α. Γεριόμιν, «Χτυπούν τα τύμπανα της αγοράς», *Η Ρωσία μας*, 1991, τεύχος 2.

Βλέπε επίσης: *Εναλλακτική λύση: η επιλογή του δρόμου*, Μόσχα, 1990. Μπ. Κουρασβίλι, «Αποκορύφωμα, η ΕΣΣΔ στο κατώφλι της δεκαετίας του '90: ποιος θα επικρατήσει, οι καταλυτές του σοσιαλισμού ή οι αναμορφωτές του;» *Διάλογος*, 1990, τεύχος 16. Σήμερα και ο οπαδός της αγοράς καθηγητής Β. Μανέβιτς αναγνωρίζει σαφώς: «Για δεύτερη φορά στη διάρκεια του 20ού αιώνα αλλάζει ριζικά στη χώρα μας το κοινωνικό-οικονομικό σύστημα», *Πράβντα*, 1992, αριθμός φύλλου 35.

2. Το 1990, όταν η γραμμή της παλινόρθωσης ήταν πλέον καταφανής, ο ιδεολόγος της «περεστρόικα» Α. Ν. Γιάκοβλεφ, υμνώντας την αγορά, δήλωνε με έμφαση: «Μήπως σκοπεύει κάποιος να παραδώσει τα εργοστάσια και τις φάμπρικες στην ατομική ιδιοκτησία; Τέτοια πρόθεση δεν υπάρχει.» (*Κομμουνίστ*, 1990, τεύχος 4, σελ. 20.) Είναι αμφίβολο, αν μπορεί κανείς να θεωρήσει αφέλεια τη δήλωση αυτή.

3. Για την επανάσταση σήμερα βλέπε επίσης την εισήγηση των Β. Μάου και Ι. Σταροντουμπρόφσκαγια, *Η νομοτέλεια της επαναστατικής διαδικασίας, η πείρα της περεστρόικα και οι προοπτικές μας*, Μόσχα, 1991. Οι εισηγητές λένε πολλά και για το «Θερμιδόρ», δηλαδή για το αντεπαναστατικό πραξικόπημα στη Γαλλία που έθεσε τέρμα στην επανάσταση του 1789-1794, χωρίς να προσδιορίζουν πάντως την ουσία της διαδικασίας της «περεστρόικα». Γενικά, φαίνεται ότι περιμένουν να δημιουργηθούν «οι όροι πραγμάτωσης του Θερμιδόρ», αλλά σπεύδουν να ανακηρύξουν ως κεντρική μορφή του μέλλοντος τον επιχειρηματία (σελ. 44). Δηλαδή, υιοθετούν πρακτικά την παλινόρθωση. Ο Λ. Νικήφοροφ στην εισήγησή του *Οι βάσεις για το μετασχηματισμό του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος στη Ρωσία*, Μόσχα, 1992, έχει σαν γνώμονα τη «μη βιωσιμότητα του καθεστώτος που υπάρχει στη χώρα», συνηγορεί υπέρ της μετάβασης σ' ένα «νέο σύστημα κοινωνικών σχέσεων», εξαιρεί τη «δυνατότητα κίνησης προς τον καπιταλισμό», την τάση για δημιουργία «μιας κοινωνίας καπιταλιστικού τύπου και ελεύθερου

ανταγωνισμού», αλλά θέτει και το ζήτημα «της μετάβασης σε κάποια μετακαπιταλιστική κοινωνία» (σελ. 2,3,29,36). Η ουσία αυτής της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας είναι πολύ ασαφής.

4. Είναι αμφίβολο, αν ο Γ. Κ. Λιγκατσόφ και ο Ν. Ι. Ριζκόφ έχουν συνειδητοποιήσει το χαρακτήρα των τεκταινόμενων, αφού ήταν συνήθως υπάκουοι στο Γενικό Γραμματέα. Γι' αυτό υποθέτουν ότι η «περεστρόικα», όπως σχεδιάστηκε, απλώς δεν πέτυχε. Τα ίδια υποστήριζε και ο Ι. Κ. Πολοζκόφ.

5. Ο Λ. Νικήφοροφ αρνείται το σοσιαλισμό της χώρας μας, γιατί ήταν δήθεν ένας «νέος τύπος κοινωνικής ανισότητας» (σελ. 8). Το ότι η ανισότητα διατηρούνταν στο σοσιαλισμό αυτό δεν το αρνείται κανείς. Άλλο ζήτημα είναι, αν επρόκειτο για ένα «νέο τύπο ανισότητας» μεγαλύτερης ή μικρότερης από τις εκμεταλλεύτριες κοινωνίες. Ποιος, όμως, ήταν ο χαρακτήρας της ανισότητας αυτής;

6. Βλέπε: Π. Α. Χρόμοφ, *Οικονομική ιστορία της ΕΣΣΔ,* Μόσχα, 1992, σελ. 95. Ο μελετητής αυτός θεωρεί ότι και κατά την προεπαναστατική περίοδο παράγονταν 13 φορές λιγότερα βιομηχανικά προϊόντα.

7. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Κρατικής Δούμας, η κατανάλωση ψωμιού στην κεντρική Ρωσία ήταν, το 1906, 13 πούτια (16,38 κιλά), (στη Γαλλία 22 και στη Γερμανία 20). Βλέπε εφημερίδα: *Σοβιετική Ρωσία,* 1991, αριθμός φύλλου 177. «Η κατανάλωση ψωμιού γενικά στη Ρωσία το 1906 ήταν 4,6 πούτια, 6,2 πούτια το 1911 και ζάχαρης, αντίστοιχα, 5 και 7 κιλά» (*Στατιστική επετηρίδα του* 1913, Αγία Πετρούπολη, σελ. 574). Πόσο απέχουν αλήθεια όλα αυτά από την εξύμνηση της ευημερίας επί τσαρισμού!

8. Τα προβλήματα της ΝΕΠ, από πολύ καιρό, αλλά κυρίως στο ξεκίνημα της «περεστρόικα», φωτίζονταν συνήθως ευκαιριακά, με αποσιώπηση των αρνητικών τους σημείων (αύξηση της ανεργίας στις πόλεις – πάνω από ένα εκατομμύριο στις αρχές του 1924, διαμαρτυρίες των εργατών κλπ.). Όσον αφορά τις προθεσμίες, αυτές περιγράφονταν ως

«πολύ μακροχρόνιες», ενώ ο Λένιν υπολόγιζε ότι η «εποχή» αυτή θα διαρκέσει «μια-δυο δεκαετίες» (*Άπαντα*, τόμος 45, σελ. 372) ή και λιγότερο: «10 χρόνια» (*Άπαντα*, τόμος 43, σελ. 330-331).

9. Η «ασθενής αποδοχή» οφειλόταν μάλλον στον οικονομικό μηχανισμό του 1965, αλλά και στις ελλείψεις της διαδικασίας σχεδιασμού, που δεν έθετε ως αφετηριακή βάση την τεχνική πρόοδο.

10. Αξιοσημείωτο φαινόμενο: από τους διανοούμενους, την πραγματική «γεύση» του καπιταλισμού την αισθάνονται καλύτερα οι αντιφρονούντες σαν τον Β. Μαξίμοφ ή τον Ε. Λιμόνοφ.

11. «Ροζ καπιταλισμός» - πρόκειται, βέβαια, για ένα μέσο ιδεολογικής πλύσης εγκεφάλου. Η καπιταλιστική παραγωγή δεν μπορεί να απαλλαγεί από την ανεργία. Εκατό εκατομμύρια κάτοικοι των χωρών του καπιταλισμού μένουν στο δρόμο και το ένα τέταρτο του πληθυσμού ζει κάτω από το επίπεδο της φτώχειας, ενώ από την άλλη μεριά υπάρχουν 2 εκατομμύρια εκατομμυριούχοι (το 0,03% του πληθυσμού). Βλέπε: περιοδικό *Κομμουνίστ*, 1990, τεύχος 17, σελ. 16.

Η ψαλίδα ανάμεσα σε 60 εκατομμύρια Αμερικανούς με τα χαμηλότερα εισοδήματα και σε 5 εκατομμύρια με τα υψηλότερα είναι 150 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο, ενώ η διαφορά του κατά κεφαλήν ετήσιου εισοδήματος είναι 1 προς 50.

Σήμερα ενσωματωνόμαστε σ' αυτό το «καθεστώς», με τις φανφάρες των απολογητών του «ροζ καπιταλισμού».

12. Προτάσεις για αποψίλωση των μαυραγοριτών είχαν γίνει. Βλέπε σχετικά το άρθρο του Α. Σεργκέγεφ στο βιβλίο *Εναλλακτική λύση: η επιλογή του δρόμου* και άρθρα του υποφαινόμενου στο εβδομαδιαίο περιοδικό *Βετεράνος* (1989, τεύχος 50, 1990, τεύχος 7). Όλες αυτές οι προτάσεις απορρίφθηκαν χωρίς εξέταση.

13. Βλέπε λεπτομερέστερα: Α. Γεριόμιν, *Προβλήματα ιδιοκτησίας και ανάλυση της κοινωνικής δομής της σοβιετικής κοινωνίας. Δείκτες κοινωνικής διάρθρωσης και ιδιοκτησία*, Μόσχα, 1991.

14. Στην εργασία *Το οικονομικό σύστημα του σοσιαλισμού* (τεύχος 1, Μόσχα, 1984) υπήρχε ειδικό κεφάλαιο. Το Ινστιτούτο Οικονομίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ έκανε σχετικές έρευνες. Σε όλες τις συλλογές έργων του Ινστιτούτου για τα προβλήματα της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας κατά τη δεκαετία του '80 αναλύονται και οι τρόποι εκδημοκρατισμού. Δυστυχώς, τα «ανώτατα κλιμάκια» δεν έδιναν σημασία σε παρόμοιες επεξεργασίες, ενώ με την έναρξη της παλινόρθωσης ξεχάστηκαν εντελώς, γιατί άρχισε να παρουσιάζεται σαν δημοκρατία η κοινωνία της ατομικής ιδιοκτησίας και η κοινωνία των ανέργων.

15. Ο διευθυντής του Ινστιτούτου Κοινωνικών και Επιστημονικών Ερευνών της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών Γ. Οσίποφ υπέβαλε στο προεδρείο της Ακαδημίας εισήγηση για την κατάσταση στη χώρα, τα βασικά σημεία της οποίας, με τον τίτλο «Χρεοκοπία», δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Ντεν (Ημέρα*, 1992, τεύχος 13). Στην εισήγηση αναλύεται «η μετεξέλιξη της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης της σοβιετικής κοινωνίας σε εθνική καταστροφή». Ο Β. Γιάντοφ, διευθυντής ενός άλλου ινστιτούτου, χαρακτήρισε την εισήγηση αυτή σαν «μανιφέστο του ρωσικού εθνικοσοσιαλισμού», κυρίως όσον αφορά την κριτική του μύθου της «δημοκρατίας ως αυτοσκοπού» (*Ιζβέστια*, 1992, αριθμός φύλλου 85). Νομίζουμε ότι ο Γ. Οσίποφ δεν είχε υπόψη του τη δημοκρατία γενικά, αλλά αυτό που σήμερα παρουσιάζεται ως δημοκρατία.

16. Αυτή είναι η φυσιολογική ηθική ποιότητα της αγοράς. «Η αγορά αποτελεί τη βάση της δημοκρατίας», επαναλάμβανε στις πρώιμες αστικές πραγματείες του ο Α. Ν. Γιάκοβλεφ (*Κομμουνίστ*, 1990, τεύχος 4, σελ. 17). Το αβάσιμο του ισχυρισμού αυτού είναι σαφές για πολλούς σύγχρονους, ακόμη και αστούς, ιδεολόγους.

17. Λ. Τρότσκι, *Η ιστορία της ρωσικής επανάστασης*, Μόσχα, 1990, σελ. 81-82. Εδώ είναι σκόπιμο, νομίζουμε, να μνημονεύσουμε και την αμφιβολία που είχε διατυπώσει ο Λένιν το 1923: «Έτσι, προβάλλει σήμερα μπροστά μας το ερώτημα: θα καταφέρουμε να κρατηθούμε με τη μικρή και την πολύ μικρή αγροτική παραγωγή, και με τις καταστροφές που έπαθε η χώρα μας, ώσπου οι καπιταλιστικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης να ολοκληρώσουν την ανάπτυξή τους προς το σοσιαλισμό;» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 45, σελ. 402), Εκδ. «Σύγχρονη Εποχή».

18. Βλέπε: Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα,* τόμος 36, σελ. 184, και τόμος 1, σελ. 162, Εκδ. «Σύγχρονη Εποχή».

19. Βλέπε: περιοδικό *Νας Σοβρεμένικ* – «Ο σύγχρονός μας», 1992, τεύχος 1, σελ. 161-171. Εννοείται ότι δεν πρόκειται για τη μονοσήμαντη σχέση «θιγμένος-αντισοβιετικός». Από τη μια μεριά υπάρχουν οι πρώην αριστοκράτες που υπερασπίζονται το ΚΚ. Από την άλλη είναι ο Β. Σολοούχιν που ζει στο Περεντέλκινο*, προερχόμενος από τα αγροτόπαιδα που αναδείχτηκαν χάρη στη σοβιετική εξουσία, που τα βιβλία του εκδίδονταν διαρκώς, που έκανε ταξίδια στο εξωτερικό, που είχε τιμηθεί με παράσημα κλπ., ενώ τώρα είναι γεμάτος μίσος για το σοβιετικό παρελθόν. (Βλέπε: Εφημ. *Σοβιετική Ρωσία,* 1992, αριθμός φύλλου 351).

* Οικισμός με βίλες συγγραφέων (σ.τ.μ.).

20. Βλέπε: *Στρατιωτικό-Ιστορικό Περιοδικό,* 1991, τεύχος 7, σελ. 70-71. Συνήθως, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης μιλούν για δεκάδες εκατομμύρια διωχθέντες, όπως τους υπολόγισαν αυθαίρετα οι διάφοροι σοβιετολόγοι ή ο Α. Σολζενίτσιν. Το ίδιο ισχύει και για τις «αλχημείες» του Σολζενίτσιν που «έβγαλαν» 15 εκατομμύρια αποκουλακοποιημένους! Για την περίοδο 1929-30, κρίνοντας από τα επίσημα στοιχεία, οι αριθμοί αυτοί είναι διογκωμένοι κατά είκοσι φορές. (Βλέπε στο ίδιο περιοδικό, σελ.73). Στη δεκαετία του '70 ο αντιφρονών Ρ. Μεντβέντεφ επέκρινε τον Α. Σολζενίτσιν για τους αριθμούς αυτούς, όμως, και ο ίδιος επέτρεπε στον εαυτό του υπερβολές.

21. Βλέπε: *Στρατιωτικό-Ιστορικό Περιοδικό,* 1992, τεύχος 2, σελ. 51-52.

22. Βλέπε: Α. Γεριόμιν, «Πολιτική εικόνα» (*Μοσκόφσκι στροΐτελ,* 1990, τεύχος 250). Αργότερα ορισμένα στελέχη, ιδίως διανοούμενοι, των αντισοβιετικών οργανώσεων («Σαγιούντις», «Καραμπάχα») εγκατέλειψαν τα κινήματα αυτά, απογοητευμένοι από το αποτέλεσμά τους.

23. Η εργασία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Σοβιετική Ρωσία,* 1992, (αριθμός φύλλου 18-22) και φαίνεται πως είναι μια πρόβλεψη που επα-

ληθεύτηκε. Για τον αντικομμουνιστή Α. Ουάιτ ο κομμουνισμός, ως κρατικό σύστημα, είναι στη σημερινή ιστορική περίοδο ο υπερασπιστής της πατρίδας από τις εμφανείς επιβουλές της Δύσης, ενώ η εσωτερική αντιπολίτευση στον κομμουνισμό υπηρετεί τη Δύση, τα ιδιοτελή συμφέροντά της. Το 1990 ο αντιφρονών Α. Οκούνεφ, όπως προκύπτει από τις ίδιες τις θέσεις του, επικρίνει τον Β. Σολοούχιν που εγκωμίαζε την προδοσία της πατρίδας αν και ο επικρινόμενος ήταν αντισοβιετικός (*Στρατιωτικό-Ιστορικό Περιοδικό,* 1992, τεύχος 2, σελ. 91-95).

24. Βλέπε: εφημ., *Σοβιετική Ρωσία,* 1992, αριθμός φύλλου 32. Ο αντικομμουνισμός «ενέπνεε» και τους υποστηρικτές των εγωιστικών συμφερόντων των ΗΠΑ που επιδιώκουν την παγκόσμια ηγεμονία. Αλλά δεν εξυπηρετούνταν μόνο τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Κρίνοντας, για παράδειγμα, από τα δημοσιεύματα του ξένου τύπου, τα «ναρκοδολάρια» βοήθησαν πιθανότατα στην εδραίωση της δεξιάς ηγεσίας στην Ουγγαρία, αφού με την ανατροπή του σοσιαλιστικού καθεστώτος προέκυψε η δυνατότητα να φυλάσσονται τα συναλλαγματικά αποθέματα των λατινοαμερικανικών καρτέλ σε μια από τις τράπεζες της Βουδαπέστης και γενικά να μετατραπεί η Ουγγαρία σε διαμετακομιστικό σταθμό της Ανατολικής Ευρώπης. Μπορούμε να αναφέρουμε επίσης τη συμβολή των ξένων τραπεζών στην εξαγωγή χρήματος από τη χώρα μας τις κομπίνες με τα τραπεζικά έγγραφα, όπως επισήμανε και ο πρωθυπουργός Β. Παβλόφ (Βλέπε: *Κυβερνητικό Δελτίο,* 1991, τεύχος 29).

25. Σύμφωνα με τις υποδείξεις του ερευνητικού κέντρου «Χερίετετζ φαουντέσιον» (Βλέπε: *Στρατιωτικό-Ιστορικό Περιοδικό,* 1991, τεύχος 5, σελ. 68), τα «εμβάσματα» στέλνονταν πράγματι στο βαθμό που συντελούσαν στο να μένουν υπάκουες οι κηδεμονευόμενες χώρες. Μπορούμε να μνημονεύσουμε σχετικά τη βοήθεια της Δύσης προς την πολωνική «Αλληλεγγύη» ή τη δική μας διαπεριφερειακή κοινοβουλευτική ομάδα. Τα στοιχεία για τη χρηματοδότηση της τελευταίας από τις αμερικανικές ειδικές υπηρεσίες (καθώς και για στήριξη με δολάρια της απεργίας πείνας των εθνικιστών φοιτητών στο Κίεβο) αναφέρθηκαν στο 4ο Συνέδριο των Λαϊκών Βουλευτών της ΕΣΣΔ (Βλέπε: εφημερίδα *Βετεράνος,* 1990, αριθμός φύλλου 2). Είναι περίεργο που δε διενεργήθηκε έρευνα για τα γεγονότα αυτά.

26. *Ιζβέστια,* 1992, αριθμός φύλλου 46. Ο Λεχ Βαλέσα, που έχει εγκαταλείψει στο μεταξύ τη ρομαντική στάση του απέναντι στη Δύση, σε συνέντευξη προς αμερικανικό περιοδικό έλεγε: «Βλέπω ότι η Δύση συμπεριφέρεται απέναντι στα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ όπως ακριβώς και απέναντι σ' εμάς. Θα στέλνει σ' αυτά εμπορεύματα κατώτερης ποιτητας, θα στραγγαλίζει τη βιομηχανία τους.» (*Σοβιετική Ρωσία,* 1992, αριθμός φύλλου 38). Αυτό το καταλαβαίνει καλά και ο πρώην δήμαρχος του Λονδίνου (ο οποίος χαρακτηρίζει και το θατσερισμό σαν χρεοκοπημένη πολιτική του κερδοσκοπικού κεφαλαίου), που επιβεβαίωσε στη Μόσχα ότι οι υποδείξεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου καταδικάζουν σε παρακμή τη σοβιετική οικονομία, αφού το συμφέρον του δυτικού κεφαλαίου είναι να μην έχει έναν ισχυρό, αλλά έναν αδύνατο ανατολικό γείτονα (Βλέπε: *Πράβντα,* 1992, αριθμός φύλλου 15). Ωστόσο, οι σημερινές αρχές επιμένουν να θεωρούν ακόμα και τη «βοήθεια» που μας τη χρεώνουν ως ανιδιοτελή φροντίδα. Ακόμη και στο Συνέδριο κλήθηκαν οι βουλευτές να εκφράσουν τις ευχαριστίες τους στη Δύση για το «χρυσό δίσκο» που προσφέρει στη Ρωσία!

27. Σε όλα αυτά αναφέρονται λεπτομερέστερα οι εργασίες του υποφαινόμενου για την ιδιοκτησία. Από τις τελευταίες εργασίες του βλέπε τα άρθρα στη συλλογή *Η υλοποίηση της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας και τα οικονομικά συμφέροντα* (Μόσχα, 1989). Βλέπε επίσης τα άρθρα: «Προβλήματα της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας: διάρθρωση και ανασυγκρότηση των μορφών οικονομικής υλοποίησης» (Μόσχα 1988), «Υλοποίηση της κοινωνικής ιδιοκτησίας σε συνθήκες ρυθμιζόμενης οικονομίας της αγοράς», (Μπαρναούλ, 1991), «Εναλλακτική λύση: η επιλογή του δρόμου» (Μόσχα, 1990).

28. Ο δριμύτατος επικριτής του καθεστώτος της περεστρόικα, φιλόσοφος Α. Ζινόβιεφ, ο οποίος μελετά επί δεκαπέντε χρόνια τον καπιταλισμό από τα μέσα, έγραφε ότι «οι ιδέες της οικονομίας της αγοράς δεν παίζουν τόσο οικονομικό όσο ιδεολογικό και πολιτικό ρόλο, διότι η οικονομία της Δύσης έχει κατ' εξοχήν σκληρό χαρακτήρα, με σχέσεις ιεραρχικής υποταγής και συντονισμού (δικτατορία των τραπεζών, δικτατορία των γιγαντιαίων επιχειρήσεων, ρύθμιση των προβλημάτων της οικονομίας σε επίπεδο κυβέρνησης). Και μόνο σε τελευταία ανάλυ-

ση αυτό αποτελεί συναγωνισμό μεταξύ κάποιων "ελεύθερων" επιχειρηματιών... που παίζουν μηδαμινό ρόλο, ενώ τα πάντα αποβλέπουν στην ιδεολογική αποβλάκωση των λαϊκών μαζών. Η σύγχρονη οικονομία της Δύσης δεν είναι σε μικρότερο βαθμό σχεδιασμένη, συγκεντρωτική και ρυθμιζόμενη από τα πάνω, απ' ότι η σοβιετική και οι συμβουλές των καλοθελητών να μεταβληθεί η σοβιετική οικονομία σε οικονομία της αγοράς είναι ιδιοτελείς». (*Κομσομόλσκαγια Πράβντα,* 1990, 15 του Σεπτέμβρη). Ο Α. Ζινόβιεφ αποκαλύπτει το κρυφό νόημα των ύμνων για τη «δημοκρατία της αγοράς». Οι απόψεις αυτές είναι χρήσιμο να αντιπαραβάλλονται με τα δημοσιεύματα του περιοδικού *Τάιμ* που αναφέρονται στο γενικότερο σχέδιο παλινόρθωσης του καπιταλισμού στην Ανατολική Ερώπη (1982) του Ρ. Ρήγκαν και του πάπα Παύλου (γι' αυτό και η σχετική διαδικασία άρχισε από την Πολωνία) με ειδικότερο σκοπό να οδηγηθεί η οικονομία στη χρεοκοπία (*Σοβιέτσκαγια Ρωσία,* 1992, αριθμός φύλλου 27).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. Μ. Γεριόμιν
Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ
Μετάφραση: Βασίλης Καπετανίδης
Επιμέλεια: Σωκράτης Κωτολούλης
Τυπογραφική διόρθωση: Γιάννης Σκυλλάς
Φωτοστοιχειοθεσία: Παν. Κοντομηνάς
Εκτύπωση: Μ. Χονδρορρίζου & Σία Ο.Ε.
Βιβλιοδεσία: Κ. Ρουμελιώτης
Απρίλης 1994